

М.В.Жуковіч

Сучасныя педагогічныя
тэхналогіі
на ўроках беларускай
мовы і літаратуры

Дапаможнік для настаўнікаў
агульнаадукацыйных устаноў

У кнізе ідзе размова аб павышэнні эфектыўнасці выкладання беларускай мовы і літаратуры шляхам творчага выкарыстання разнастайных рацыянальных прыёмаў на сучасным уроку ў агульнаадукацыйнай установе, якія прыводзяць да гарантаванага дасягнення педагогічных мэт. Наставнік-філолаг мае мажлівасць пазнаёміцца з асаблівасцямі канструявання і арганізацыі правядзення нетрадыцыйных заняткаў па форме, з фарміраваннем у школьнікаў матывацый да навучання, выкарыстаннем асобасна-арыентаванага навучання і інфармацыйна-камп'ютэрных тэхналогій.

Дапаможнік рэкамендуеца настаўнікам, студэнтам філалагічных факультэтаў ВНУ і ўсім, хто цікавіцца тэхналогіяў мі сучаснага ўрока.

ЗМЕСТ

Уступ.....	5
Раздел 1.....	6
ФАРМИРАВАННЕ Ў ШКОЛЬНИКАЎ МАТЫВАЦЫІ ДА НАВУЧАННЯ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ і ЛІТАРАТУРЫ.....	6
Раздел 2.....	9
НЕТРАДЫЩЫЙНЫЯ ФОРМЫ ЎРОКАЎ	9
2.1. Урок-казка па тэме «Даданыя члены сказа: дапаўненне, азначэнне, акалічнасць» у 5-м класе з прымяненнем тэхналогіі блокавай падачы новага матэрыйалу.....	9
2.2. Урок-КВіЗ (Клуб вясёлых і знаходлівых) па тэме «Фразеалагізмы» ў 5-м класе. Абагульняльныя заняткі.....	14
2.3. Урок-конкурс «У паэтычным садзе Максіма Багдановіча» ў 10-м класе. Заключныя заняткі	18
2.4. Напісанне рэцэнзіі на кінафільм (спектакль) паводле мастацкіх твораў, вывучаных на ўроках літаратуры.....	23
Раздел 3.....	28
ВЫКАРЫСТАННЕ АСОБАСНА-АРЫЕНТАВАНЫХ ТЭХНАЛОГІЙ НАВУЧАННЯ.....	28
3.1. Тэхналогія калектыўнага асэнсавання. Абмеркаванне аповесці Уладзіміра Караткевіча «Ладдзя Роспачы» ў 9-м класе. Урок пазакласнага чытання.....	28
3.2. Тэхналогія педагогічных майстэрняў (французская). Майстэрня па аповесці Уладзіміра Караткевіча «Сівая легенда» ў 9-м класе. Урок пазакласнага чытання	33
3.3. Асаблівасці канструйавання і реалізацыі заняткаў па модульной тэхналогіі	40
3.4. Тэхналогія дзелавой гульні	51
3.5. Тэхналогія праектнага навучання. Абарона любімай кнігі ў 6—8 класах. Урок пазакласнага чытання.....	62
Раздел 4.....	70
ІНФАРМАЦЫЙНА-КАМП'ЮТЭРНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ.....	70
4.1. Дыстанцыйнае навучанне. Біографія Васіля Быкова з выкарыстаннем Інтэрнэту	70
4.2. Дыдактычныя мадэлі правядзення заняткаў з прымяненнем мультымедыя сродкаў. Прэзентацыя тэмы «Тыпы аднасастаўных сказаў» у 8-м класе	73
4.3. Праграмаваны контроль на ўроках літаратуры.....	82
4.3.1. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы ў 10-м класе з прымяненнем камп'ютэра.....	82
4.3.2. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па трэлогіі Якуба Коласа «На ростанях» у 10-м класе (з паглыбленым вывучэннем літаратуры) з выкарыстаннем камп'ютэра.....	92
Літаратура.....	99

Прысвячаю майму любімаму Настаўніку,
працавітай і таленавітай Маці методыкі
выкладання беларускай літаратуры і края-
знаўства — Ляшук (Зарэцкай) Веры Якаўлеўне

KAMUNIKAT.org

Уступ

Сучасная педагогіка сёння разглядае адукацыю як працэс, які накіраваны на самаразвіццё асобы вучня, на пашырэнне яго магчымасцей кампетэнтнага вырабу свайго жыццёвага шляху. У адпаведнасці з актуальнымі запатрабаваннямі часу галоўнай задачай агульнаадукацыйнай установы з'яўляецца падрыхтоўка адукаванага і творчага грамадзяніна рэспублікі, здольнага да пастаяннага развіцця і самаадукацыі. Вядома, гэта патрабуе і ад сучаснага настаўніка беларускай мовы і літаратуры пошуку новых метадаў, прыёмаў і форм навучання.

З кожным днём уласнай педагогічнай працы ўсё больш і больш пагаджаюся з думкай вядомага расійскага педагога-наватара Л. В. Занкова, які сказаў: «Усебаковае развіццё, духоўнае багацце не можа быць дасягнута па прымусу. Сапраўднае духоўнае багацце складаецца тады, калі чалавек сам цягнецца да ведаў, да навукі, да мастацтва». Праблема фарміравання ў школьнікаў станоўчай матывацый да вывучання беларускай мовы і літаратуры ўжо на працягу дваццаті гадоў стала асноўнай у маёй выкладчыцкай дзейнасці. Вядучай з'яўляецца яна і ў гэтым дапаможніку для настаўніка — «Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры».

З'явілася кніга як плён уласных думак і разважанняў над праблемамі, якія штодзённа ўзнікалі ў час працы з маймі вучнямі ў школе. Удалае вырашэнне некаторых з іх натхняла на напісанне артыкулаў ў навукова-метадычныя часопісы «Роднае слова», «Беларуская мова і літаратура» і ў «Настаўніцкую газету».

Вопыт школьнага выкладання пераконвае, што так званы класічны камбінаваны ўрок у школе заўсёды быў, ёсьць і яшчэ будзе доўгія дзесяцігоддзі, але і без нетрадыцыйных яго формаў зараз праста не абысціся, бо менавіта яны і падтрымліваюць цікавасць сучасных падлеткаў да прадметаў, павышаюць матывацый да іх вывучэння.

Асноўнае месца ў кнізе адведзена зместу і арганізацыі заняткаў беларускай мовы і літаратуры на аснове інфармацыйна-камп'ютэрных і асобасна-арыентаваных тэхналогій вывучання, такіх, як калектывнага асэнсавання, педагогічных майстэрняў, модульнага і праектнага вывучання, дзелавой гульні.

Практычна кожная з іх замежная, мае сваю адметнасць, спецыфіку, але ўсе яны аб'яднаны на паспяховае вырашэнне самых актуальных агульнаадукацыйных задач. Гэта фарміраванне ў падлеткаў лідэрства, вопыту самавызначэння, пастаноўкі мэты, уменне планаваць сваю дзейнасць, вопыт вырашэння праблем, працы ў групе і рэфлексіі.

На працягу дапаможніка пастаянна ўжываецца слова «тэхналогія». Як вядома, прыйшло яно да нас са старажытнагрэчаскай мовы, што ў перакладзе абазначае *techne* — мастацтва, майстэрства, *logos* — вучэнне.

У дачыненні да выхавання ўвайшло слова ў лексіку педагогічнай навукі ўжо тады, калі ўвага спецыялістаў была звернута на майстэрства ўздзеяння на асабу дзіцяці.

Вывучэннем асобы займаліся яшчэ са старажытных часоў такія вучоныя і філосафы, як Гілакрат (IV ст. да н.э.), Арыстоцель (IV ст. да н. э.), пазней К. Дз. Ушынскі, С. Ц. Шацкі, у XX-ым стагоддзі — А.С. Макаранка, В. А. Сухамлінскі. Праблемай асобы вучня цікавіўся і вядомы чэшскі мысліцель-гуманіст Я. Каменскі, які назначыў: «Можна і патрэбна кожнага настаўніка навучыць карыстацца педагогічным інструментарыем, толькі тады яго праца будзе мець высокі вынік, а месца настаўніка самым лепшым месцам пад сонцам». Пазней ў 60-ых гады ХХ-га стагоддзя тэрмін «педагагічная тэхніка» і паняцце «педагагічная тэхналогія» набываюць статус афіцыйнага існавання дзяякуючы працам А.С. Макаранкі. Аўтар «Педагагічнай паэмі» таксама адзначаў, што поспех у справе выхавання таксама залежыць толькі ад майстэрства і энтузіазму педагога.

Такім чынам, тэрмін «педагагічная тэхналогія» сёння трэба разумець як рацыянальнае выкарыстанне настаўнікам разнастайных прыёмаў і сродкаў асобаснага ўздзеяння на школьнікаў, што прыводзіць да гарантаванага дасягнення пэўных педагогічных мэт.

Кніга «Сучасныя педагогічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры» ствараецца ўпершыню. Спадзяюся, што з цігам часу яна будзе пашырацца новымі знаходкамі і стане добрым памочнікам у нялёгкай выкладчыцкай справе настаўніка-філолага.

Аўтар

Раздел 1.

ФАРМІРАВАННЕ Ў ШКОЛЬNIКАЎ МАТЫВАЦЫІ ДА НАВУЧАННЯ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Як часта (і ўжо не адзін дзесятак гадоў!) падчас гутаркі настаўніка і бацькоў можна пачуць пра іх выхаванца: «Не хоча вучыцца», «Мог бы займацца намнога лепш», «Пасіўны на ўроках» і інш. Сапраўды, школьнай проблема прывіцця цікавасці да ведаў ўсё яшчэ застаецца нявырашанай, хоць і напісана пра яе безліч псіхолагічных прац.

Сёння, улічваючы адказнасць педагогаў краіны за якасць ведаў вучняў і ўзровень іх падрыхтаванасці, кожны настаўнік беларускай мовы і літаратуры імкнецца, каб і яго выхаванцы з ахвотай вывучалі і дасканала ведалі гэтыя прадметы: паспяхова напісалі контрольную дыктоўку, пераказ, сачыненне ці дакладна адказалі на пытанні тэсту.

Але з настаўніцкага вопыту вядома, што нельга навучыць школьніка, калі ён раўнадушны, абыякавы, не бачыць патрэбы ў набыцці ведаў. І, на жаль, такіх дзяцей у класе большасць. Магчыма, негатыўную ролю тут адыграла прамерная інфармацыйная насычанасць сучасных дзеючых праграм практычна па ўсіх прадметах. Да таго ж адведзена малая колькасць гадзін на вывучэнне пэўнай тэмы і, трэба прызнаць, новая дзесяцібальная сістэма ацэнкі ведаў не толькі зняла «каўпак» аўтарытарызму ў сучаснай рэфармуемай школе, але і дала магчымасць вучню перайсці з класа ў клас з самымі ніzkімі баламі.

Такім чынам, у вучэбна-выхаваўчым працэсе сапраўды існуе проблема матывацыі да вучобы.

Калі быць аб'ектыўным, то пры вызначэнні фактараў нежадання вучняў вучыцца нельга не адзначыць і недастаткова прафесійнае, а часам і пасіўнае псіхалагічнае суправаджэнне вучэбнага працэсу настаўнікам. Якія ж прагрэсіўныя педагогічныя прыёмы можна выкарыстаць на занятках мовы і літаратуры з мэтай развіцця і фарміравання ў школьнікаў станоўчай пазнавальнай матывацыі да вучэбнай дзейнасці? Такое пытанне даўно хвалюе настаўнікаў, бацькоў, псіхолагаў і метадыстаў. Праўда, далёка не кожны настаўнік-філог зімінтуе ўвагу на гэтай проблеме, бо найчасцей лічыць, што калі падлетак прыйшоў у школу, то ён павінен, а то і абавязаны, рабіць усё, што рэкамендуе педагог.

Як вядома, матыў — гэта тое, што натхніе, скіроўвае чалавека да пэўнай дзейнасці. Калі ж не ведаеш матываў, то цяжка зразумець, чаму дзіця імкнецца да нечага іншага, а не да таго, што прапануе яму настаўнік.

У псіхолагічнай літаратуре вызначаюцца два тыпы матывацыі: знешні і ўнутраны. Знешні — гэта такі тып, калі вучань ведае, што за добрую і старанную вучобу ён будзе заахвочаны: напрыклад, бацькі купяць яму «ролікі», веласіпед ці камп'ютэр. Зразумела, што пры такой умове падлетак пачне праяўляць актыўнасць на занятках, стане больш старанна выконваць дамашнія заданні, каб атрымаць высокі бал. Аднак падобныя імкненні хутчэй за ўсё будуць праяўляцца толькі да адпаведнага моманту — атрымання абяцанага.

Унутраны тып матывацыі можна часта назіраць у паводзінах вучняў пачатковых класаў, якія імкнущыя сваёй паспяховай вучбой парадаваць дарослыя. Але з узростам і гэтым матыў страчвае сваю актуальнасць.

Безумоўна, паспеховай з'яўляецца тая матывацыя, якая заахвочвае школьніка да адпаведнай дзейнасці з мэтай свядомага пашырэння і паглыблення сваіх ведаў, павышэння свайго культурнага ўзроўню. Фарміраванне матываў вучыцца — гэта ў

першую чаргу стварэнне на ўроках мовы і літаратуры ўмоў для прайяўлення ўнутраных імкненняў школьніка да навучання. Унутраная матывацыя, незалежная ад знешніх фактараў, з'яўляецца важнай умовай паспяховай вучобы. Але што рабіць, калі яна адсутнічае?

У псіхолага-педагагічнай літаратуры ёсьць цэлы пералік распрацаваных спосабаў павышэння ўнутранай матывацыі ў навучальным працэсе. Настаўнікам і бацькам рэкамендуецца:

- 2) не навязваць школьніку сваіх вучэбных мэт «зверху». А калі раптам яны паставлены, то павінны быць зразумелымі і ўнутрана прынятymі вучнем — набыць значнасць для яго асобы. Менавіта сумесная работа па вызначэнні мэт і задач стане больш эфектыўнай у навучальным працэсе. Мэта настаўніка павінна зрабіцца мэтаю вучня;
- 3) за правільныя адказы і выкананыя заданні ўзнагароджваць вучня толькі добрым словам, пахвалою;
- 4) ніколі не крытыкаваць за няўдачу і не прыніжаць годнасць вучня;
- 5) як мага часцей выкарыстоўваць гульёвые формы дзейнасці, а не спаборніцтва;
- 6) вучэбныя заданні да ўрока пажадана падбіраць з элементамі навізны;
- 7) з кожным наступным урокам рэгуляваць узровень заданняў па складанасці і цяжкасці;
- 8) у час сумеснай працы абавязкова даваць вучням права выбару і г.д.

Пасправаюем паказаць некаторыя эфектыўныя метады, прыёмы і формы працы, якія дапамагаюць вырашаць «адвечную» проблему па фарміраванні ўнутранай матывацыі ў школьнікаў на ўроках беларускай мовы і літаратуры.

Для таго каб вучні па-сапрайднаму ўключыліся ў працу, трэба на **ўводным** (яшчэ ён называецца навукоўцамі **матывацыйным**) этапе вырашыць тры метадычныя задачы. Першая з іх патрабуе ад настаўніка-філолага **актывізацыі** ў сваіх выхаванцаў **апорных ведаў** да будучай плануемай тэмы ўрока або, інакш, **стварыць сітуацыю поспеху**: пахваліць вучняў за пэўныя веды па ёй. Напрыклад, перад тлумачэннем тэмы «НЕ (ня) з прыметнікамі» ў шостым класе настаўнік пры праверцы дамашняга практикавання можа паралельна засяродзіць увагу дзяцей і на правапісе **НЕ, НІ** ўжо з назоўнікамі і дзеясловамі. Другі варыянт — асона на крыле дошкі загадзя запісаць слова, словазлучэнні і сказы па раней вывучаных тэмах з гэтымі правіламі і правесці традыцыйную рубрыку ўрока — «Арфаграфічная хвілінка». Запіс на дошцы можа выглядаць так: *незабудка, нявольнік, няпраўда, няічасце, ненавідзець, недамагаць; не даспявалі песні, не даехаў да горада*.

Не хлебам адзіным жыве чалавек (прымаўка).

Здаецца, тут не сонца свеціць, а ружса полымем сваім (А.Бачыла).

Настаўнік прапануе вучням згрупаваць дадзеныя прыклады на кожнае правіла і растлумачыць яго.

Падобны прыём актывізацыі апорных ведаў перад новай тэмай можна выкарыстаць і на ўроках беларускай літаратуры практична ва ўсіх класах. Удала дапамагаюць вырашыць гэтую задачу паставленыя настаўнікам 2—3 пытанні па раней вывучаным матэрыяле з жыцця і творчасці пісьменніка. Напрыклад, перад знаёмствам з біяграфіяй Івана Шамякіна ў 11-м класе ўрок са старшакласнікамі варты пачаць з

эўрыстычнай гутаркі па пытаннях: 1. *Што вы ведаеце пра жыццё і творчую дзейнасць I. Шамякіна? З якімі фактамі яго жыцця вы пазнаёміліся ў восьмым класе? 2. Чым зацікаўлі вас творы пісьменніка?*»

Другая і трэцяя задачы, якія патрэбна рэалізаваць на матывацыйным этапе сучаснага ўрока, патрабуюць ад настаўніка-прадметніка ўмела **сфарміраваць арыенціровачную аснову дзейнасці школьніка** да плануемай тэмамі ўрока і **стварыць праблемную, нават тупіковую сітуацыю — татальнае няведение па ёй.**

Настаўнік, падагульняючы веды вучняў пасля правядзення «Арфаграфічнай хвілінкі», прапануе шасцікласнікам растлумачыць таксама напісанне **не (ня), ні** з прыметнікамі ў наступных загадзя запісаных прыкладах: **зусім не вясёлы, нічуць не падобны** і г.д. Як паказвае вопыт, на гэтае пытанне наўрад ці прагучыць адказ.

«*Што вы ведаеце з ваеннага жыцця салдата Івана Шамякіна? Як узнікла ў яго задума напісання рамана «Сэрца на далоні»?*»

Гэтыя і падобныя пытанні настаўнік можа задаць адзінаццацікласнікам, прадбачыўшы іх **«ня мое маўчанне».**

Поспех матывацыйнага этапу залежыць ад умела **пастаўленай, часам і невырашальнай** праблемы. Настаўніку важна задаць вучням такое пытанне ці прапанаваць такое заданне па новай тэмі, на якое яны самастойна не змогуць даць нават прыблізнага адказу. Вельмі важна зайнтрыгаваць вучняў, зацікаўіць іх новым матэрыялам. Гэта і стане своеасаблівай псіхалагічнай зачэпкай для далейшага пазнання.

Пасля запісу і паведамлення тэмы заняткаў настаўнік прапануе школьнікам самім сформуляваць мэту і задачу гэтага ўрока. Занатаваўшы на дошцы прыдатныя вучнёўскія гіпотэзы, педагог далей азнаёміць клас з загадзя падрыхтаванымі на крыле дошкі варыянтамі адукацыйнай і практычнай задач, якія стануть апорнымі на працягу ўсяго ўрока. Як паказвае педагогічны вопыт, вучні 5—11-ых класаў даволі ўдала фармулююць мэту заняткаў.

Матываванай павінна быць любая дзейнасць вучняў, а не толькі ўспрыманне новага матэрыялу, бо з такой задачай можа справішча і самы малады настаўнік-філолог. А вось як матываваць дзейнасць школьнікаў на інфармацыйна-пошукавым, трэніровачна-карэктывным, кантрольна-рэфлексійным этапах, пры паўтарэннях, у час сістэматызацыі ведаў ці як матываваць праверку дамашняга задання — гэта яшчэ далёка не вырашаныя педагогічныя праблемы для сапраўднага прафесіонала.

Раздел 2.

НЕТРАДЫЦЫЙНЫЯ ФОРМЫ УРОКАУ

2.1. Урок-казка па тэме «Даданыя члены сказа: дапаўненне, азначэнне, акалічнасць»

у 5-м класе з прымяняннем тэхналогіі блокавай падачы новага матэрыялу

Мэта. Паглыбіць веды вучняў аб даданых членах сказа. Даць паняцце аб дапаўненні, азначэнні і акалічнасці. Выпрацоўваць уменне вызначаць і адрозніваць галоўныя і даданыя члены сказа. (На першым уроку не акцэнтаваць увагу вучняў на вызначэнне часцін мовы, якімі выражаютца даданыя члены.) Прывіваць цікавасць да чытання лінгвістычных казак. Выходзіць моўны этикет у школьнікаў пры знаёмстве і гутарцы.

Абсталяванне да ўрока. Лялька, апорныя схемы-партрэты казачных герояў, карткі з запісанымі сказамі, падручнік.

Змест урока

1. Запісаць на дошцы і ў сыштках дату і тэму ўрока. Правесці сціслы аналіз тэмы.
2. Прыкладны аповед настаўнікам лінгвістычнай казкі «Сон у руку, або Падарожжа хлопчыка Алесья па чароўным касмічным горадзе Сінтаксісу і Пунктуацыі».

Настаўнік. М не думаецца, што ня ма на зямлі такога хлопчыка ці дзяўчынкі, якія не любілі б слухаць ці чытаць казкі. А вы, дзеці, напэўна, так сама любіце казкі?

Вучні. Так. Любім.

Настаўнік. Сённяшнюю тэму «Даданыя члены сказа» дапаможа вам зразумець... казка. Так, казка «Сон у руку, або Падарожжа хлопчыка Алесья па чароўным касмічным горадзе Сінтаксісу і Пунктуацыі». Сядайце больш зручна і слухайце ўважліва:

Жыў-быў на свеце звычайны хлопчык Алесь. (Настаўнік паказвае вучням хлопчыка-ляльку.) Слухаў і паважаў ён старэйшых, ніколі не крыўдзіў малодшых. Вучыўся Алесь, як і вы, у пятым класе. І, трэба сказаць, што вучыўся ён толькі на «дзесяць» і «дзесяць». А ўрокі беларускай мовы і літаратуры сталі яго самымі любімымі школьнімі предметамі. Як і ўсе хлопчыкі, Алесь марыў стаць касманаўтам, такім, як Юрый Гагарын ці Пётр Клімук. Адным словам, добры, працавіты быў хлопчык.

Аднойчы Алесю не пашанцавала. Захварэў ён і чатыры дні запар не хадзіў у школу. Вядома, і тлумачэнне новых тэм, якія вывучаюцца на ўроках, праpusciў. Няёмка было хлопчыку ў першы дзень пасля хваробы сядзець у класе. На ўроку беларускай мовы ўжо замацоўвалі тэму «Даданыя члены сказа», а бедны Алесь ніяк не мог зразумець: што такое дапаўненне, азначэнне, акалічнасць? Чым яны адрозніваюцца адзін ад аднаго і ад галоўных членаў сказа? Як іх трэба падкрэсліваць?

Прыйшоу хлопчык дамоў. Вырашыў самастойна разабрацца ў гэтых незразумелых даданых членах сказа. Тым больш, што і дамашніе практикаванне было, дзе патрэбна падкрэсліць граматычную аснову, дапаўненне, азначэнне і акалічнасць. Алесь доўга карпеў над заданнем, але ўсё дарэмна — нічога не зразумеў нават тады, калі прачытаў у падручніку правіла. Так і заснуў засталом.

...Сніцца Алесю дзіўны сон. Быццам адараўаўся ён ад зямлі і паляцеў у касмічныя прасторы. Доўга ляцеў ці коратка, але нарэшце трапіў у чароўны горад Сінтаксісу і Пунктуацыі. (Настаўнік паказвае загадзя прымацаваны на дошцы малюнак чароўнага касмічнага горада.) Апусціўся хлопчык на блакітную духмянную траву, прайшоў трошкі і ўбачыў прыгожыя маленькія домікі, замкі, вуліцы і... ружовыя дрэвы... На вуліцах чароўнага горада весела гулялі ўжо добра знаёмыя Алесю асобы — тонкія коскі, напышчаныя крапкі, задуменныя пытальнікі, словазлучэнні, у маленькіх празрыстых талерках ляталі ганарлівыя клічнікі, а трохі воддалъ, у невялікай жоўтай рэчцы, купаліся працяжнікі.

Павольна ідзе Алесь далей, хаця ногі і не вельмі слухаюцца яго — нейкія цяжкія, быццам свінцом налітыя. Падышоў хлопчык бліжэй да прыгожых будынкаў. Бачыць — на кожным доміку, над дзвярамі, прымацаваны невялікі шыльдачкі — і, што дзіўна, напісаныя па-беларуску: «Словазлучэнне», «Апавядальны Сказ», «Пытальны Сказ», «Галоўныя члены Сказа», «Сказы з аднароднымі членамі», «Зваротак», «Складаны Сказ»...

Ідзе так дапытлівы зямлянін, усё разглядвае, усяму незвычайному дзівіцца, а ногі быццам нехта падганяе. Бачыць Алесь — трохі ўправа ад сцежкі яшчэ адзін прыгожанькі домік, а над дзвярыма зноў шыльдачка «Даданыя члены Сказа».

«Вось, — думае хлопчык, — мне якраз сюды і трэба зайсці пазнаёміцца з жыхарамі гэтага казачнага доміка».

Асцярожна адчыніў дзвёры, зайшоў у прыгожы ізу мрудны калідор. Там яшчэ троє чорных бліскучых дзвярэй. І на ўсіх прымацаваны такія ж маленькія шыльдачкі, на якіх напісана: «Дапаўненне», «Азначэнне» і «Акалічнасць». (Настаўнік паказвае малюнак калідора.) Нясмела пастукаў Алесь у першыя дзвёры, нават сэрца затухала ад хвалявання.

— Хто там сту-ка-е? За-ходзь-це, калі лас-ка! — пачуўся з-за дзвярэй незядны голос, а неўзабаве выйшаў і сам невялічкі зорны гаспадар. (Настаўнік паказвае схему-партрэт казачнага Дапаўнення.)

На галаве ў чалавечка Алесь убачыў нейкія дзіўныя антэны. Апрануты ён у

звышмодную кашулю з загадкавымі літарамі, словамі і з вышытымі лініямі ў выглядзе рысак.

— Добры дзень, паважанае Дапаўненне!

— Доб-ры дзень, хлоп-чык!

— Прабачце, калі ласка, што турбую, але я прыйшоў пазнаёміцца з Вамі.

— Доб-ра. Зна-ё-міц-ца з вет-лі-вы-мі зям-ля-на-мі я люблю.

Алесь коратка расказаў пра сябе, пра свае школьнія справы і, безумоўна, пра нядаўнія не-прыемнасці. А потым загаварыў, нібыта робат, і сам зорны чалавечак Дапаўненне.

— Завуць мяне, дарагі друга, сапраўды, Дапаўненне. У свайго бацькі Сказа я старэйшы сярод сыноў — даданых членаў. Заўсёды дапамагаю свайму бацьку паясняць галоўныя або іншыя даданыя члены. Абазначаю прадмет і адказваю на пытанні ўскосных склонаў.

— Ведаю, ведаю я гэтыя пытанні! — усклікнуў Алесь.

Настаўнік. А вы, дзеци, ведаце пытанні ўскосных склонаў? Успомніце і назавіце іх. (Потым увага вучняў звяртаецца на надпісы на кашулі Дапаўнення.)

Вось так пазнаёміўся Алесь з дапаўненнем. Затым хлопчыкі началі гуляць у гульню «Жмуркі». Зорны чалавечак Дапаўненне лёгка ператварыўся ў слова і хаваўся ў розныя сказы, а Алесь старанна яго шукаў.

Настаўнік. Давайце, сябры, і мы дапаможам Алесю адшукаць Дапаўненне. Вазьміце, калі ласка, картку № 1, якая ляжыць на вашых сталах. (У першым сказе з каментарыем, а ў астатніх самастойна вучні вызначаюць і падкрэсліваюць граматычную аснову і дапаўненні).

Прыкладны змест карткі

1. Зоры асвятлялі дом, двор, сад за агароджай (М.Лужанін).
2. Полем, лесам, пералескамі, па зямлі, вясной абуджанай, красавік ідзе пралескамі па праталінах і лужынках (С.Шушкевіч).
3. Вясёлае веснавое со снейка прасвечвалася праз галінкі дрэў і цешыла і расліну, і птушку, і ваду... (Я.Маўр).

Цёпла развітаўся Алесь з цікавым суразмоўнікам Дапаўненнем і падышоў да дзвярэй другога пакоя, каб пазнаёміцца з Азначэннем.

Чорныя дзвёры былі прыадчынены, і хлопчык з хваляваннем зазірнуў у пакой. Сярод светлага пакоя стаяў невялікі чалавечак, які, відаць, любаваўся толькі што закончаным малюнкам. (Настаўнік паказвае схему-партрэт казачнага Азначэння.

Дзіўны чалавечак знешне нічым не адрозніваўся ад Дапаўнення, толькі на галаве былі антэны іншай канструкцыі, ды і звышмодная кашуля таксама выглядала інакш.

Настаўнік. А якія яшчэ вы бачыце адрозненні? (Устанаўліваецца, што на кашулі Азначэння напісаны іншыя пытанні, на якія яно адказвае; на гэты раз вышыты хвалістыя лініі.)

— Добры дзень, паважанае Азначэнне! — першым парушыў цішыню Алесь.

— Доб-ры дзень, хлоп-чык! — крыху здзіўлена адказаў зорны чалавечак.

— Ці можна з Вамі, Азначэнне, пазнаёміцца?

— Так. Мож-на. Я люб-лю зна-ё-міц-ца з та-кі-мі вет-лі-вы-мі хлоп-чы-ка-мі».

Спачатку Алесь паведаў пра сябе, свае непрыемнасці і пра знаёмства з цікавым Дапаўненнем. А потым пачало расказваць і Азначэнне:

— Я сярэдні сын бацькі Сказа. Абазначаю прымету прадмета і адказваю на пытанні які? чый? Напрыклад, малюнак які? Прыгожы, акуратны. Малюнак чый? Азначэнне, Алесеў. — З прыветнай усмешкай працягнула Азначэнне зямляніну свой малюнак. — А яшчэ я ўмее лёгка ператварацца, як і ўсе мае браты, у слова. Вось, здаецца, і ўсё. Ці запомніў ты, Алесь?

— Так. Запомніў, - упэўнена адказвае хлопчык.

— А зараз пагуляем у цікавую і займальнную гульню, - прапанавала Азначэнне. — Я буду называць словаў-прадметы, а ты падбіраць да іх словаў-азначэнні.

З радасцю згадзіўся Алесь на гэтую прапанову.

Настаўнік. Давайце і мы, сябры, таксама пагуляем у гэтую гульню. Падбярэм да слоў-прадметаў як мага больш азначэнняў.

Настаўнік звяртае ўвагу вучняў на загадзя напісаную на дошцы табліцу. Выглядае яна прыкладна так:

Словаў-прадметы Які? Чый? (чыя? чыё?)

Партфель

Мяч

Маці

Песня

Кіно

Mетро

Развітаўся Алесь з Азначэннем, як з сябрам. Не паспей хлопчык адысці ад дзвярэй, як на нешта наткнуўся.

— Ой-ё-ёй!

— Прабачце, паважаны!?

— А-ка-ліч-насцю мя-не за-вуць!

— Прабачце, калі ласка, паважаны чалавечак Акалічнасць.

(Настаўнік дэмантруе схему-партрэт Акалічнасці).

На яго галаве таксама, як ў Дапаўнення і Азначэння, дзіўныя антэны, надзета звышмодная кашуля. Праўда, на ёй напісаны ўжо іншыя слова-пытанні, не такая была і вышыўка — пункцірныя лініі.

— Хто ты та-кі? Што робіш у нашым до-мі-ку? — задзірліва запытала Акалічнасць.

Алесь адказаў на пытанні зорнага чалавечка. А потым Акалічнасць таксама расказала пра сябе:

— Я ў бацькі Сказа самы малодшы. У любы момант дапамагаю яму паясняць галоўныя, а то і сваіх старэйшых братоў даданых членаў. Люблю абазначаць у Сказе месца, час, спосаб дзеяння і адказваю на пытанні дзе? куды? адкуль? калі?

Потым Акалічнасць таксама прапанавала Алесю пагуляць у здаймальную гульню — пры дапамозе дадзеных пытанняў уставіць у сказах замест кропак акалічнасці.

Настаўнік. Мы таксама пагуляем у гэтую гульню. (Вучні бяруць картку № 2 і дапісваюць акалічнасці).

Прыкладны змест карткі

1. (Адкуль?)..... (як?)..... прабіваўся тужлівы бліск месяца.
2. Туман высылаўся (дзе?).....(як?).....
3. Ляціць (куды?).....журавы над пожняй.

Сумна стала Алесю і Акалічнасці гуляць удаваіх. Вырашылі сябры паклікаць на вуліцу яшчэ Дапаўненне, Азначэнне, Дзейнік і Выказнік.

Пачалася цікавая гульня ў жмуркі. Першым давялося жмурыць Алесю. Усе галоўныя і даданыя члены хуценька ператвараліся ў слова і складалі самыя розныя сказы.

Нечакана нешта зарыпела, замяўкала. Алесь расплющчыў вочы. На стале сядзеў

хатні шэранькі каток Васька і старанна мыўся. Хлопчык усміхнуўся яму, а потым смела пачаў выконваць дамашняе практыкаванне.

На другі дзень Алесь атрымаў на ўроку 10 балаў, і дапамог яму ў гэтым фантастычны, дзіўны сон.

Настаўнік. Адгорнем і мы падручнік і выканаем часткова гэтае практыкаванне. (Пажадана з каментарыем вучняў.)

2.2. Урок-КВіЗ (Клуб вясёлых і знаходлівых) па тэме «Фразеалагізмы» у 5-м класе. Абагульняльныя заняткі

Важнейшай задачай для настаўніка-славесніка з'яўляецца выхаванне ў школьнікаў любові і цікавасці да моўнага багацця свайго народа. У гэтай справе шмат шляхоў. Аднак для прыкладу прывядзём адзін з урокаў. Мэта яго — замацаваць і паглыбіць веды вучняў па тэме «Фразеалагізмы», удасканальваць уменне заўважаць і вылучаць устойлівыя спалучэнні слоў у кантэксце, тлумачыць лексічнае значэнне, рабіць суastaўляльны пераклад беларускіх і рускіх фразеалагічных зваротаў, падбіраць да слоў і словазлучэнняў сінанімічныя і антанімічныя фразеалагізмы. Пажадана не выпускаць з поля зроку і паходжанне некаторых устойлівых спалучэнняў слоў. Выходуваць у школьнікаў калектыўны пошук трапнага адказу, кемлівасць, знаходлівасць, гумар і артыстызм.

Эпіграфам да ўрока можна ўзяць такія цудоўныя слова:

Ільняная і жытнёвая. Сялянская.

Баравая ў казачнай красе.

Старожытная. І самая славянская,

Светлая, як травы ў расе.

Вобразная, вольная, пяvучая.

Мова беларуская мая!

П. Панчанка

Урок прапануем пачаць з чытання на памяць верша Пімена Панчанкі «Беларуская мова» або Петруся Броўкі «Багата, родная ты мова» на фоне беларускай народнай мелодыі (на выбар настаўніка), якая гучыць у запісу.

Затым настаўнік скажа, што пісьменнікі, фалькларысты, лінгвісты слушна называюць фразеалагізмы самародкамі і самацветамі роднай мовы, залацінкамі народнай мудрасці. А таму іх трэба ўжываць у мове ўмела і дарэчы. Для таго, каб пераканацца, што мы правільна выкарыстоўваем моўнае багацце, правядзем урок-КВіЗ.

Пасля арганізацыйнага моманту (выбары капитанаў каманд, членаў журы) прапануем вучням конкурс-размінку «Ці ведаеце вы?». Кожная каманда павінна растлумачыць значэнне пяці фразеалагізмў:

адкрыць Амерыку (сказаць пра даўно ўсім вядомае);

белая варона (чалавек, які выдзяляеца паводзінамі ці знешнасцю сярод іншых людзей);

матаць на вус (браць пад увагу, прыкмячаць, запамінаць што-небудзь);

не спускаць вока (пільна сачыць за чым-небудзь);

на сёмым небе (бязмерна шчаслівы, вельмі задаволены чымсьці);

настройваць лыжы (ісці, ехаць, накіроўвацца кудысьці);

віламі па вадзе пісана (невядома яшчэ, ці ажыццяўіца штосьці; пра няпэўнае);

на шыі сядзець (жыць за кошт каго-небудзь);

макам сыпаць (выказваць асаблівую прыхільнасць, увагу, хваліць каго-небудзь); шпільку падпускаць (гаварыць колка, намякаць на штосьці непрыемнае).
Зразумела, што пасля кожнага конкурсу журы падводзіць вынікі.

Настаўнік. Вы з папярэдніх урокаў ведаецце, што многія спалучэнні слоў могуць быць устойлівымі і вольнымі. Напрыклад, у сказе: «Васілёк свайму таварышу **падаў руку**» ўсе слова ў словазлучэнні **падаў руку** мы разумеем: Васілёк павітаўся пры сустрэчы. Зусім іншае назіраем у сказе: «Да лесу было **рукой падаць**». Кожны здагадаўся, што тут ідзе гаворка не пра прывітанне, а пра адлегласць.

Я буду называць спалучэнні слоў. Першая каманда прыдумвае сказ так, каб гэтае спалучэнне было ўжыта ў прымым сэнсе, другая — у ролі фразеалагізма. Пасля пяці прыкладаў каманды мяняюцца заданнямі:

1. Закінуць вуды,
стаяць на шляху,
вырваць з коранем,
прыкусіць язык,
доўгая песня.

2. Па галоўцы гладзіць,
падняцца на ногі,
вады не замуціць,
пусціць слязу,
на руках насіць.

Наступнае заданне. Да фразеалагізмаў рускай мовы падбярыце адпаведныя фразеалагізмы, прымаўкі, прыказкі беларускай мовы (адпаведнікі запісаны праз коску на дошцы):

два сапога пара — абое рабое;
олух царя небесного — асёл маляваны;
иметь зуб — вока мець;
из уст в уста — з вуха на вуха;
нашли дурака — няма дурных;
баклуши бить — лынды біць;
беречь как зеницу ока — глядзець як вока;
обломать рога — рогі пазбіваць;
изо всех сил — на ўсю моц (з усіе моцы);
не боги горшки обжигают — не святыя гаршкі лепяць.

У беларускай мове ўжываюцца фразеалагізмы, запазычаныя з іншых моў. Ёсьць група фразеалагізмаў-інтэрнацыяналізмаў, г. зн. такіх, што вядомы ў большасці моў свету. Напрыклад: дамоклаў меч, ахілесава пята, праметэеў агоń, агнём і мячом і інш. Такія ўстойлівія спалучэнні слоў паходзяць звычайна з аntyчных і стараславянскай моў.

А цяпер паслушайце невялікае паведамленне «З гісторыі фразеалагізмаў», падрыхтаванае вашым таварышам. Выступленне аднакласніка мае на мэце расказаць пра паходжанне вышэй пералічаных фразеалагічных зваротаў. (Для паведамлення можна выкарыстаць адпаведныя артыкулы з «Этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў» І. Лепешава; Мн., 1981.)

Гучыць у грамзапісе беларуская народная песня або вучні спяваюць самі (на выбар вучняў).

Настаўнік. Наступны конкурс — конкурс капітанаў. Праверым, наколькі трывала капітан кожнай каманды валодае ведамі па фразеалогії.

Заданне: у дадзеных урыўках з мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў знайсці ўстойлівія спалучэнні слоў.

Капітанам даецца па пяць картак з запісаным тэкстам. Па чарзе кожны чытае ўрывак і адразу называе фразеалагізмы.

Тэксты для картак:

Вырас ён (хлопчык) ужо, у гады ўвайшоў, а ўсё толькі з дзецьмі гуляе, як маленькі. І празвалі яго людзі Іванкам Прастачком.

Казка «Цудоўная дудка»

Амаль сем тыдняў пракачаўся пан, чуць чорту душу не аддаў.

Казка «Пану наўку»

Глядзелі ўтрок на гэты сыштак
І ўсё разгледзелі да нітак.
І хлопцы тут пасябравалі,
Язык і Яську развязалі...

Ён толькі летась скончыў школку
І веды меў у адну столку,
Ды й тых патраціў з палавіну,
У поле гонячы сказіну.

А хлопцы нават паўставалі,
У чыгуначык вочы паўстаўлялі,
Глядзяць, не моргнуцъ яны вокам:
Эх, мусіць смачны клёцкі з сокам!

А хлопцы прости зблісъ з тропу
І ў нейкім страсе і ў захопу
На дзядзьку-кухара глядзелі,
Як бы яны аслу пянялі.

Якуб Колас. Новая зямля

— Чаго ты крычыш? — абазвалася пакрыўджаная буфетчыца. — Я старая жанчына. Бач, які герой знайшоўся. Сам кату па пяту, а распараджаецца.

Кузьма Чорны. Насцечка

І цяпер усе на вёсцы, абы размова зайшла пра Ганьчынага бацьку, кажуць, што ён сабакам сена косіць.

A. Васілевіч. Расці, Ганька!

І калі пальнулі пры ім з віントоўкі, Мішка як дуж кінуўся з усіх ног наўцёкі і зашыўся ў стог саломы, што стаяў каля дарогі.

M. Лынкоў. Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў

Ляжыць Міколка ні жывы ні мёртвы і толькі чуе, як моцна б'еца ды вырываецца з грудзей яго маленъкае сэрца.

M. Лынкоў. Міколка-паравоз

Заданне: закончыць фразеалагізмы. Улічваецца і тое, як хутка будзе дадзены правільны адказ (адпаведнікі таксама загадзя запісаны на дошцы).

Як гром... (з яснага неба).

Як дзве... (кроплі вады).

Навучыць,... (дзе ўюны (ракі) зімуюць).

Надзьмуўся як... (мыш на крупы).

Мядзведзь насту піў... (на вуха).

Кідаць слова... (на вецер).

Камень на камені... (не пакінуць).

Хоць кол... (на галаве чашы).

З вялікага грому... (малы дождж).

Ні слыху... (ні дыху).

Апошняе заданне патрабуе ад капітанаў не толькі ведаў па фразеалогіі, але і кемлівасці, артыстычных здольнасцей. Па чарзе кожны капітан выцягвае невялікую картку з запісаным фразеалагічным зваротам. Значэнне гэтага фразеалагізма трэба перадаць пры дапамозе пантамімы (жэстаў і мімікі). Пры гэтым можна карыстацца прадметамі на стале, якія загадзя падрыхтаваны. А каманды павінны назваць запісаны фразеалагізм.

Словазлучэнні для картак: кішэнь трэсці, закасаўшы рукавы, падпілаваць рогі, у бубен біць, з нагі на нагу, з кута ў кут, намыліць галаву (шую), абводзіць вакол пальца, вадзіць за нос, язык прыкусіць, звязаць руکі, брацца за жывот і інш..

І зноў гучыць беларуская народная песня.

Наставнік. А цяпер заданне камандам: да слоў і словазлучэнняў, якія запісаны на дошцы, падбярыце фразеалагізмы — сінонімы з ліку дадзеных. (На экран праецыруюцца праз графапраектар (кадаскоп) фразеалагізмы.) Для таго, каб сэканоміць час на выкананне гэтага задання, можна насупраць кожнага слова і словазлучэння запісаць толькі адпаведныя нумары фразеалагізмаў:

- 1) блізка — 4; 7;
- 2) добра працаваць — 8; 13; 16; 17;
- 3) нечакана, раптоўна — 6; 11; 15; 19;
- 4) усе без выключэння — 1; 9;
- 5) хлусіць, гаварыць абы-што — 2; 12; 18; 20;
- 6) хутка бегчы — 3; 5; 10; 14 (16; 17).

(Для даведак: 1. Усе як адзін. 2. Наверзі сем карабоў. 3. Высалапіўшы язык. 4. Рукой падаць. 5. Аж пяткі блішчаць. 6. Як гром з яснага неба. 7. Пад бокам. 8. Да сёмага поту. 9. У адзін голас. 10. Зямлі не чуць пад сабой. 11. Як з-пад зямлі вырас. 12. Намалоць глупства. 13. Закасаўшы рукавы. 14. Як з прывязі сарваўся. 15. Як з неба зваліцца. 16. На ўсю моц. 17. Штосілы. 18. Плесці лухту. 19. Як снег на галаву. 20. Дурыць галаву.)

Наступнае заданне: да ўстойлівых словазлучэнняў падбярыце антанімічныя фразеалагізмы (адпаведнікі таксама пажадана змясціць на дошцы ці экране).

Хоць вока выкалі (хоць іголкі збірай);

тримаць язык за зубамі (распускаць язык);
лёгкі на нагу (цяжкі на нагу);
ні свет ні зара (на шапачны разбор);
апусціць галаву (задраць галаву);
за вочы (у вочы);
рукой падаць (блізкі свет);
востры на язык (цяляты язык аджавалі);
жыць сваім розумам (жыць чужым розумам);
аж пяткі блішчаць (як мокрае гарыць).

Настаўнік. А цяпер праверым, як нашы каманды справіліся з дамашнім заданнем.

Удзельнікам патрэбна было да ўрока-КВіЗа як мага больш запісаць фразеалагізмаў сваёй мясцовасці. Перамагае тая каманда, якая назаве найбольшую колькасць гэтых устойлівых словазлучэнняў.

Значэнне фразеалагічных зваротаў можна перадаць не толькі пантамімай, але і з дапамогай гумарыстычных малюнкаў. Да сённяшняга ўрока мастакам нашых каманд патрэбна было намаляваць па 5—7 малюнкаў да любых фразеалагізмаў і падпісаць іх. Давайце пазнаёмімся з падрыхтаванымі працамі і ацэнім, наколькі ўдала атрымаліся яны (школьнікі дэманструюць зробленое).

Пакуль журы падводзіць вынікі, для школьнікаў працануецца выступленне іх таварыша па тэме «Моўныя самацветы ў слоўніках і кнігах».

Адначасова вучні знаёміцца з выставай слоўнікаў і кніг па фразеалогіі: Гаўрош Н.В., Лепешаў І.Я., Янкоўскі Ф. М. Фразеалагічны слоўнік (Мн., 1973); Клышка М. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў (Мн., 1976); Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Пад. рэд. Ф. Янкоўскага (Мн., 1981), Моўныя самацветы (Мн., 1985), З народнай фразеалогіі. Дыферэнцыяльны слоўнік (Мн., 1981); Мяцельская Е.С., Камароўскі Я.М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі (Мн., 1972); Юрчанка Г. Ф. І коціцца і валіцца (Мн., 1971), І сячэ і паліць (Мн., 1974), Слова за словам (Мн., 1977); Шкраба І., Шкраба Р. Крынічнае слова (Мн., 1987); Янкоўскі Ф.М. Беларуская фразеалогія (Мн., 1981) і інш.

Журы падводзіць вынікі.

2.3. Урок-конкурс «У паэтычным садзе Максіма Багдановіча» у 10-м класе. Заключныя заняткі

Мэта: праверыць і абагульніць веды вучняў па біяграфіі і творчай спадчыне Максіма Багдановіча, пазнаёміць з некаторымі новымі для вучняў аспектамі яго творчасці.

Удасканальваць уменне выразна чытаць уголос мастацкія творы паэта і беларускіх пісьменнікаў.

На прыкладзе асобы Максіма Багдановіча, на яго вершах выхоўваць у вучняў пачуццё прыгожага, любоў да радзімы; зацікавіць іх творчасцю песняра.

Абсталяванне: партрэт паэта, пад ім слова:

Беларусь, твой народ дачакаецца

Залацістага, яснага дня.

Плакаты з выказваннямі вядомых пісьменнікаў пра Багдановіча і яго творчасць:

Максім Багдановіч па праву заняў пачэснае месца ў нашай маладой паэзіі як

высокаталенавіты паэт і майстра паэтычнай формы. Сярод беларускіх паэтаў Максім Багдановіч вылучаўся глыбокай і шырокай адкуацыяй, тонкім разуменнем і пачуццём паэзіі.

Якуб Колас

Ёсць паэты, якія пішуть творы, каб потым з іх выдаць выбранае, але ёсць і паэты, што пішуть толькі выбранае. Да такіх і належыць Максім Багдановіч.

Максім Танк

...Унутраны агонь паэзіі Максіма Багдановіча з цягам часу не згасне... і ў будучым мы ў яго паэзіі знойдзем сябе, таму што «ўсе разам ляцім да зор».

Эмілія Легутэ (літоўская пісьменніца)

Кніжная выстаўка твораў Багдановіча і літаратурных прац аб ім; выстаўка вучнёўскіх ілюстрацый да вершаў паэта. На стале — букет васількоў.

Эпіграф:

Вечна светлы і вечна дужы,
Вечна юны, як наша зямля.
Мы табой ганарымся — і плачам,
Мы нясём цябе ў сэрцы праз дым.
Нізка голаў скіляю, юнача,
Перад вечным глаголам тваім.

У. Караткевіч. «Багдановічу»

Магнітафонны запіс песні «Магдалена» (верш М. Багдановіча, муз. У. Мулявіна).

Уступнае слова настаўніка: Кветкамі зямлі хочацца называць многія вершы беларускіх паэтаў. Кветкі супраджаюць нас усё жыццё: сустрокаюць пры нараджэнні, цешаць у святы, сушаюць у старасці. Яны патрэбны нам заўсёды, таму што без хараства чалавек не можа жыць.

Кветкамі зямлі па праву можна называць і вершы пісьменніка-дэмакрата, песняра народнай долі, палымялага грамадзяніна і патрыёта сінявокай Беларусі Максіма Багдановіча.

На сённяшнім уроку мы прынясём сваё незвычайнае вязьмо таленавітаму паэту — букет ведаў па яго біографіі і творчай спадчыне; пазнаёмімся з некаторымі новымі аспектамі творчасці Багдановіча.

Каб наш букет стаў вялікім і рознакаляровым, калі ласка, прыбаўляйце да яго свае краскі-адказы. Кожны конкурс патрабуе спаборніцтва. Як і дамаўляліся загадзя да ўрока, давайце падзелімся на дзве (тры) каманды (кожны рад — каманда), работу якіх будзе ацэньваць журы. (У якасці членай журы можна запрасіць на ўрок вучняў-старшакласнікаў, настаўнікаў-славеснікаў, бацькоў.)

1-шы конкурс — на лепшага знаўца творчай біографіі Максіма Багдановіча.

Настаўнік. На наш урок-конкурс з беларускіх палёў прыйшла цудоўная, любімая і апетая паэтом кветачка — васілёк. Кветачка незвычайная: на яе пялёстках пытанні. Любому члену кожнай каманды даецца мажлівасць выцягнуць пялёстак і адказаць на пытанне.

1. Раскажыце пра бацьку паэта. З якім вялікім рускім пісьменнікам ён сябраваў, а потым нават стаў сваяком?

(Вядомы беларускі этнограф, фалькларыст і лінгвіст. З М. Горкім.)

2. Назавіце першы твор Багдановіча. Калі і ў якой газеце быў надрукаваны ён?

(«Музыка». У газеце «Наша Ніва» ў 1907 г.)

3. Багдановіч вядомы і як таленавіты перакладчык. З якіх моў ён перакладаў?
(З рускай, украінскай, французскай, іспанскай, нямецкай і інш.)
4. Назавіце прозвішча беларускага пісьменніка, з якім Багдановіч сябраваў апошня гады жыцця? Як назваў пісьменнік свае ўспаміны пра Багдановіча?
(Змітрок Бядуля; «Страцім-лебедзь».)
5. У якіх гарадах жыў М.Багдановіч?
(У Мінску, Гродне, Ніжнім Ноўгарадзе, Яраслаўлі, Ялце.)
6. Як называецца апошні верш паэта?
(«У краіне светлай, дзе я ўміраю...»)
7. Вядома, што паэт пахаваны ў Ялце. На яго магіле пастаўлены помнік. Хто яго аўтар? З якога твора Максіма Багдановіча ўзяты словы, што напісаны на помніку паэту? Прачытайце іх.
(Заір Азгур. З санета «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі»:
Хоць зернейкі засохшы мі былі,
Усё ж такі жыщёвая іх сіла
Збудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.)
8. Многія пісьменнікі наведалі мясціны, звязаныя з жыццём Багдановіча. У якіх творах яны апісалі свае ўражанні ад паездкі?
(С.Александровіч. «Пуцявіны паэта»; А. Бачыла. «Дарогамі Максіма Багдановіча»; М.Стральцоў. «Загадка Багдановіча»; Л. Зубараў. «Максім Багдановіч» і інш.)
9. Хто сказаў пра М.Багдановіча: «Шчасце свайго народа ён бачыў у выхадзе яго на шырокую арэну агульначалавечай гісторыі. Як роўны з роўнымі, беларускі народ мысліўся ім сярод іншых народаў, і ў гэтым галоўныя матывы яго творчасці»?
(Кузьма Чорны.)
10. Творчасці якіх вялікіх славянскіх паэтаў прысвяціў свае крытычныя артыкулы Максім Багдановіч?
(А.Пушкіна і Т.Шаўчэнкі)
11. Якую казку для дзяцей напісаў Багдановіч?
(«Мушка-зелянушка і камарык-насаты тварык».)
12. Якую беларускую народную песню любіў паэт?
(«Не кувай ты, шэрая зязюля...»)

Настаўнік. Наш урок-конкурс называецца «У паэтычным садзе Максіма Багдановіча». На жаль, сапраўднага фруктовага саду малады паэт не паспеў пасадзіць, бо кароткі быў яго жыццёвы век. Але такі сад, звязаны з імем Максіма Багдановіча, ёсць. Дзе ён знаходзіцца? Хто яго задумаў і пасадзіў? Мы даведаемся з невялікага паведамлення «Максімаў сад», падрыхтаванага вашым аднакласнікам. (Для паведамлення выкарыстоўваецца артыкул «Максімаў сад» з кнігі Алеся Бачылы «Дарогамі Максіма Багдановіча». — Мн., 1983. С. 100—104.)

Журы падводзіць вынікі конкурсу.

2-гі конкурс — на лепшага чытальніка твораў М.Багдановіча

Настаўнік. Максім Багдановіч быў строга патрабавальным да самога сябе, да

сваёй творчасці. Ён шмат працаваў над удасканаленнем мастацкай формы сваіх твораў, клапаціўся аб павышэнні паэтычнага майстэрства. За ўзоры беларускай лірыкі Багдановіч быў высока ацэнены сучаснікамі і нашчадкамі. (Настаўнік звяртаеца да плакатаў з выказваннямі Я.Коласа, М.Танка, Э.Легутэ пра М.Багдановіча, яго творчасць і выразна чытае іх.)

А цяпер пачытаем яшчэ раз творы паэта. (Ад кожнай каманды выступаюць 4—5 вучняў з выразным чытаннем вершаў на выбар.)

Настаўнік. Вершы Максіма Багдановіча лаканічныя па форме, але напоўненыя глыбінёй думак і пачуццяў. Яны так і просяцца на музыку. Многія з іх натхнілі кампазітараў Беларусі на стварэнне музычных твораў.

Давайце паслушаем невялікае паведамленне «Пазія М.Багдановіча ў музыцы» (рэфэрат вучня, напісаны паводле артыкула В.Васільевай «Максім Багдановіч і музыка»//Народная асвета. 1976. №3).

Гучыць магнітафонны запіс песні «Магдалена».

Зноў слова журы.

3-ці конкурс — на лепшага знаўца зместу твораў М.Багдановіча

1. У якіх вершах паэт...

а)...гаворыць, што знайдзеныя зернейкі з'яўляюцца сімвалам вечнага жыцця,
бессмяротнасці народа духу?

(Санет «Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...»)

б)...звяртаеца да народа са словамі:

«Браця! Ці зможам грамадскае гора?

Браця! Ці хваце нам сілы?!»

(«Краю мой родны! Як выкліты богам...»)

2. Хто апісаны ў наступных радках? З якіх твораў гэтыя герой?

а) Душой стаміўшыся ў жыццёвых цяжкіх бурах,

Свой век канчае ён ў манастырскіх мурах.

Тут ціша, тут спакой,— ні шуму, ні кlapot.

Ён пільна летапіс чацвёрты піша год.

(Летапісец з аднайменнага твора.)

б)...горды, моцны птах.

Яго звычаі — арліныя,

Яго ўзехі — сакаліны;

Пер’і-пер’ечкі бялеюцца

Ды на золаку агнявеюцца.

(Страцім-лебедзь з аднайменнага твора)

в) Не умее...

Працаўаць,

Толькі ўмее з хлопцамі

Жартаваць;

Ані выткаць кросенкі,

Ані шыць,

Ані стравы хораша

Наварыць.

(Мушка-зелянушка з паэмы-казкі «Мушка-зелянушка і камарык —
насаты тварык».)

3. У якіх творах М. Багдановіча ёсць наступныя пейзажныя замалёўкі?

а) Вечар на заходзе ў попеле

тушыць

Ку чу чырвоных кавалкаў вугля;
Ціха ўсё; вецер лістка не
зварушыць;
Не скалы хнуцца ні траўкай
пала.

(«Вечар на заходзе ў попеле тушыць...»)

б) У юцца змейкай срабрыстай
дарожкі,
Брызгі золата ў небе блішчаць,
І маркотныя месяца рожкі
Праз марозную мглу зіхаць.

(«Зімовая дарога».)

в) Як мары, белая бярозы
Пад сінявой начной стаяць,
У небе зоркі ад марозу
Пахаладзеўшыя дрыжаць.

(«Зімой»)

4. З якіх твораў наступныя радкі?

а) І прад высою красою,
У весь зачараваны ёй,
Скланіўся я душой маёй,
Натхнёнай, радаснай такою,
А ў сэрцы хораша было,
Там запалілася цяпло.

(«Вераніка».)

б) Ад родных ніў, ад роднай хаты
У панскі двор дзеля красы
Яны, бяздольныя, узяты
Ткаць залатыя паясы.

(«Слуцкія ткачыхі».)

Настаўнік. Глыбокая любоў і павага да паэзіі Максіма Багдановіча, да яго самога жывуць у народзе. Іх выказваюць у сваіх творах многія мастакі і скульптары.

Давайце зноў паслушаем невялікае паведамленне «У жывапісе, графіцы, скульптуры». (Дакладчык спалучае выступленне з дэманстрацыяй твораў мастацтва. Варта выкарыстаць артыкул А. Марачкіна «Заміж персідскага ўзора цвяточка радзімы васілька» // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1988. № 5.)

Падводзяцца вынікі 3-га конкурсу.

4-ты конкурс — на лепшага ілюстратара твораў Багдановіча.

Адзін з членаў журы на дадзеным этапе ўрока сцісла аналізуе вучнёўскія ілюстрацыі, паведамляе камандам агульную колькасць балаў за гэты конкурс.

5-ты конкурс — на лепшага чытальніка вершаў беларускіх паэтаў, прысвячаных М. Багдановічу.

Настаўнік. Пра таленавітага песняра сінявокай Беларусі напісана шмат паэтычных твораў. Давайце паслушаем некаторыя з іх.

Педагог чытае на памяць верш У. Караткевіча «Багдановічу». Далей ад кожнай каманды выступаюць 2-3 чытальнікі з выразным чытаннем твораў пра Максіма

Багдановіча.

На ўроку могуць прагу чаць наступныя вершы беларускіх сучасных паэтаў: Рыгора Барадуліна «...Сплывала хмара ў беспрытульнасць сноў»; Уладзіміра Караткевіча «На роднай магіле»; Ніла Гілевіча «Апошняе спатканне з Веранікай»; Станіслава Шушкевіча «Спяваў салоўка песню маю»; Максіма Лужаніна «Васілёк»; Максіма Танка «Над магілай М. Багдановіча»; Віктара Гардзея «Максіму Багдановічу»; Міхася Пазнякова «У Максімавым садзе»; Яўгеніі Янішчыш «Ялта — 1917»; Алеся Салаўя «Максіму Багдановічу» і інш.

Вынікі ўрока падводзяць члены журны.

2.4. Напісанне рэцэнзіі на кінафільм (спектакль) паводле мастацкіх твораў, вывучаных на ўроках літаратуры

Паводле дадзеных сацыялагічных даследаванняў, найбольш актыўны мі кінагледачамі сёння з'яўляюцца школьнікі. Панаванне тэлебачання і аўдыёвізуальных сродкаў, на жаль, патроху адсунула книгу на другі план, але дзякуючы ўрокам літаратуры, майстэрству настаўнікаў-філолагаў «камп'ютэрнае пакаленне» яшчэ любіць і чытае мастацкае слова.

Настаўнікам літаратуры неабходна перагледзець педагогічныя і метадычныя аспекты навучання сённяшніх вучняў і аптымальна скарыстаць набытым падлеткамі вопыт тэлегледачоў, асабліва на ўроках па развіцці вуснай і пісьмовай мовы.

Гаворка пра напісанне ў школе рэцэнзіі на кінафільм або спектакль узнякла не без падставаў. У апошні час багацце літаратуразнаўчых артыкулаў па пэўным вывучаным мастацкім творы і шматлікія дапаможнікі абітурыентам па напісанні сачыненняў негатывна паўплывалі на правядзенне ўрокаў развіцця звязнай мовы вучняў, асабліва ў старэйшых класах. Сачыненні з невялікім пераробкамі спісваюцца з адпаведных крыніц, а гэта ніяк не развівае самастойнасці думкі.

Напісанне рэцэнзіі на кінафільм, спектакль у нейкай ступені дапаможа настаўнікам мовы і літаратуры пазбегнуць праблемы спісвання і адпаведна разнастайць віды ўрокаў па развіцці звязнай мовы вучняў. Вядома, што рэцэнзію не спішаць, бо гэта плён уласных назіранняў і ўяўленняў.

У выніку аналізу праграмнага спісу твораў для абавязковага вывучэння і рэкамендацыйнага пераліку кніг для ўрокаў пазакласнага чытання ў 8—11 класах склалася наступная табліца мастацкіх фільмаў, тэлеспектакляў і спектакляў, знятых паводле твораў беларускіх пісьменнікаў:

Клас	Аўтар і назва мастацкага твора	Фільм (тэлефільм, тэлеспектакль), год стварэння і рэжысёр
8	Іван Шамякін. Аповесць «Гандлярка і паэт» Васіль Быкаў. Аповесць «Абеліск» «Жураўліны крык» «Дажыць да світання»	Фільм. 1978. Сяргей Самсонаў Фільм. 1977. Рычард Віктараў Тэлефільм «Доўгія вёrstы вайны». 1-я серыя. 1975. Аляксандар Карпаў Тэлеспектакль. 1976. Яўген Шабан

	Уладзімір Караткевіч. Аповесць «Сівая легенда» «Дзікае паляванне караля Стаха»	Фільм. 1990. Барыс Парэмба
	Аляксей Дудараў. П'еса «Вечар»	Фільм. 1979. Валеры Рубінчык
	Віктар Казько. Аповесць «Суд у Слабадзе»	Фільм «Восеньскія сны». 1987. Ігар Дабралюбаў
	Мікалай Матукоўскі. Камедыя «Амністыйя» «Мудрамер»	Фільм «Сведка». 1985. Валеры Рыбараў
10	Янка Купала. П'есы «Паўлінка» «Раскіданае гняздо»	Тэлефільм «Траянскі конь». 1980. Віктар Панамароў
	Якуб Колас Трылогія «На ростанях»	Тэлефільм. 1988. Віктар Панамароў
	Кандрат Крапіва. Камедыя «Хто смяецца апошнім»	Фільм «Пасля кірманшу». 1972. Юры Цвяткоў
	Уладзімір Караткевіч. Раман «Хрыстос прызямліўся ў Гародні»	Фільм. 1981. Барыс Луцэнка
	Іван Чыгрынаў. Раман «Плач перапёлкі»	Фільм «Першыя выпрабаванні» 1960—1961. Уладзімір Корш-Саблін
11	Іван Мележ. Раман «Людзі на балоце»	Фільм. 1954. Уладзімір Корш-Саблін
	Васіль Быкаў. Аповесці «Знак бяды» «Сотнікаў»	Фільм. 1989. Уладзімір Бычкоў
	 «Альпійская балада» «Трэцяя ракета» «Воўчая зграя»	Тэлефільм. 1990. Ігар Дабралюбаў
	Іван Пташнікаў. Аповесць «Тартак»	Фільм. 1981—1985. Віктар Тураў
	Іван Чыгрынаў.	Фільм. 1986. Міхail Пташук
		Фільм «Узыходжанне». 1977. Ларыса Шапіцька
		Фільм. 1965. Барыс Сцяпанаў
		Фільм. 1963. Рычард Віктараў
		Фільм. 1975. Барыс Сцяпанаў
		Тэлефільм. 1974. Віктар Карпілаў

Раманы «Апраўданне крыві», «Свае і чужыя»	Тэлефільм. 1990. Ігар Дабралюбаў
Уладзімір Караткевіч.	
Аповесць «Ладдзя Роспачы»	Фільм. 1987. Алег Белавусаў
П'еса «Маці ўрагану»	Фільм. 1990. Юры Марухін
Вячаслау Адамчык.	
Раман «Чужая бацькаўшчына»	Фільм. 1982. Валеры Рыбараў
Алесь Адамовіч.	
«Хатынская аповесць»	Фільм «Ідзі і глядзі». 1985. Элем Клімаў

Прагляд кінастужак пажадана арганізоўваць пасля вывучэння мастацкага твора (гэта можна зрабіць праз мясцовыя кінасеткі). Згадаем, што на Беларускім тэлебачанні час ад часу дэманструюцца кінафільмы, тэлеспектаклі паводле мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў. Педагог можа зрабіць перазапіс стужак на касеты, што паслужыць стварэнню сваёй відэатэксці. Прагляд спектакляў можна арганізаваць праз культаходы ў тэатр.

Вобразы-персанажы, што ўзнікаюць ва ўяўленні вучняў у час чытання і аналізу мастацкага твора і пры сустрэчы з экраннымі і сцэнічнымі героямі ў адным выпадку могуць падмацоўваць уяўленне, а ў другім, наадварот, не прымаюцца падлеткамі. У такой сітуацыі звычайна распачынаецца дыскусія.

Супастаўленне мастацкага твора і яго экранізацыі або пастаноўкі на тэатральны сцэне фарміруе ў падлеткаў крытычнае мысленне, развівае маналагічную мову, выхоўвае моўную культуру і культуру слухача.

Для таго, каб вучні паспяхова справіліся з напісаннем рэцэнзіі на кінафільм ці спектакль, трэба паэтапна правесці падрыхтоўчую працу. На некалькіх уроках мовы, літаратуры і сусветнай мастацкай культуры настаўнік можа прапанаваць сваім выхаванцам розныя заданні і практикаванні, якія не абвязкова павінны быць звязаны з тэмай урока.

Мэты такіх заняткаў:

- 1) папоўніць лексікон школьнікаў словамі-тэрмінамі (афіша, гама, дыялог, кадр, кінафільм, кінематографіст, маналог, мантаж, мастацтвазнаўства, пракат, ракурс, сцэнар, фінал, экранізацыя і інш.);
- 2) даць паняцце аб професіях кінематографіста, сцэнарыста, рэжысёра, аператара, мастака-пастаноўшчыка, гримёра, дэкаратора, кампазітара, артыста, статыста;
- 3) навучыць уменню падбіраць сінонімы (фільм — кінафільм, тэлефільм, карціна, кінастужка, тэлестужка; рэжысёр — кінарэжысёр, кінематографіст, аўтар фільма; экранізацыя — кінатрактоўка, экраннае ўвасабленне, інтэрпрэтацыя, пастаноўка; артыст — акцёр, выканануцца);
- 4) зварнуць увагу падлеткаў на віды кіно (мастацкае або ігравое, дакументальнае, навукова-папулярнае; апошнім часам ствараецца рэкламнае кіно) і жанры (кінааповесць, драма, меладрама, кінаэпапея, камедыя, фільм-спектакль, прыгодніцкі фільм, гістарычны, дэтэктыў і інш.).

На заключным этапе падрыхтоўчай працы выкладчык ужо можа сарыентавацца, ці засвоілі вучні мінімум спецыяльнай лексікі (тэрміны і выразы). Праз эпідыяскоп варта спраесціраваць змест наступнага практикавання:

Сфармуляваць пытанні. Уставіць замест шматкроп'я неабходныя слова.

Гэты фільм мастацкі ці... (дакументальны)?

Кінакамедыя ці... (драма, трывер, фантастыка, дэтэкгыў і інш.)?

Калі ён... (выйшаў, з'явіўся) на экранах?

Хто з'яўляецца... (стваральнікам, аўтарам, рэжысёрам) фільма?

Хто... (напісаў, стварыў) музыку да фільма?

Якія акцёры... (заняты, здымаліся, выконваюць ролі) ў фільме?

Хто выконвае... (галоўныя, вядучыя) ролі?

Можна прапанаваць школьнікам падабраць азначэнні (эпітэты) да слоў фільм, спектакль (выдатны, вясёлы, добры, захапляльны, няўдалы, павучальны, расцягнуты, смешны і г. д.).

Пасля падрыхтоўкі да напісання рэцэнзіі варта арганізаваць наступную працу:

1. Перад праглядам кінафільма ці спектакля правесці ўступную гутарку, у якой трэба расказаць вучням пра гісторыю стварэння пастаноўкі (дапаможны матэрыял выкладчык можа знайсці ў часопісах «На экранах Беларусі», «Мастацтва», «Роднае слова» і ў іншых першядычных выданнях).

2. Прагляд пажадана зрабіць у пазаўрочны час (вельмі важная прысутнасць самога настаўніка-філолага).

3. Правесці сціслую гутарку (арыенціровачныя заняткі) з мэтай вывучэння ўражанняў дзяцей пасля прагляду. Пытанні і заданні могуць быць наступныя:

— Калі і дзе адбываюцца падзеі ў кінафільме (спектаклі)?

— Хто з'яўляецца галоўным героем твора?

— Што вы даведаліся пра яго?

— Якія эпізоды вам запомніліся асабліва і чаму? Што не спадабалася?

— Раствумачце сэнс назвы пастаноўкі. Якую б назуву далі вы і чаму?

— Падзяліце прагледжаны фільм (спектакль) на сэнсавыя часткі (пажадана вызначыць самыя важныя кадры і падабраць да іх загалоўкі, якія стануть своеасаблівым планам пастаноўкі).

Напісанне рэцэнзіі — гэта плён асабістых назіранняў, працы душы і розуму, але, як паказвае практика, і тут патрэбная значная дапамога, нават у моцным класе.

Школьнікам можна прапанаваць прыкладны план-алгарытм напісання рэцэнзіі ў выглядзе табліцы:

№ п/п	Часткі рэцэнзіі	Тэмы	Асноўныя пытанні
1.	Уступ	Гісторыя стварэння фільма (спектакля)	Назавіце аўтараў пастаноўкі. Што вы даведаліся пра іх? На якой кінастудыі, у якім тэатры і калі паставлены твор? Што натхніла аўтараў звязніцца да гэтай екранізацыі (пастаноўкі)?
2.	Асноўная частка	Адлюстраванне эпохі, часу і месца падзеі	Ці ўдалося рэжысёру, аператору, мастаку, дэкаратору адлюстраваць час і месца падзеі, якія апісаны ў мастацкім творы? Дайце ацэнку масавых сцэн, падачы планаў, пейзажных карцін.
		Праца артыстаў	Назавіце артыстаў, якія выконвалі галоўныя ролі. Якія ролі найбольш удалыя? Што, на вашу думку, не атрымалася? З дапамогай якіх прыёмаў раскрытыя характеристы герояў? Ці ёсьць у фільме (спектаклі) персанаж, праз які выказаны

		Мова кіно (спектакля)	аўтарская ідэя? Ці захоўваюць артысты моўныя нормы? Чым адметная мова персанажаў? Ці апраўданы асобныя моўныя адступленні ад зместу?
		Музыка і песні	Ці ўдала перадаюць настрой пастаноўкі музыка, песні? Як музычнае афармленне дапамагае ўспрыманню зместу пастаноўкі?
		Сюжэт, жанр, ідэйны змест	Ці ёсць канфлікт у фільме (спектаклі)? У чым яго сутнасць? У якім жанры зроблена пастаноўка? З дапамогай якіх прыёмаў раскрыта асноўная ідэя?
3.	Заключная частка	Роздум і ўражанні	Ці ўдалося рэжысёру перадаць агульны дух, маральную накіраванасць мастацкага твора? Што даў вам фільм (спектакль)? Ці патрэбны ён маладому пакаленню? Ці варты было экранізаваць гэты літаратурны твор?

Перад напісаннем рэцэнзіі можна прапанаваць вучням паслухаваць узор падобнай працы. На нашу думку, гэта пажадана работа толькі для слабападрыхтаваных школьнікаў.

Вучням 10—11 класаў можна пропанаваць напісаць рэцэнзію і на дакументальны, навучальны кінафільм.

Раздел 3.

ВЫКАРЫСТАННЕ АСОБАСНА-АРЫЕНТАВАНЫХ ТЭХНАЛОГІЙ НАВУЧАННЯ

3.1. Тэхнологія калектыўнага асэнсавання.

Абмеркаванне аповесці Уладзіміра Караткевіча «Ладдзя Роспачы» ў 9-м класе. Урок пазакласнага чытання

Закончыць вывучэнне манаграфічнай тэмы «Уладзімір Караткевіч» праGRAMA пррапануе аповесцю «Ладдзя Роспачы» ці «Сівая легенда». Дзевяцікласнікі найчасцей аддаюць перавагу першаму з пералічаных твораў, які можна прачытаць за гадзіну—дзве перад урокам.

Да чытання «Ладдзі Роспачы» падлеткаў прыцягвае не толькі параўнальна малая колькасць старонак, але і лёгкая манера пісьменніцкага аповеду. Сам У. Караткевіч зазначаў, што гэты твор — адзін з найбольш улюблёных.

Калі зыходзіць з патрабаванняў любой сучаснай педагогічнай методыкі, урок патрэбна пачаць з мэтавай устаноўкі і матывацыі, якія, як вядома, стымулююць вучняў да навучальна-пазнавальнай дзеянасці. Настаўнік пррапаноўвае старшакласнікам самім сформуляваць мэту і задачы ўрока пазакласнага чытання, па старацца раскрыць тэматыку, праблемы, ідэйны змест і мастацкую арыгінальнасць самастойна прачытанай аповесці.

Пасля некалькіх адказаў педагог скроўвае ўвагу на пералік задач, загадзя запісаных на дошцы, і просіць параўнаць іх з выказанымі:

- пазнаёміць з творчай гісторыяй напісання аповесці «Ладдзя Роспачы»;
- вызначыць канкрэтна-гістарычнае, міфалагічнае і агульначалавечеае ў змесце твора, раскрыць значэнне выкарыстанных сімвалаў і алегарычных вобразаў у ім;
- зварнуць увагу на глубокі пісьменніцкі раздум над сэнсам чалавечага жыцця і лёсам роднага краю, падкрэсліць аўтарскую пазіцыю ў творы і спосабы яе выяўлення.

Як вядома з вопыту, добра падрыхтаваны клас без асаблівых намаганняў спраўляецца з фармульваннем мэты і задач урока, але ў вyzначэнні праблематыкі, ідэйнага зместу аповесці «Ладдзя Роспачы» без папярэдняга літаратурнага аналізу ў дзевяцікласнікаў узнякаюць цяжкасці.

У сціслым паведамленні пра гісторыю напісання аповесці настаўнік можа зазначыць, што «Ладдзю Роспачы» Уладзімір Караткевіч надрукаваў у 1964 г. Задума яе напісання ўзнікла падчас гасцінніцкага пісьменніка ў свайго дзядзькі Ігара Васілевіча Грынкевіча, які жыў у Рагачове. Ігар Васілевіч валодаў рэдкім талентам выдатнага апавядальnika. У гэтым старажытным горадзе пісьменнік пачаў пісаць раман «Каласы пад сярпом твайм», аповесць «Чазенія» і іншыя творы.

Чаму аповесць «Ладдзя Роспачы» прысвечана менавіта Рыгору Барадуліну?

З невялікага настаўніцкага аповеду дзевяцікласнікі даведаюцца, што Рыгор Барадулін — блізкі сябар пісьменніка, таксама яго зямляк, бо паходзіць з Віцебшчыны. Яны пазнаёміліся і пасябравалі на адным з пасяджэнняў літаратурнага аб'яднання пры газете «Чырвоная змена». Разам пісьменнікі пабывалі ў творчай камандзіроўцы на Далёкім Усходзе.

Тут можна праз эпідыяскоп паказаць фотаздымкі «Рыгор Барадулін, Уладзімір Карапткевіч і Янка Брыль на Ушачыне. 1965 г.» і «Уладзімір Карапткевіч і Рыгор Барадулін. 1972 г.», што змешчаны ў 6-м томе Збору твораў У. Карапткевіча (у 8 т.; Мн., 1990).

Вывучэнне чытальніцкага ўспрымання твора выкладчык пачынае з пытання:

У які час і дзе адбываюцца падзеі, апісаныя ў «Ладдзі Роспачы»? Якія мастацкія эпізоды, вобразы, дэталі ілюструюць жыццё людзей той эпохі?

Без дамашняй падрыхтоўкі дзевяцікласнікі не змогуць даць поўнага, дакладнага адказу пра гістарычныя абставіны, апісаныя ў кнізе. Час, адлюстраваны ў «Ладдзі Роспачы», — другая палова XVI ст. (прыкладна 50—80-я гг.): «...Няиначыны быў горад. Зусім нядаўна яго крымчакі абрабавалі і спалілі, за дваццаць сем год перад гэтym тое самае зрабіла маскоўская ратъ». Гэтыя радкі распавядаюць пра Лівонскую вайну, распачатую ў канцы 50-х гг. XVI ст., якая падтачыла моц Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

У аповесці дзеянічаюць два вобразы — «літасцівая каралева Бона з роду Сфорца» і прывід Івана Жахлівага, — прататыпамі якіх з'яўляюцца рэальныя гістарычныя асобы. Вядома, што Бона Сфорца стала жонкай Жыгімонта I Старога ў 1518 г., а ў Італію выехала ў 1556 г. Іван Жахлівы памёр у 1584 годзе.

Уважлівыя вучні адзначаць: для 2-й паловы XVI ст. Вялікаму княству Літоўскому харектэрна паступовая дэградацыя беларускага дваранства і шляхты. Напрыклад, Гервасій Выліваха ўжо не ведаў, да якога герба належаў яго род. Сам герой разам з сябрам вёў амаральны лад жыцця: ні мяс—цовыя ўлады, ні святары не маглі ўтаймаваць разгульную рагачоўскую кампанію на чале з Вылівахам, што з'яўляецца яскравым сведчаннем дзяржаўнай слабасці і ўпадку. Адзначаны ў «Ладдзі Роспачы» і рэлігійны ўціск: «Біскуп Смарагд хадзіў па наваколлі, зачыняючы грэцкага абраду цэрквы, а дабро іхняе рабуючы».

У Карапткевіч апісвае і іншыя бакі жыцця беларускага грамадства канца эпохі Адраджэння. Бацькаўшчына славілася багаццем лясоў, выдатнымі паляўнічымі, бортнікамі, рыбакамі, нават краўцамі. «Утой час Магілёў з Рагачовам нават у Москву пастаўлялі гатавае адзенне. Краўцоў было — грэблю масці». Пашыраўся на Беларусі і кнігадрук: «...ды яшчэ Іра Францічак, за пераплёт на служэнне надзелены вёскай Мазурыкі».

Хто з'яўляецца галоўным героям аповесці? Сцісла раскажыце пра яго жыццёвия ідэалы. Як сам У. Карапткевіч ставіцца да свайго героя на пачатку твора?

Галоўны герой — «небагаты, але добра гарада роду дваранін па прозвішчу Гервасій Выліваха; (выліваха — г. зн. белая чапля). За яго плячыма — трыццаць трох гады жыцця. Як зазначае ў экспазіцыі твора сам пісьменнік, Г. Выліваха быў «хобаль, залётнік, піяка, задзіра, біток, бабздыр несамавіты». Але аўтар заўважае і тое, што галоўны герой вывучаўся зневажнай прыгажосцю, пяшчотнасцю, меў шмат сяброў, з якімі пастаянна бавіў час у корчмах ды замках. Уладзімір Карапткевіч намаляваў образ далёка не ідэальнага чалавека, хутчэй наадварот, хоць дакладна сваіх аўтарскіх сімпатый ці антыпатый не выказаў.

У 1987 г. «Ладдзі Роспачь» экранізавана рэжысёрам Алегам Белавусавым. Паспрабуйце і вы пабываце ў ролі рэжысёра і аператара і слоўна намалюйце некалькі рабочых кадраў да самых яскравых і запамінальных эпізодаў твора.

Такое пытанне развівае ў дзевяцікласнікаў творчae ўяўленне і, безумоўна, дапаможа выявіць, наколькі добра вучні ведаюць змест аповесці.

Дзеля эфектыўнасці ўрока далейшае аблеркаванне-аналіз можна правесці «следам за аўтарам» па тэхналогіі калектыўнага асэнсавання. Стваральнікам гэтай дыдактычнай сістэмы з'яўляецца Вазіна Кіма Якаўлеўна, расійскі прафесар, загадчык кафедры «Дзейнасць» Ніжагародскага міжабласнога інстытута павышэння кваліфікацыі работнікаў прафтэхадукацыі.

Назва «тэхналогія калектыўнага асэнсавання» — гэта беларускі пераклад рускага тэрміна «технологія колективной мыследеятельности», сустракаеца ў навукова-педагагічнай лігуратуры і абрэвіатурны варыант — «КМД». У дадзенай дыдактычнай мадэлі ўвесь працэс навучання ажыццяўляецца на аснове праблемных сітуацый, якія вырашаюцца ў чатыры этапы: увядзенне ў сітуацыю, праца па абмеркаванні ў мікрагрупах, абарона сваёй пазіцыі і вызначэнне новай праблемы.

Наставнік прапануе кожнай групе з чатырох-пяці вучняў адпаведнае пытанне, якое можна загадва запісаць на дошцы ці на асобных картках або паказаць праз элдыяскоп. Пасля пяці—сямі хвілін калектыўнага абмеркавання адзін з членаў мікрагрупы яшчэ раз зачытвае прысутным сваё праблемнае пытанне і дае аргументаваны адказ. Потым бярэ слова наступны міні-калектыў. Колькасць мікрагруп залежыць ад колькасці запланаваных настаўнікам пытанняў. На адзін міні-калектыў могуць прыпадаць некалькі праблемных пытанняў. Для абмеркавання аповесці Уладзіміра Каракевіча «Ладдзя Роспачы» вучням прапануюцца наступныя аналітычныя пытанні і заданні:

Для 1-й мікрагрупы. У эпізоде «Суд хатняга лебедя над дзікім» пісьменнік падае дыялог каралевы Боны Сфорцы з Гервасіем Вылівахам. Чаму аўтар так падрабязна апісаў гутарку гэтых персанажаў?

Што можна сказаць пра Каракевічавы адносіны да іх? Як бы вы ахарактарызвалі абодвух герояў?

Для 2-й мікрагрупы. Чаму жыццялюб Гервасій Выліваха хутка, без асаблівых ваганняў, згадзіўся на прапанову Смерці ісці ў апраметную?

Чаму сярод розных раслін галоўны герой выбраў і адламаў у дарогу менавіта кветку шыпшины, а не галінку глугу ці барбарысу?

Чаму Г.Выліваха не аддаў кветку Смерці?

Які апошні ў сваім жыцці ўрок даў Гервасій дзяўчыне-сялянцы, калі перад адпраўкай у пекла моцна пацалаваў яе?

Для 3-й мікрагрупы. Якія філасофскія погляды беларускай шляхты 2-й паловы XVI ст. увасобіліся ў вобразе Вылівахі ў эпізодах «Па дарозе ў апраметную» і «На ладдзі Роспачы»?

Навошта герой захапіў з сабою музычны інструмент — лютню? Сімвалам чаго яна з'яўляецца?

Для 4-й мікрагрупы. На што разлічвала Смерць, калі менавіта Выліваху прапанавала згуляць з ёю ў шахматы?

Чаму галоўны герой пасля першага пройгрышу згадзіўся і на другую партыю гульні?

Што дапамагло яму выйграць? Як вы ставіцесь да такога ўчынку Вылівахі?

Для 5-й мікрагрупы. У эпізодах «Развітанне па дарозе ў апраметную» і «Вяртанне з таго свету» Уладзімір Каракевіч тройчы паўтарае згадку пра жаўрукой: «ён паправіў на спіне лютню і рушыў поплеч са Смерцю. Ішоў, здольны кожную хвіліну паваліцца і разбіць нос, бо зусім не глядзеў пад ногі, задзёршы твар у гарачае неба, пад якім нястомна звінелі **несмяротныя беларускія жаўрукі**»; «І Выліваха яшчэ раз азірнуўся. Гарачае свяцло ляцела на яго з-пад блокаў, блакітных унізе, сляпуча белых уверсе. І ў гэтым акіяне раскошы **ўтрапёна звінелі беларускія жаўрукі**»; «трапятаў на межах залаты баркун, залатыя пчолы гулі над свепетамі, а ў небе, у палочым святле, звінелі між аблокамі **беларускія жаўрукі**».

Як вы разумееце гэты каракевічавскі прыём? З якой мэтай ён ужыты ў творы?

Для 6-й мікрагрупы. Які чалавек адлюстраваны ў вобразе Перавозчыка (Шолаха)?

Пасля песні Гервасія Вылівахі ў палачаніна пакаціліся пякучыя слёзы, з вачніц знікла плесня і з-пад яе з'явіліся вочы. Як вы разумееце гэтую мастацкую дэталь?

Чаму палачанін вырашыў расказаць пра сваю зраду ?

1) Ярка і каларытна апісвае У. Караткевіч харектары і жыццёвия ідэалы абодвух суразмоўцаў — двараніна Гервасія Вылівахі і каралевы Боны ў сцэне «Суд хатняга лебедзя над дзікім». Хітры «дзікі лебедзь» (Г. Выліваха), вітаючыся з каралевай, выкарыстаў загадзя падрыхтаваную цікавую фразу: «Сонца табе заўсёды на шляхах, пані матка». У экстрэмальнай сітуацыі спрацаваў донжуанскі прыём — загадкавая, магчыма, выдуманая алегарычная гісторыя пра Верасовую Жанчыну. Строгая суддзя каралева Бона была кранутая абаяльнасцю галоўнага героя. Строгасць і непахіснасць хутка змяніліся звычайнай жаночай зацікаўленасцю — і стаў іншым тон размовы. У гутарцы з каралевай падсудны паніч трymаецца ўпэўнена, імкнецда даць ёй хуткія і абрэзкі доказы асэнсаванаасці свайго жыцця. Ведаючы пра ўклад жыцця каралёў, Гервасій стараецца паставіць суразмоўніцу ў тупіковую сітуацыю: «Цікава, якія валасы ў літасцівага пана караля, калі ў іх заблытаецца месяц?». А фраза «тады судзі мяне, каралева. Толькі памятай — гэта будзе суд хатняга лебедзя над дзікім» стала ў іх размове пераломнай. Пасля гэтых слоў Гервасій Выліваха зразумеў: вялікага пакарання ад каралевы не будзе.

У гэтым урыўку аўтарскія адносіны да галоўнага героя пэўна не акрэслены, а вось да каралевы Боны пісьменнік ставіцца з сімпатыяй. У. Караткевіч называе яе літасцівай, славутай фундатаркай касцёлаў. Бона Сфорца мела добрую рэпутацыю сярод сваіх падданых. Пісьменнік адзначае яе строгасць і справядлівасць: «...вялікі Цыкмун нездарма казаў, што пакуль яна над дзяржавай — аб маральнасці можна не непакоіцца». Аўтар завяршае харектарыстыку «хатняга лебедзя» наступнымі радкамі: «Усе бачылі, як стараецца яна вярнуць гэтую аблудную душу на верны шлях, і нават кароль быў бы задаволены, убачыўшы яе намаганні ў доўгіх дыспутах. Яна ведала, што адзін схілены варты сотні верных, і таму была вынаходлівая і няյтомная, не шкадуючы для справы вёры ні дня, ні ночы».

2) Падчас сустрэчы са Смерцю галоўны герой паводзіў сябе надзіва стрымана і нават гасцінна, пачаставаўшы госцю салодкім напоем. Выліваха паслухмяна падпариадковаўся яе загаду, бо добра ведаў, што ад Смерці яшчэ ніхто не схаваўся і не адкупіўся. Як зазначае ў аповесці У. Караткевіч: «І вышэй за гэтую жанчыну не было нікога на зямлі». Па дарозе ў апраметную Гервасій сарваў і прышпіліў да сваіх грудзей першую кветку шыпшины — сімвал роднай зямлі. Аддаць кветку Смерці — значыць страціць радзіму, стаць бяспамятным. Моцна пацалаваўшы на развітанне дзяўчыну-сялянку, галоўны герой даў ёй урок жыццялюбства: чалавек створаны не толькі для працы, але і для кахання. Трэба спяшацца кахаць, бо чалавече жыццё кароткае.

3) Прааналізаваўшы паводзіны шляхціца Гервасія Вылівахі ў апошні дзень жыцця (эпізоды «Па дарозе ў апраметную» і «На ладдзі Роспачы»), бачым, што герой у час развітання імкнуўся ўвабраць у сябе прыгажосць неба, наваколля. Співаў пад акампанемент лютні — даўняй спадарожніцы і сяброўкі яго жыцця. У падарожнай размове з кашчавай павадыркай ён зацікаўлены распытваецца пра лёс чалавечай душы ў апраметнай. Яго малітва да Усіхвяшняга сведчыць пра не страчаную веру. Выліваха — яшчэ і добры суразмоўца, жартаўнік: першы завёў гутарку з незнаёмымі людзьмі, што таксама трапілі ў апраметную, сыпаў народнымі жартамі. Можна назваць шляхціца і бунтаром — ён прапанаваў прысутным не плаціць грошы за перавоз праз тагасветнае мора і наогул не веславаць.

4) Гульня са Смерцю ў шахматы з'яўляецца кульмінацыйным момантам твора. Уладарка пекла з усіх весляроў выбрала для гульні менавіта Гервасія, таму што ён — неардынарная асона. Не спадабаліся Смерці яго прага да жыцця, бунтарства, нязломнасць духу і аптымізм. Сваёй загадзя прадбачанай перамогай кашчавая разлічвала знішчыць Выліваху маральна, прадэманстраваць усім прысутным яго нікчэмнасць перад ёю. Хоць шляхціц і прайграў першую партню, але прынізіць яго

чалавечы гонар гаспадыні апраметнай усё роўна не ўдалося. Любоў да людзей, імкненне дапамагчы ім выжыць натхнілі Гервасія і на другую партыю гульні. Стаць пераможцам яму дапамагла не толькі хітрая падтасоўка гульні, але, няхай і позняе, усведамленне цаны і сэнсу чалавечага жыцця. Героем кіравалі мудрасць і любоў да роднай зямлі. «Рабі нечаканае... рабі, як не робіць ніхто, — і тады пераможаш, — гаворыць у аповесці У. Караткевіч. — Нават калі ты слабы, як камар пасярод варожага мора. Таму што толькі дурні разважаюць заўсёды па правілах здаровага сэнсу. Таму што чалавек толькі тады чалавек, калі ён дзёрзка рве панылае наканаванне і плюе на «спрадвечны» закон».

5) Апроч сімвалічных вобразаў кветкі шыпшыны і лютні Уладзімір Караткевіч тройчы ўжывае ў аповесці і вобраз беларускіх жаўрукой — прадвеснікаў надыху вясны, цяпла, волі і шчасця. Першы выраз «нястомна звінелі несмяротныя беларускія жаўрукі» пісьменнік уводзіць у эпізод, калі Гервасій пакідае родныя мясціны. Эпітэтам «несмяротныя» аўтар, магчыма, хацеў падкрэсліць думку пра вечнастъ жыцця на зямлі і выказаў уласнае шкадаванне, што герой ідзе паміраць. Другі выраз-паўтор «утрапёна звінелі беларускія жаўрукі» У. Караткевіч ужывае ў эпізодзе, калі Выліваха ўваходзіць у апраметнуюю. Да эпітэта «утрапёна» можна падабраць сінонім ‘адчайна’. Раскошная прырода са шкадаваннем і жalem развітваецца з суайчыннікам. Трэці радок паўтору пісьменнік уводзіць без дадатковай эмацыйнай нагрузкі ў эпізод, калі пераможда Смерці разам з кахранай дзяўчынай Бярозкай і астатнімі выратаванымі пакутнікамі вяртаецца на белы свет.

Такім чынам, Уладзімір Караткевіч з дапамогай празаічнага рэфэрэна адлюстраваў кантраст двух светаў — зямнога і небыццёвага, выказаў свае адносіны да галоўнага героя, абудзіў думкі чытача.

6) На прыкладзе Перавозчыка (Шолаха) У. Караткевіч выкryвае ганебную з'яву здрадніцтва. Герой з болем прызнаецца прысутным на ладдзі ў сваёй здрадзе: прадаў Палацк кіеўскаму князю Уладзіміру. Слёзы, якія з'явіліся на вачах Шолаха пасля песні Вылівахі, сведчаць пра духоўнае ачышчэнне палачаніна — ён становіцца відущым. Перавозчык перажывае ўласную здраду, якая прынесла няшчасці Палацку. Прызнацца людзям у сваёй здрадзе, хутчэй за ўсё, яго прымусілі пачутая ў апраметнай песні, ззянне кветкі шыпшыны і пытанне Вылівахі: «Хто ты, каб зычыць гэткае страшнае?».

Пасля вусных адказаў вучняў — прадстаўнікоў кожнай з мікрагруп, настаўнік прапануе старшакласнікам заключныя пытанні і заданні.

Вызначце тэму і ідэйны змест аповесці. Як вы разумееце сэнс яе назвы?

Ці згодныя вы з думкай беларускага літаратуразнаўцы Анатоля Вераб'я адносна загалоўка твора? Чаму? «Ладдзя Роспачы — гэта Беларусь, якая, пераадольваючы змрок забыцця, бяспамяцтва і жахі апраметнай, уваскрасае і адраджаецца. Ад смерці і знікнення яе ратуе Гервасій Выліваха — жыццялюб, мастак (ён не расстаецца з лютняй і ў царстве Смерці), абаронца людзей і шчыры патрыёт роднай зямлі. У. Караткевіч сцвярджае, што любоў, цярпенне, смех і жартавлівасць дазволілі беларускаму народу выстаяць у самых неспрыяльных умовах».

Гэтае выказванне пажадана запісаць у сышткі па літаратуры.

Многія радкі аповесці з'яўляюцца афарыстычнымі. Зачытайце і выкажыцесь на контэксте зместу.

Дома вучні маглі выпісаць наступныя цытаты: «Людзі бываюць бруднейшыя за свінню і чысцейшыя за анёла. Дабрэйшыя за жыццё і ў сто разоў страшнейшыя за смерць», «Чалавек носіць сваё неба з сабою» або яшчэ: «мужчыны подлы народ, але няма нікога падлейшага за жанчын» і «...чалавек толькі тады чалавек, калі ён дзёрзка рве панылае наканаванне і плюе на «спрадвечны «закон».

Каб праілюстраваць багацце пісьменніцкай мовы, настаўнік прапануе зачытаць загадзя падабраныя пісьменніцкія азначэнні вобраза Смерці.

Уважлівія чытачы абавязкова назавуць каля дзесятка сінонімаў. Гэта — Курносая, Бязвокая, Кума, найвялікшая ўладарка сусвету, вышэйшая і халодная істота, Каралева Смерці, гора і няшчасце Рагачова, бязвокая дрэнь.

Завяршыць заключныя заняткі можна настаўніцкім ці вучнёўскім невялікім паведамленнем пра прататып Гервасія Вылівахі. Ім мог быць і рагачовец-асілак, пра якога Каараткевіч згадвае ў нарысе «Зямля пад белымі крыламі». Гэты чалавек «калісці ў Рагачове, на спрэчку, пазносіў у адно месца дзесяць дванаццаці пудовых якараў з баржаў і пераблытаў іх лапамі так, што пасля куча людзей з гэтых лайбаў ледзь разблыталі, каб кожнаму забраць свой».

Прататыпам галоўнага героя мог быць і дзядзька Уладзіміра Каараткевіча Ігар Васілевіч Грынкевіч, які, як ужо адзначалася ў пачатку ўрока, быў жыхаром Рагачова і славіўся рэдкім талентам апавядальніка.

У образе Гервасія Вылівахі пісьменнік мог адлюстраваць таксама і рагачоўца Зміцёра Дорахава, якога ў лісце да Янкі Брыля ахарактарызаваў як чалавека, які строіць «смешачкі, начальству і мешчаноце жыць не дае». Ліст датуецца 26 ліпеня 1964 г., калі і пісалася аповесць.

Закончыць урок пазакласнага чытання па творы Уладзіміра Каараткевіча можна падагульнільным пытаннем: **Якія жыщёвыя ўрокі можа ўзяць ённяшняя моладзь з абмеркаванай аповесці Уладзіміра Каараткевіча «Ладдзя Роспачы»?**

3.2. Тэхналогія педагогічных майстэрняў (французская). Майстэрня па аповесці Уладзіміра Каараткевіча «Сівая легенда» у 9-м класе. Урок пазакласнага чытання

Пасля вывучэння тэмы «Уладзімір Каараткевіч. «Дзікае паляванне караля Стаха»» праграмай рэкамендавана правесці ўрок пазакласнага чытання па аповесці «Сівая легенда» (1960). На нашу думку, на гэтых занятках варта выкарыстаць метады, прыёмы і формы працы паводле тэхналогіі педагогічных майстэрняў.

Гэтую тэхналогію таксама называюць французскай, бо яна распрацаваная ў Францыі прадстаўнікамі плыні «Французская група новай адукцыі». Псіхолагі названага руху лічылі, што ўдасканаліць любое грамадства можна толькі пры ўмове карэнных зменаў у адукцыі. Яны былі перакананы ў tym, што кожны чалавек здольны здабываць веды самастойна, але асабліва ў сумесным пошуку. Педагог-майстар павінен прадумашці і арганізація ход заняткаў такім чынам, каб кожны вучань праз асабісты вопыт і даследаванні быццам сам адкрываў веды.

Найбольш важныя і неабходныя прынцыпы эфектуўнай пабудовы педагогічнай майстэрні:

- 1) абавязковае стварэнне педагогам атмасфераы шчырасці, добразычлівасці і сутворчасці на ўсіх этапах урока;
- 2) майстар павінен звязацца да асабістых пачуццяў школьніка, абуджаць яго персанальную зацікаўленасць у вывучэнні тэмы;
- 3) на працягу заняткаў не ацэньваць працу вучня, а на апошнім этапе даць яму мажлівасць самому ацаніць сябе;
- 4) пажадана чаргаваць індывідуальную працу падлеткаў з калектыўнай, даць ім права выбару відаў дзейнасці;

5) педагогу важна не спяшацца адказваць самому на пастаўленыя пытанні, бо галоўнае — не так вынік, як сам працэс пошуку ведаў;

6) неабходна дамагацца роўнасці ў адносінах паміж школьнікамі і настаўнікам.

Звычайна на ўрокі па тэхналогіі педагогічных майстэрняў адводзіцца ў сярэднім дзве гадзіны, але, улічваючы рэальныя магчымасці педагога і змест сучаснай праграмы па беларускай літаратуре, паспрабуем паказаць сутнасць методыкі ў межах сарака пяці хвілін на асноўных структурных этапах гэтай тэхналогіі.

Вынікам урока па аповесці «Сівая легенда» павінна стаць разуменне дзевяцікласнікамі аўтарскай ідэі ў творы — асуджэнне дэспатызму, жорсткасці, рэнегацтва і ўсладунне найлепшых рысаў беларускага харектару ў вобразе галоўнага героя — шляхціца Рамана Ракутовіча; раскрыццё мастацкай вартасці аповесці і яе сімвалікі.

Урок пазакласнага чытання варта пачаць (не аб'яўляючы яго тэмы, задач і этапаў) з індукцыі ("навядзення") удзельнікаў на тэму ці праблему, якую ўзніжу пісьменнік у мастацкім творы. Выклікаць у вучняў эмацыйны настрой, пачуцці, асацыяцыі, якія б спрыялі ўдумліваму стаўленню да прадмета абмеркавання, — асноўная задача першага этапа. Для гэтага можна выкарыстаць адпаведную мелодыю, песню, уступнае слова педагога—майстра, прачытаны верш, тэкст, фразу, пытанне з мэтай асэнсавання загалоўка мастацкага твора, а таксама фотаздымкі, малюнкі, ілюстрацыі, прадметы і інш.

Удалым індуктарам можа стаць мастацкае чытанне заключнай сцэны аповесці — «Сустрэча закаханых Рамана Ракутовіча і Ірыны на замкавым двары» (пачынаючы ад слоў «Ударыў недзе першы далёкі ўдар звана» да радка «і твар ваяўніка плакаў без слёз»).

Пасля паўзы настаўнік пачынае ажыццяўляць другі этап урока-майстэрні — **самаканструкцыю**, што скіроўвае вучняў на індывидуальную працу па стварэнні гіпотэзы, тэксту, малюнка, праекта, на пошук вырашэння, адказу.

Выкладчык прапаноўвае вучням у сыштку па літаратуры абвесці ручкай сваю далонь і на кожным графічным пальцы ў адзін радок запісаць пачуцці (магчымы розныя часціны мовы), якія ўзніклі пад час слухання ўрыўка. У асацыяцыйны рад, верагодна, патрапяць слова «страх», «боль», «нянавісць», «трывога», «шкадаванне», «радасць» і інш. Кожны вучань зачытвае запісаныя ім слова і дапаўняе гэты рад іншымі, названымі астатнімі удзельнікамі майстэрні. Такое заданне ўключае дзевяцікласнікаў у творчы працэс, які прымушае ў дадзеным выпадку зразумець трагізм таго, што адбылося з закаханымі. Потым майстар просіць перачытаць яшчэ раз запісане, а адно слова, самае галоўнае і важнае, запісаць у цэнтры далоні.

З мэтай вывучэння ўспрымання вучнямі самастойна прачытанай аповесці настаўнік прапаноўвае прыгадаць на галоўнае слова эпізоды, якія выклікалі ў чытачоў гэтае пачуццё, і расказаць пра ўражанні пасля прачытання твора.

Вусныя адказы даюць выкладчыку мажлівасць пераканацца, наколькі добра дзевяцікласнікі ведаюць змест аповесці «Сівая легенда». Школьнікі адзначаюць, што душэўныя пакуты і просьбы нобіля Рамана Ракутовіча, выказанныя Аляхно Кізгайлу, каб той вызваліў Ірыну, выклікаюць шкадаванне і спачуванне; напад паўстанцаў на кісцянёўскі замак — радасць і трывогу; бойка Рамана з Кізгайлам — пачуццё хвалявання за жыццё лірычнага героя.

Супярэчлівия думкі і пачуцці вучні могуць выказаць пры абмеркаванні сцэны размовы пані Любкі з Ракутовічам, а потым і з Ірынай: адны спачуваюць першай з-за яе няспраўдзанага кахання, другія спрабуюць аргументаваць сваю нянавісць да пані, трэція ацэньваюць вернасць усіх герояў каханню. Практычна ўсе ўдзельнікі майстэрні

выказваюць боль і трывогу, калі згадваюць эпізод пакарання закаханых Рамана і Ірыны пасля суда.

Наступныя два этапы педагогічнай майстэрні — **сацыяканструкцыя і творчасць** — зыходзячы з задач гэтага ўрока буцуць аб'яднаны. Вучнёўскі калектыў трэба арганізаваць у міні-каманды ці майстэрні, дзе стварэнне гіпотэз, малюнкаў, праектаў, пошуку адказаў ажыццяўляюцца ў пары, у групе з трох-пяці чалавек ці індывідуальна. Колькасць міні-групай звычайна залежыць ад колькасці запланаваных выкладчыкам заданняў. Пры наяўнасці больш за дваццаць удзельнікаў майстэрні варты на пэўнае заданне фармаваць два-тры міні-калектывы, якія ў працэсе ўрока будуць дапаўняць адзін аднаго.

Кожнай групе школьнікаў майстар дае заданне, запісаное на асобных картках ці на дошцы.

Першай групе, назавем яе ўмоўна майстэрнай «гісторыкаў», пропаноўваецца вызначыць час і месца падзеі, асаблівасці эпохі, апісаныя ў «Сівой легендзе».

Другой — «тэатральных дзеячаў» — даеща наступнае заданне: «Як вядома, аповед у творы «Сівая легенда» вядзеца вуснамі швейцарца Канрада Цхакена, які дзевяць гадоў пражыў на Беларусі як наёмны ваяр. Безумоўна, за такі час у яго склаліся свае ўражанні і думкі пра харкты беларускага народа. На аснове старонак твора складзіце дыялог з героем—апавядальнікам на гэтую тэму і праінсцэнтуйце яго перад аднакласнікамі».

Трэцій — «літаратурным крытыкам» — пропанавана даць сціслую харктыстыку галоўнаму герою Раману Ракутовічу на аснове яго выказванняў у найбольш значных эпізодах.

Чацвёртая майстэрня — «ваенных тактыкаў і стратэгаў» — выконвае такое заданне: «Адметнасць сюжэта аповесці «Сівая легенда» — падрабязны паказ У. Караткевічам батальных сцэнаў штурму, абароны і захопу замка ў Кісцянях. На дошцы ці на аркушы паперы намалюйце ўмоўныі знакамі карту ходу бітвы паўстанцаў і абаронцаў крэпасці. Якія вашы высновы пасля аналізу баталі?».

Апошнюю групу складаюць адoranыя школьнікі — «мастакі-ілюстратары». Настаўнік просіць стварыць на аркушы два партрэты Рамана Ракутовіча (у барвяным плашчы на белым кані пасля бою і на замковым двары ў Магілёве), а таксама партрэт пакаранай Ірыны.

Як паказвае практика, рабіць карту бою і партрэты мастакіх вобразаў у час правядзення майстэрні не пажадана: гэта праца патрабуе значнага часу, творчага настрою, фантазіі і цішыні. Таму выкладчыку літаратуры варты загадзя даць вучням мажлівасць выкананія гэтыя заданні дома, напярэдадні ўрока пазакласнага чытання.

Выкананыя праекты і ілюстрацыі мацуюцца на дошцы для агляду і аблеркавання. Кожная вучнёўская група дэманструе і абараняе свой праект, творчае заданне. Гэтыя справаздачныя этапы ў тэхнолагіі называюцца **сацыялізацыя і афішаванне**. Ідэальны варыянт абароны праекта той, у якім удзельнічаюць усе члены групы. Астатнія вучні ўважліва слушаюць, пры неабходнасці задаюць пытанні і ў сыштках па літаратуры занатоўваюць свае пачуцці і ўражанні.

Прывядзем для ўзору некаторыя праекты-адказы на пропанаваныя вышэй заданні.

Праект майстэрні «гісторыкаў» можа быць пададзены як асобным вучнем, так і ўсім міні-калектывам.

Падзеі, апісаныя ў аповесці «Сівая легенда», адбываюцца на Магілёўшчыне, непадалёк ад Быхава, у кісцянёўскім замку, а напрыканцы твора — і ў самім Магілёве на пачатку XVII ст., пасля Люблінскай (1569) і Брэсцкай (1596) уній. Гэта быў трагічны

для Белай Русі час. Пасля аб'яднання Польскага Карапеўства і Вялікага княства Літоўскага ў нашай краіне ўзмацняўся ўплыў каталіцтва, а беларуская мова і культура захлыналіся ад паланізацыі. На тэрыторыі заходняй часткі Беларусі пачалі інтэнсіўна ўзводзіць касцёлы, замкі, абарончыя збудаванні. Рэакцыяй на ўсё гэта сталі стыхійныя выступленні простых людзей супраць прыгнітальнікаў і іх наймітаў. У размове нобіля Аляхно Кізгайлы з наёмным капітанам Канрадам Цхакенам згадваецца смута ў Віцебску. Як вядома з гісторыі, гаворка ідзе пра паўстанне сялян і шляхты 1623 г, накіраванае супраць сацыяльнага і нацыянальна-рэлігійнага ўціску. Рэлігійны прымус адбіўся і на маладой сям'і Кізгайлай. «Сам гаспадар, — пісаў У. Караткевіч, — таксама быў свежы католік, а жонка яго, Любка, заставалася праваслаўнай».

У аповесці дзеянічаюць і рэальныя асобы першай паловы XVII ст. — нобіль Раман Грынка з Ракутовічаў, пад кіраўніцтвам якога быхаўскія сяляне змагаліся супраць уціску магнатаў і іх прыслужнікаў, палітычны дзеяч, прыхільнік уніяцкай ідэі Леў Сапега, Дэспат-Зяновіч і князь Друцкі.

Адзначана ў творы і тое, што горад Магілёў яшчэ не страціў магдэбургскага права, паводле якога гараджане вызываюцца ад феадальных павіннасцяў, што давала ім магчымасць займацца рамесніцтвам, гандлем і земляробствам. Жыхары маглі выбіраць гарадскі орган улады — магістрат, а таксама суд.

Праект «тэатральных дзеячаў» пабудаваны на аснове выказванняў героя-апавядальніка Канрада Цхакена (дзеяцілісткам трэба падабраць урыўкі з твора і прыдумаць да іх пытанні).

Непасрэдна перад пачаткам абароны гэтага праекта настаўнік прапаноўвае вучням усяго класа заданне: вызначыць і занатаваць рысы харектару беларускага народа, найбольш ярка выяўленыя ў выказваннях іншаземца.

Летапісец. Паважаны Канрад, Вы пражылі на Беларусі дзеяць гадоў. Што Вы думаеце пра беларусаў?

Канрад Цхакен. «Так, я жыў сярод іх дзеяць год, часам пачынаў нават думаць па-беларусінску, а ўсё ж ведаў іх ненашмат лепей, чым у першы дзень.

Яны будуць крычаць: «Воўк вырваўся з логава» і ніколі не зробяць ласкі толкам растлумачыць, што здарылася, каб добры хрысціянін зразумеў іх. Як быццам гэта наш абавязак — разумець іхня тропы і іншасказы... Крый божа, калі сярод іх з'явіцца першы паэт — яны затопяць вершамі ўвесь свет і нікому не дадуць спакою.

Яны трацяць шалёныя гроши на цэлы табун загадзя асуджаных коней — і пакідаюць пад'ёмны мост апушчаным.

Іхня старая крэпасці, як Смаляны, Ворша, Магілёў, — страшныя. Я не згадзіўся б абараніць іх нават пад пагрозай пазбаўлення раю (я ўсё адно, бадай што, туды не траплю), нават калі б мне плацілі не пяцьдзесят талераў, а сто. Сапраўды, каб выстаяць за такім плотам, патрэбна вялікая мужнасць і вялікая легкадумнасць. А яны не толькі выстойваюць, але і наносяць страты ворагу.

Яны ўмудрыліся, седзячы ў гэтых быдлячых загонах, адбіцца ад татар і сто год, абыскроўленыя, супраціўляліся Літве — гэтага досыць».

Летапісец. У сваім жыцці Вы мелі непасрэдныя стасункі з найбольш радавітай часткай беларускага магнацтва — нобілямі. Што можна сказаць пра іх сэнс жыцця?

Канрад Цхакен. «Нобілі — самыя знатныя і самыя паважаныя народам людзі на гэтай зямлі. Яны не проста маюць дрэва продкаў, яны вядуць яго ад якога—небудзь слайнага чалавека.

Іхні закон гонару: кожнае пакаленне павінна прымножыць славу гэтага продка сваімі дзеяннямі. Таму большасць з іх вызначаецца справядлівасцю, шчырым норавам і неутаймаванай адвагай у бое.

Гэтыя тры добрыя якасці — я заўсёды казаў гэта — зусім не садзейнічаюць працвітанню. Таму гэта парода належыць да ліку выміраючых. Зніклі нашчадкі князя Вячкі, няма прамых нашчадкаў Андрэя Палацкага, нястомнага ворага Крэўскай уніі. Іх забылі. І па заслузе — няма чаго геройстваца. Чалавек створаны на тое, каб пладзіцца, а не на тое, каб знішчаць сябе. Які толк у tym, што іх імёны занесены ў які—небудзь гарадзельскі прывілей або першы статут, калі носьбітаў гэтых імён не засталося на зямлі».

Летапісец. Як ваяру Вам даводзілася часта бачыць смерць людзей розных нацыянальнасцяў, у прыватнасці і беларусаў. Чым вылучаюцца яны ў апошнія хвіліны жыцця?

Канрад Цхакен. «Паміраюць спакойна — за іх заступаецца Божая маці, — так спакойна, быццам у іх шчырыя сяброўскія адносіны і з богам і з чортам. І мне здаецца, што яны не вераць у тое і ў другое».

Летапісец. У чым, на Вашу думку, заключаецца шчасце беларусаў?

Канрад Цхакен. «Тутэйшым людзям мала трэба: толькі штодзённая луста хлеба з салам, гарэлка на свята. І яшчэ дабрата. Калі з імі добры — яны зробяць усё. Нават калі не будзе сала і гарэлкі, толькі павага».

Пасля інсцэніроўкі, у час франтальнай гутаркі, дзвеяцікласнікі адзначаюць найлепшыя рысы характару беларускага народа: смеласць, адданасць справе, справядлівасць, дабрыню і павагу да іншых людзей. Усё пералічанае можна аб'яднаць у адно ёмкае паняцце — чалавечнасць. Практычна ўсе ўдзельнікі выказваюць пачуцці захаплення і гонару за свой народ.

Справаздача майстэрні «літаратурных крытыкаў» можа быць прадстаўлена таксама ўсімі членамі. Кожны ўдзельнік называе адну-дзве найбольш значныя рысы характару Рамана Ракутовіча і аргументуе прыкладамі з прачытанай аповесці.

У гісторыі пра закаханых, якую расказаў героя-апавядальніку Канраду Цхакену нейкі поп, і потым, на праягту ўсёй аповесці, у нобіля Грынкі яскрава выяўляюцца такія рысы характару, як настойлівасць у дасягненні мэты і вернасць у каханні да Ірыны. Два разы Раман асабіста прасіў і маліў Аляхно Кізгайлу адпусціць дзяўчыну яму ў жонкі, нягледзячы на іх сацыяльную няроўнасць.

Няявісць да панства не засляпіла вочы «мужыцкаму цару» пасля штурму замка: ап'янёны перамогай, ён праявіў лігасць да наёмных ваяроў-іншаземцаў і да нобіля Аляхно Кізгайлы, пакуль апошні сам не напрасіўся на паядынак, што закончыўся яго смерцю. Праўда, прынцыповым Ра��утовіча бачым у адносінах да астатніх ворагаў, пераважна з беларускай шляхты, калі ён загадаў некаторых з іх «пусціць пад корань», хоць добра ведаў, што сам асуджаны ўладамі на смерць за кіраўніцтва паўстаннем.

Справядлівым можна назваць галоўнага героя за яго загад не знішчаць і не рабаваць замак Кізгайлы, а ўсю маёмасць падзяліць пароўну паміж усімі мужыкамі і іх сем'ямі.

Вернасць нобіля свайму народу, бацькаўшчыне мы заўважаем, калі асэнсоўваем прамоўленыя ім слова: «Мужык — станавы хрыбет усіму. А вы яго ў пекла ўвергнулі... Ты ці многа разумееш у гонары? Ваш гонар у Варшаве Жыгімонту пяткі лізаў. Ваш гонар адзінаверцаў маскоўскіх пад Воршай разграміў і пакуты ім чыніў смяротныя. Ваш гонар сваіх беларусаў на прэнг вешае. Да чаго вы народ русінскі, божы народ, давялі ў подласці сваёй? Дзеў на чужацкі ложак штурнулі. Краіну ўсю! Слёзы яе вам сэрца не абцяжарваюць?! Веру змянілі, хрыстапрадаўцы! Народ прадалі, гандляры! Сваім рукамі пятлю на яго звілі ды самі і надзелі. Ва ўніжэнні, ва ўціску ён небу вапіе, а вы лікуеце! <...> Я дваран здрадзіў, а ты здрадзіў край. М не гарэць, а табе пакі. Ды мне, можа, яшчэ і даруе пан Бог, бачачы, што скроні ў мяне ад мучэнняў сівеюць. А табе — няма літасці».

У сцэне размовы ў бібліятэцы Рамана Ракутовіча з пані Любкай Кізгайлай маладая жанчына шчыра прызналася і ў сваім кахранні да яго. Можна было пакараць грэшніцу, але ён і тут гуманны: «Другая ніколі ў такім не сазналася б. Адна ты... Таму і не магу я цябе ненавідзець. І калі што перашкодзіла б мне цябе кахаць, дык не гэта тваё прызнанне».

З канцоўкі аповесці мы даведаліся, што панскае войска разбіла палкі мяцежнікаў, але самога кіраўніка доўга не маглі схапіць. «Амаль ніхто не здаваўся, а астатнюю, большую, частку Раман выпусліў сваім целам: паставіў умову, што здасца, калі іх адпусціць».

І здаўся. Пасля гэтага кінуліся лавіць адпушчаных уцекачоў, ды куды там». Такім чынам, «мужыцкага цара» можна назваць клапатлівым і самаахвярным.

Такая рыса харектару, як мужнасць, яскрава выяўляеца ў сцэне пакарання Ракутовіча і Ірыны на дварцовай плошчы ў Магілёве. Кат адсек герою правую руку вышэй кісці, а на левай пакінуў толькі мезены і безыменны пальцы. Але гэтыя здзекі не зламілі героя.

На аркушы паперы ці на дошцы ўдзельнікі майстэрні «ваенных тактыкаў і стратэгаў» прадстаўляюць загадзя падрыхтаваную карту штурму, абароны і захопу кісцянёўскага замка. Яны павінны тапаграфічнымі знакамі пазначыць названыя ў адпаведным эпізодзе лес, узгорак, лагчыну, вал, Кізгайлай замак, размяшчэнне абедзвюх армій і асабліва падрабязна апісаць расстаноўку мужыцкага войска. Вусны аповед вучняў мае на мэце паказаць майстэрства падрыхтоўкі і вядзення бою, мужнасць і мудрасць Рамана Ракутовіча як военачальніка і раскрыць прычыны паражэння арміі даволі вопытнага ў вядзенні вайны капітана Канрада Цхакена.

З-за дыму абаронцы замка не зауважылі, як з лагчыны, зусім блізка ад муроў, нечакана выпаўзла дваццаць мужыцкіх вазоў з дзіўным рыжым сенам. Капітан Цхакен, разважаючы пра незвычайнае з'явішча, спазніўся своечасова знішчыць гарматамі гэтыя вазы. І ў выніку абедзве брамы замка Аляхно Кізгайлы згарэлі. Вал перад крэпасцю з-за няхваткі ваяроў таксама не быў абаронены. Гэта і стала першай сур'ёзной памылкай абаронцаў, бо ўзнікла нечаканая пагроза замку і знікла перашкода для ворага патрапіць у яго.

Раззлаваны капітан Цхакен зрабіў яшчэ адну недаравальнью памылку, калі паслаў на вараных конях сваіх кірасіраў на невялікі натоўп узброеных абы-чым паўстанцаў з асаднымі доўгімі лесвіцамі. Як потым выявілася, гэта была запланаваная падсадка, праз якую чорны конны атрад пасля быў цалкам знішчаны конніцай мяцежнікаў.

Сілы абодвух войскаў па колькасці ваяроў сталі няроўнымі. Пасля аблогі замак быў узяты мужыкамі пад кіраўніцтвам «барвянога ўладара і ваяўніка». «Чорт бы пабраў гэтага мужыцкага караля! — злосна праклінаў Ракутовіча наёмны капітан Канрад Цхакен. — Ён ваяваў зусім не па правілах. Праўдзівей, не па тых правілах, па якіх вяноўць ва ўсім свеце. І не зразумела, па якіх».

Пасля гэтага выступлення выкладчык прапаноўвае дзевяцікласнікам назваць і запісаць рысы харектару Рамана Грынкі, выяўленыя ў батальной сцэне.

Кульмінацыйны момант педагогічнай майстэрні — этап «разрыву», на якім з'яўляецца новае бачанне, азарэнне. Удзельнікі павінны адчуць недахоп ведаў, унутраны эмацыйны канфлікт, што ў далейшым скроўвае на паглыбленне ў проблему, на пошуку адказаў, на зверку набытых ведаў з літаратурнымі крыніцамі. На дадзеным этапе можна выкарыстаць і «падказкі» — інфармацыю, якая будзе дадзена вучням, калі ў гэтым ёсць патрэба.

Далей, пасля афішавання першага партрэта «барвянога ваяўніка» (на белым кані), майстар прапаноўвае класу паслухаць аўтарскас мастацкае апісанне Рамана Ракутовіча.

«Конь мерна ступаў паміж целамі, і капыты звонка білі аб камень. Белы конь з залацістымі вачыма. А гэты сядзеў на ім як уліты. Бачыў я грыву непаслужмяных і бліскучых попельных валасоў, што адлівалі золатам, ёмісты чэрап з вялікім ілбом, цвёрда сціснуты вялікі рот, жорсткія жаўлакі на шчоках, прамы і крыху кірпачы нос.

Аблічча, што наганяе жах. Але жахлівей за ўсё былі вочы, незразумелыя па колеру, то шэрыя, то сталёвыя. То залацістае ў ім прамільгне, то нават трохі зялёнае, раз'юшанае. Доўгія, светлыя, незразумелыя вочы.

I гэта галава была закінута назад, бы ў нязмернай гардыні, а жылістая рука ўладна сціскала павады. I конь адчуваў гэтую руку і ішоў паслужмяна, дрыжучы кожнай жылкай, касавурачы шалённым вокам і стрыгучы вушамі».

Вучні адказваюць на пытанне: сімвалам чаго выступае ў аповесці Раман Ракутовіч? Майстар побач з партрэтам галоўнага героя кнігі прымаштывае «падказку»: выяву старажытнабеларускага герба «Пагоня» і бел-чырвона-белага сцяга. Супрацьлеглыя ўражанні выклікае ў вучняў контраст згаданага партрэта з партрэтамі знявеченых пасля суда ў Магілёве закаханых Рамана і Ірыны. Выкладчык задае пытанне: чаму менавіта так пакаралі суддзі галоўных герояў (юнаку адсеклі кісці рук, а дзяўчыну асляпілі), што сімвалізуе гэтае пакаранне?

У падмацаванне зробленых вучнямі высноваў майстар можа працытаваць урывак з артыкула даследчыка літаратуры Анатоля Вераб'я: «Аповесць насычана патрыятычнай сімволікай. Так, Раман выступае нібы казачны волат-асілак. У ягоным апісанні як вершніка на белым кані, апранутага ў барвяны плашч са старадаўнім двухручным мячом у руцэ, увасобіліся святыя для мастакоўскага сэру герб «Пагоня» і бел-чырвона-белая старажытная беларуская сімволіка. I потым, калі паўстанне пацярпела паражэнне, на гэтай, як піша У. Караткевіч, «Богам праклятай, лютай, грэшнай зямлі», ганьбаваліся і былі пакараны і сам вершнік, змагар і абаронца людзей, і ягоныя меч і щыт, і ягоная каханая, якая ўспрымаецца як дзяўчына і як сімвал Беларусі».

У аповесці «Сівая легенда» асуджаецца дэспатызм, жорсткасць і рэнегацтва. Асабліва трагічна пакаранне Ракутовіча і яго каханай Ірыны <...> якія не здрадзілі свайму пачуццю. Нельга не далучыцца да заключных слоў, сказанных Цхакенам: «Божа, злітуйся над зямлёю, што нараджае такіх дзяцей». Так пранікнёна і балюча сказаць пра аслепленую і абязручаную Беларусь мог сапраўдны талент».

Наставнік прапаноўвае дзевяцікласнікам паразважаць над сэнсам заключных слоў аповесці, якія сказаў герой-апавядальнік, калі назіраў за сустрэчай скалечаных Рамана і Ірыны, і адказаць на пытанне: якіх «такіх дзяцей» капитан меў на ўвазе?

Адказам могуць паслужыць названыя школьнікамі рысы харектару абедвух літаратурных образаў: «такіх — гэта значыць стойкіх, цвёрдых воляю, цярплівых, мэтанакіраваных і — саме галоўнае — верных адно аднаму ў каханні, якое здолелі зберагчы і пранесці праз неймаверныя пакуты і выпрабаванні».

Такім чынам, на этапе «разрыву» як бы замыкаеца кола ходу ўрока-майстэрні па аповесці «Сівая легенда»: ён пачаўся з мастацкага чытання ўрыўка пра трагічны эпізод сустрэчы Рамана і Ірыны і заканчваецца гэтай сцэнай, але ўжо асэнсаванай з пункту погляду літаратуразнаўцы.

Потым майстар скроўвасць ўвагу вучняў на самае першае, запісаное ў цэнтры далоні галоўнае слова, якім яны выказалі сваё ўражанне ад прачытанага, і пропаноўвае, калі ў гэтым ёсць неабходнасць, замяніць яго іншым.

Закончыць педагогічную майстэрню методыка рэкамендую **рэфлексіяй** — апошнім этапам гэтай тэхналогіі. Рэфлексія-зварот «назад», усведамленне і асэнсаванне кожным узельнікам уласнай дзеянасці. Наставнік просіць вучняў

выказаць пачуці, уражанні і заўвагі, якія ўзніклі ў працэсе заняткаў. Гэтыя выказванні — карысны матэрыял для выкладчыка, для ўдасканалення наступнай майстэрні і наогул для далейшай педагогічнай працы.

3.3. Асаблівасці канструявання і рэалізацыі заняткаў па модульной тэхнологіі

Модульнае навучанне ўзнікла як альтэрнатыва традыцыйнаму яшчэ на пачатку 1960-х гг. ХХ ст. у навучальных установах ЗША і Заходній Еўропы. Асаблівасці праектавання і рэалізацыі гэтага метаду даволі шырока пададзены ў манографіях расейскіх вучоных Пятра Траццякова, Таццяны Шамавай, Дзмітрыя Левітэса і інш. Апошнім часам у сувязі з рэфармаваннем сістэмы адукцыі модульнае навучанне набывае папулярнасць і сярод настаўніцтва Беларусі. Асаблівую ўвагу прыцягвае асноўная мэта такой тэхнологіі — поўнае засваенне школьнікамі навучальнага праграмнага матэрыялу, развіццё ў іх навыкаў самадукацыі, самавыхавання і фармавання камунікатыўных здольнасцяў.

Модульная тэхнологія адразніваецца ад традыцыйнай і іншых асобасна арыентаваных методык тым, што сам змест навучання звычайна прапаноўваецца вучню ў выглядзе інфармацыйна закончаных блокаў. Гэта дае мажлівасць кожнаму школьніку большую частку ўрока працаваць самастойна, вучыцца планаваць і арганізоўваць сваю дзейнасць, аб'ектыўна вызначаць узровень сваіх ведаў і ўменняў, бачыць пррабелы ў іх. У час выкарыстання модульнага навучання цалкам мяняюцца формы зносінаў настаўніка з вучнямі: са звычайнага інфармацыйнага рэжыму выкладання педагог пераходзіць у рэжым кансультавання і кіравання вучэнтай дзейнасцю. Паміж выкладчыкам і школьнікам ідзе гутарка як з дапамогай модуляў, так і непасрэдна.

Разгляданы навучальны метад мае ўжо даволі салідную практику, назапашаны значны вопыт яго рэалізацыі ў школе, напісана шмат прац, але сярод вучоных і педагогаў-практикаў існуюць разнастайныя погляды як на змест самога паняцця «модуль», так і на падыходы канструявання модульных праграм. Спынімся на тых, якія, на нашу думку, будуць найбольш эфектыўнымі ў сучаснай беларускай школе на ўроках мовы і літаратуры.

Слова «модуль» (лац. *modul* — мера) абазначае важны каэфіцыент або велічыню. Слоўнік іншамоўных слоў А. Булыкі дае пяць лексічных значэнняў. Чацвертае з іх найбольш адпавядзе тэме гаворкі пра «модуль»: «Вузел дэталяў, які выконвае самастойную работу ў прыборы ці апараце». Што датычыць паняцця «модуль» у педагогіцы, то найлепшае азначэнне, на нашу думку, даў расейскі вучоны-педагог Дз. Левітэс: «Модуль — гэта мэтавы функцыйны вузел, у якім навучальны змест і тэхнологія авалодання ім аб'яднаны ў сістэму высокага ўзроўню цэласнасці».

Блокі-модулі могуць быць трох тыпаў: пазнавальныя, аперацыйныя і змешаныя. Пазнавальныя, ці інфармацыйныя, выкарыстоўваюцца настаўнікам на ўроках тлумачэння новага матэрыялу або пры вывучэнні асноў асобных навук. Аперацыйныя ўжываюцца з мэтай фармавання і развіцця ў школьнікаў пэўных спосабаў дзеяння, аперацый. Змешаныя блокі-модулі, зыходзячы з самай назвы, аб'ядноўваюць у сабе адначасова першы і другі тыпы. У навучальных установах найболып папулярны змешаны тып.

У час канструявання блокаў-модуляў паводле пэўнай тэмы метадысты прапануюць настаўніку мовы і літаратуры выкарыстоўваць наступныя кампаненты:

- 1) дакладна сфармульваная навучальная агульная ці спецыяльная мэта;
- 2) спіс неабходнай літаратуры, абсталявання, матэрыялаў;
- 3) наяўнасць па адпаведнай тэме ўрока сцілага конкретнага інфармацыйнага тэксту, які можа суправаджацца схемамі, ілюстрацыямі;

4) наяўнасць разнастайных практыкаванняў і заданняў для выпрацоўкі ў вучняў неабходных навыкаў і ўменняў;

5) наяўнасць розных форм праверачнай работы, змест якой павінен дакладна адпавядаць тым задачам, што былі паставлены ў дадзеным навучальным элементе (НЭ).

З мэтай паспяховага выкарыстання модульнага навучання на ўроках мовы і літаратуры выкладчыку неабходна захоўваць наступныя правілы:

1) уводзіць модулі ў навучальны практэс паступова, пажадана пачынаць толькі з элементаў, асабліва на пачатковым этапе;

2) у змесце блокаў тэкст павінен быць запісаны так, быццам настаўнік гутарыць з вучнем, выклікае яго на разважанні, арыентуе на поспех;

3) выкарыстоўваць калектыўныя спосабы навучання, скроўваць школьнікаў на ўзаемадапамогу, каб развіваліся камунікатыўныя здольнасці падлеткаў.

Як сведчаць даследчыкі модульнай тэхналогіі і як паказвае настаўніцкі вопыт, яе прымяненне дазваляе скраціць час навучальнага курса на 30 %.

З мэтай разнастайнага і эфектыўнага выкладання модульную тэхналогію можна выкарыстоўваць на ўроках літаратуры. Асабліва спрыяльнымі з'яўляюцца заняткі ў 10—11 класах па вывучэнні аглюдавых тэм, літаратуразнаўчых артыкулаў і біяграфій пісьменнікаў.

Прывядзём прыклад модульнай праграмы па тэме

«Біяграфія Янкі Брыля» ў 11 класе ў спрошчаным варыянце.

Мэты і задачы модуля: у выніку практыкаванняў над навучальными элементамі (НЭ) вы павінны:

1) ведаць біяграфію пісьменніка;

2) умець вызначаць адметнасці харектару асобы аўтара і стылёвыя адметнасці яго творчасці на аснове вывучанага літаратуразнаўчага артыкула;

3) развіваць уменне збіраць матэрыял для вуснага паведамлення.

Выкарыстоўвайце для засваення модуля наступную літаратуру:

Вучэбны дапаможнік для 11-ых класаў агульнаадукацыйнай школы / Ішчанка Г., Лебедзеў У. і інш.; пад рэд. В. Ляшук. — Мн., 2000.

Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас: Дапаможнік для навучэнцаў агульнаадукацыйных школ, гімназій, ліцэяў / Аўтары-скл. Гарадко Г. і інш. — Мн., 2001.

НЭ-1

1.0. **Мэта:** вызначыць, наколькі добра вы ведаецце творчасць Янкі Брыля, якую вывучалі ў 5—6 і 8 класах, асноўную тэматыку і проблематыку яго кніг.

1.1. Запішыце ў сваім сыштку дату і назыву тэмы ўрока.

1.2. Літаратурная міні-віктарына «Па вывучаных і самастойна прачытаных творах Янкі Брыля».

Нагадваем, што ў сярэдняй школе па праграме беларускай літаратуры вы пазнаёміліся з наступнімі творамі сучаснага класіка: апавяданнямі «Цюцік» (5 кл.), «Маці» (6 кл.), аповесцю «Сірочы хлеб» (8 кл.) і з урыўкамі дакументальнай кнігі «Я з вогненнай вёскі...» (8 кл.). Магчыма, да ўрокаў пазакласнага чытання вы з цікавасцю прачыталі і абмеркавалі з аднакласнікамі яшчэ і такія яго апавяданні, як «Жыў-быў вожык», «Ветэрынар», «Сняжок і Волечка» з цыкла «Шчасце маленства»,

«Мышалоўкі» і аповесць «У сям’і». Самастойна адкажыше на пытанні віктарыны. Адказы запішыце.

I. З якіх твораў гэтыя ўрыўкі:

1) «Як вядзеца спрадвеку, яна спачатку прыткнулася лбом да шыбы, паглядзела. Потым выйшла ў сенцы, дрыжачымі рукамі выцягнула засаўку і адчыніла дзвёры. Стала толькі ясна тое, аб чым яна здагадалася адразу: гэта — яны, байцы...

Адзін з іх, — а колькі ўсіх было, не паспела заўважыць адразу ў матава-празрыстым паўзмроку дасвеція, — адзін падышоў да яе і ўсё яшчэ шэптам сказаў, нібы спытаўся:

— Мать? Ты нам хлебушка дай, родная... Ты не бойся: мы сразу же уйдем... Из лагеря бежали...»;

2) «— Мы, сяляне вёскі Галынка, — чытаў Мікола, — заяўляем пратэст супраць таго, каб нашы дзецы вучыліся не на роднай мове, і патрабуем адкрыць у нас беларускую школу...

Данік ведаў — не хто—небудзь іншы, а ён, Мікола, пісаў гэты пратэст. А падпісала яго ўся вёска — з канца ў канец»;

3) «І пані Мар’я працягнула да яго рукі. Данік ішоў туды, як заварожоны. Яна ляжала галавою да акна, завешанага фіранкай, па шыю схаваўшыся пад беленькай коўдрай. Чорныя, кучаравыя валасы яе «полькі» растрэсліся на падушцы, а чырвоныя, нібы прыпухлыя губы ўсміхаліся. Калі Данік зусім падышоў, пад далонямі пані Мар’і загарэліся яго шчокі і вушки, а на лбе — зусім нечакана—горача цмокнулі пацалункам губы настаўніцы.

— Харошы мой!.. І чаго ж ты так засаромеўся? Ну, сядзь. Вазьмі вунь крэсла, каля стала»;

4) «Ён нарадзіўся ў лесе, у двары таго дзядзькі, што пільнуе лес. Спачатку нічога не бачыў і ніяк не называўся, — жыў сабе вобмацкам, ды ўсё. Было нешта вялікае, калматое, цёплае, у чым ён хаваўся разам са сваім чорным казытлівым чмысікам; там жа была нейкая соска з крынічкай цёпленькага малака; а нешта вялікае, добрае грэла, абнюхала і лізала, пяшчотна і многа»?

II. У якіх творах Янка Брыль

1) асудзіў жорсткасць і абыякавасць людзей да лёсу прырученых жывёл;

2) адлюстраў праблему станаўлення чалавечай асобы;

3) уславіў подзвіг беларускай жанчыны;

4) разам з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калеснікам паказаў трагедью беларускага народа вачыма мірнага насельніцтва — ахвяр агрэсіі фашызму ў гады Вялікай Айчыннай вайны?

1.3. Праверце правільнасць вашых адказаў (змешчаны на левым крыле дошкі):

I. 1) «Маці»; 2) «Сіроны хлеб»; 3) «Сіроны хлеб»; 4) «Цюцік».

II. 1) «Цюцік»; 2) «Сіроны хлеб»; 3) «Маці»; 4) «Я з вогненнай вёскі...».

1.4. На аснове літаратурнай міні-віктарыны падрыхтуйце вусны адказ на 1 і 2 пытанні, што змешчаны на с. 219 падручніка, і прыміце ўдзел у агульнакласнай гутарцы. Вывады запішыце ў канспект.

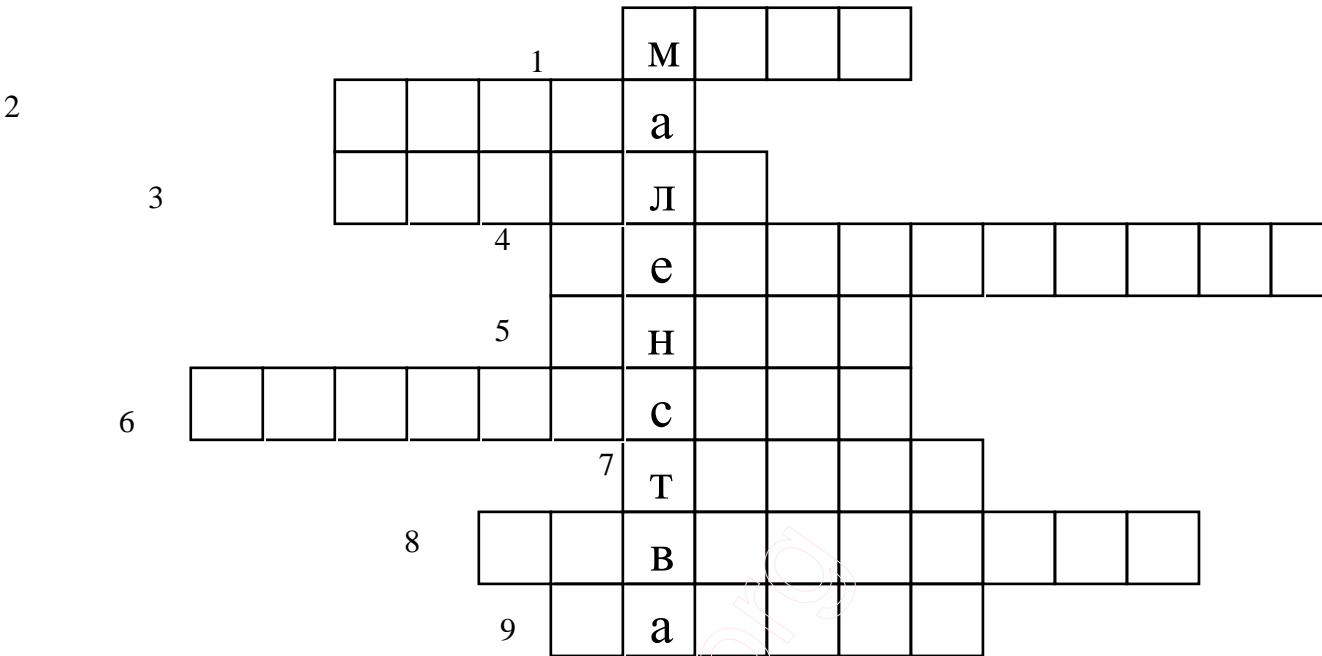
НЭ-2

2.0. **Мэта:** пазнаёміцца з радзімай, бацькамі, сваякамі пісьменніка, што паўплывалі на фармаванне яго асобы (як казаў славуты нямецкі пісьменнік Ёган Вольфганг Гётэ: «Калі хочаш зразумець паэта, адпраўляйся на яго радзіму»).

2.1. Прачытайце артыкулы «Біографія» і «Два маленствы», што змешчаны ў падручніку на с. 219—222.

2.2. Праверце свае веды па тэме «Маленства Янкі Брыля», разгадаўшы крыжаванку.

KAMUNIKAT.org

Па гарызанталі: 1. Першы настаўнік у жыцці, які прывёў малому Янку любоў да кнігі і адкукацыі. 2. Месца нараджэння пісьменніка. 3. Імя брата, які пазней не працягваў вучобу, а застаўся працаўца на гаспадарцы. 4. Адна з адметнасцяў літаратурнага таленту Янкі Брыля. 5. Адэскі падарунак малодшым дзецям ад старэйшых братоў Уладзіка і Ігната. 6. Прозвішча настаўніцы, якая стала адным з прататыпаў пані Мар’і з аповесці «Сіроны хлеб». 7. Мястечка, дзе ў польскай сямігодцы вучыўся будучы пісьменнік. 8. Горад, дзе Янка Брыль правучыўся ў гімназіі ўсяго адзін месяц. 9. Вёска, якая стала для пісьменніка малой радзімай.

2.3. Праверце, ці правільна вы адказалі.

Адказы: 1. Маці. 2. Адэса. 3. Мікола. 4. Перакладчык. 5. Кнігі. 6. Пранеўская. 7. Турэц. 8. Наваградак. 9. Загора.

НЭ-3

3.0. **Мэта:** больш падрабязна пазнаёміцца з асобамі, асяроддзем і абставінамі, якія паспрыялі станаўленню таленту і фармаванню пісьменніцкіх ідэалаў Янкі Брыля.

3.1. Прачытайце па падручніку артыкулы «Гады выпрабаванняў, мужнасці і мастакоўскага станаўлення», «На службе свайго прызвання» (с.222—229) і заканспекту ўсе асноўныя факты з жыцця і творчасці класіка ў наступную табліцу:

Гады	Асноўныя перыяды жыцця і творчасці пісьменніка	Індывідуальныя здольнасці, мары, ідэалы і рысы характару Я.Брыля	Публікацыі, тэмы і жанры яго твораў
------	--	--	-------------------------------------

3.2. Складзіце 10—15 пытанняў па біяграфіі Янкі Брыля і задайце іх свайму суседу па парце. Пасправуйце даць вусныя адказы на пытанні віктарыны свайго аднакласніка.

НЭ-4

4.0. **Мэта:** праверыць веды па тэме «Біяграфія Янкі Брыля».

4.1. Пісьмова дайце адказы на контрольныя пытанні тэстаў, што змешчаны на с. 74—76 дапаможніка «Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас...».

4.2. Праверце, ці правільна вы адказалі (адказы змешчаны на с. 88 дапаможніка).

4.3. Ацаніце сваю працу, зыходзячы з наступных крытэрыяў:

на «9» — 0 недахопаў;

на «8» — 1;

на «7» — 2;

на «6» — 3 і г.д.

Адзнаку паведаміце настаўніку.

Дамашняе заданне: на аснове запісаў канспекта і артыкулаў падручніка (с. 219—229) падрыхтуйце вуснае паведамленне па тэме заняткаў.

Дзякуем за працу на ўроку!

Урок па тэме «Бяззлучніковыя складаныя сказы» ў 9-м класе

Комплексная дыдактычная мэта: у выніку выканання ўсіх модуляў вучні павінны ведаць сінтаксічныя прыметы бяззлучніковых складаных сказаў, іх будову, сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі, ролю ў тэксле; умовы пастановыкі знакаў прыпынку ў бяззлучніковых складаных сказах; умець знаходзіць бяззлучніковыя складаныя сказы ў тэкстах, абгрунтоўваць мэтазгоднасць іх ужывання; вызначаць сэнсава-граматычныя адносіны паміж часткамі і правільна інтанаваць у моўнай плыні; абгрунтоўваць расстаноўку знакаў прыпынку; будаваць такія сказы, карыстацца імі як сінтаксічнымі сродкамі ў вуснай і пісьмовай мове.

Назвы модуляў: МО — комплексная дыдактычная мэта; М1 — коска ў бяззлучніковых складаных сказах (далей БСС); М2 — крапка з коскай у БСС; М3 — двукроп'е ў БСС; М4 — працяжнік у БСС; М5 — контрольная дыктоўка ці тэст (выніковы контроль).

Прапануем матэрыял модуля 3 у выглядзе табліцы.

Абсталяванне: 1) Гардзей Н., Навіцкі П., Тамашэвіч З. Беларуская мова: навучальны дапам. для IX класа школ з рускай мовай навучання. Мн., 2000, с. 152—154;

2) Лайрэль Я. Дыдактычны матэрыял па беларускай мове. Дапаможнік для IX класа агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. Мн., 2001, с. 95—96;

3) набор сігнальных картак для вучняў;

4) канверты №№ 1,2, 3 з адказамі.

Кожны вучань атрымлівае надрукаваны матэрыял модуля 3, разлічаны на два ўроکі.

№ модуля	№ навучальнага элемента	Навучальны матэрыял з заданнямі	Метадычныя рэкамендацыі
3	1.0.	Мэта: пазнаёміцца і вывучыць правілы пастановыкі двукроп'я ў БСС	
	1.1.	Уважліва (2—3 разы) прачытайце і	

		асэнсуюце тэарэтычны матэрыял параграфа 33 падручніка	
	1.2.	Самастойна або разам з суседам па парце па старайцеся як мага кампактней і дакладней скласці апорную табліцу па правілах пастаноўкі двукроп'я ў БСС з выкарыстаннем квадратных дужак і лаканічнага каментара	Параўнайце сваю апорную табліцу з табліцай суседа па парце і табліцай, змешчанай на дошцы. Пры неабходнасці зрабіце праўку або перапішыце сабе лепшую з прapanаваных
	1.3.	Нягучна перакажыце суседу па парце правілы пастаноўкі двукроп'я ў БСС (без прыкладаў)	З дапамогай чырвонай карткі праінфармуйце настаўніка пра сваю тэарэтычную падрыхтаванасць па тэме модуля. Чакайце далейшых указанняў вycladчыка
	2.0.	На папярэднім уроку зазначалася, што вялікая роля ў афармленні БСС належыць інтанацыі. Паслухайце тлумачэнне настаўніка і прыміце ў дзел у агульнай навучальнай працы, мэта якой — правільна інтанація БСС з двукроп'ем у моўнай плыні адпаведна з сэнсава-стылістычнымі адносінамі паміж часткамі	
	2.1.	Разгарніце дапаможнік Я.Лаўрэля «Дыдактычны матэрыял па беларускай мове. IX клас» (пр. 144)	Чакайце ўказанняў і тлумачэння настаўніка
	3.0.	Мэта: фармаваць уменне тлумачыць пастаноўку двукроп'я ў БСС	
	3.1.	Самастойна ці ў пары прачытайце пр. 167 падручніка і растлумачце пастаноўку двукроп'я. Потым згрупуйце сказы і запішыце праз коску толькі іх нумары адпаведна правілам, што занатаваны ў апорнай табліцы. Запіс можа быць такі:	Калі ўзнікнуць цяжкасці, зварніцесь да табліцы або папрасіце дапамогі ў суседа па парце ці ў настаўніка. Параўнайце свае адказы з варыянтам аднакласніка ці з адказам, запісаным на дошцы. Ацаніце сваю працу паводле наступных крытэрыяў: 0 памылак — «9» балаў, 1 — «8», 2 — «7», 3 памылкі — «6» і г.д.

			Прадэманструйце вынікі сігналамі: чырвоны — «9» балаў, зялёны — «8» — «6», жоўты — «5» — «1», паднятая рука — «2». Атрыманую адзнаку пастаўце ў свой ацэначны ліст
	4.0.	Мэта: удасканальваць уменне адрозніваць пастаноўку дву кроп'я ў простым і бяззлучніковым складаным сказах	
	4.1.	<p>Вы ведаеце, што дву кроп'е ставіцца яшчэ і ў простым сказе пасля абагульняльнага слова пры аднародных членах. Напрыклад: <i>I</i> <i>усё мілагучна для слыху майго: i</i> <i>звонкае «дзе», i густое «чаго»</i> (П.Панчанка).</p> <p>O: i O, i O.</p> <p>Пасправуйце самастойна вызначыць нумары змешчаных ніжэй сказаў, у якіх пастаўлена дву кроп'е:</p> <p>a) у простым сказе.....,....,....; b) у бяззлучніковым складаным.....,....,....</p> <p>1. <i>Мы зберажом усё: i зуброў, i чалавечнасць, i старыя вежы, i ўсплескі бабра, i дзіва сонечных палян, i вуркатанне дзікага голуба, i святую гучную цішыню Пущы</i> (У.Караткевіч). 2. <i>Дае прырода зноў урокі нам: не верце цішыні, салодкім снам, бядам i радасцю ходзяць побач вечна, людзей ратуе толькі чалавечнасць</i> (П.Панчанка). 3. <i>Усё навокал было па— ранейшаму: глуха шумеў лес, нізка над зямлёю плылі хмары</i> (С.Александровіч). 4. <i>Усюды лета: гулі стройць сонца, шалясціць зялёны колас на саломцы</i> (Я.Купала). 5. <i>У чалавеку павінна быць усё прыгожым: i твар, i адзенне, i душа, i думкі</i> (А.Чэхаў).</p>	<p>Параўнайце свае адказы з адказамі суседа па парце і тымі, што запісаны на дошы. Прааналізуіце дапушчаныя памылкі. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ- 3.1.</p> <p>Адзнаку запішыце ў свой ацэначны ліст. Пра вынікі паведамце настаўніку. На аснове гэтага задання зрабіце вывад пра пастаноўку дву кроп'я ў простым сказе і БСС</p>
	5.0.	Мэта: развіваць уменне будаваць БСС з ужываннем у іх дву кроп'я	

		на аснове простых і складаназалежных сказаў	
	5.1.	<p>З ліку прапанаваных ніжэй простых сказаў утварыце бяззлучнікавыя складаныя і запішыце іх, каб на мяжы частак можна было паставіць двухроп'е.</p> <p>Растлумачце яго выкарыстанне адпаведным нумарам правіла апорнай табліцы па тэме модуля.</p> <p>1. <i>Аглюнуўся. Кусцікі згінулі ў процыме ночы</i> (Ц. Гартны). 2. <i>Палесе імчаўся гул. Пачалася навальніца</i> (П. Пестрак). 3. <i>За сялом, за пералескам злосны вецер свічча. Там спраўляе завіруха гульбічча—ігрышча</i> (А. Русак). 4. <i>Заўсёды ў лесе добра мне. У ім так ціха, урачыста</i> (Я. Колас). 5. <i>Ціха было ў навакольных лясах. Супакоілася птаства. Не шапацелі дрэвы</i> (паводле А. Чарнышэвіча). 6. <i>Вуліца бязлюдная. Усё жывое скавалася ў які—небудзь цень. Сланечнікі ў гародчыку насупраць павесілі галовы, неяк бездапаможна апусцілі разлапістася лісце</i> (паводле І. Наву менкі).</p>	<p>Параўнайце свае сказы са сказамі, што ў канвеце № 1. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. З дапамогай сігнальных картак прайнфармуйце выкладчака пра сваю адзнаку і паставіце яе ў свой ацэначны ліст</p>
	5.2.	<p>На першых уводных уроках па тэме зазначалася, што па адно сінах паміж часткамі БСС блізкія (сінанімічныя) да складаназлучаных або складаназалежных сказаў.</p> <p>Самастойна перабудуйце складаназалежныя сказы (1—6) у бяззлучнікавыя (пр.169 падручніка)</p>	<p>Параўнайце свае варыянты з адказамі, што ў канверце № 2. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. З дапамогай сігнальных картак прайнфармуйце настаўніка пра сваю адзнаку і запішыце яе ў ацэначны ліст</p>
	5.3.	<p>У сучаснай беларускай мове БСС шырокая ўжываючца ў мастацкай літаратуры і ў вуснай мове.</p> <p>Паспрабуйце дапісаць прапанаваныя БСС, каб паміж простымі сказамі, з якіх яны складаюцца, трэба было ставіць двухроп'е.</p> <p>Растлумачце знакі прыпынку нумарам правіла апорнай табліцы.</p> <p>1. <i>Нездарма ў нас кажуць:....</i> 2. <i>Андрэй зірнуў на неба:....</i></p>	<p>Абмяркуйце запісаныя сказы з аднакласнікамі або настаўнікам.</p> <p>Атрыманую адзнаку</p>

		3. Спакойнага і часця не зычу нікому:... 4. На другі бераг ракі перабраца не ўдалося:... 5. У лесе было прыгожа:...	паставуце ў ацэначны ліст
	5.4.	Напішыце сачыненне-мініяцюру на тэму «Канец з імы» (6—7 сказаў) з ужываннем усіх выпадкаў пастаноўкі двукроп'я ў БСС	Абмяркуйце напісаную працу з аднакласнікам ці выкладчыкам. Атрыманую адзнаку паставуце ў ацэначны ліст
	6.0.	Мэта: праверка і карэкцыя атрыманых ведаў і ўменняў па вывучанай тэмэ модуля	
	6.1.	Самастойна выканайце пр. 168 (1—9 сказы) падручніка	Параўнайце свае варыянты з адказамі, што ў канверце № 3. Ацаніце сваю працу паводле крытэрыяў НЭ-3.1. Прайфармуйце настаўніка і выстаўце адзнаку ў ацэначны ліст
	7.	Падсумуйце ўсе атрыманыя адзнакі (балы) і паставуце выніковую за свой узровень ведаў і ўменняў па гэтай тэмэ. Самастойна прааналізуіце, ці дасягнулі вы мэты. Для гэтага вярніцца на пачатак модуля і прачытаіце, якія задачы стаялі перад вамі	
	8.	Дамашнєе заданне: 1) скласці вуснае паведамленне на тэму «Двукроп'е ў БСС»; 2) пісьмова выканань пр. 168 (10—15 сказы) падручніка	

Ацэначны ліст вучня

№ НЭ	3.1.	4.1.	5.1.	5.2.	5.3.	5.4.	6.1.	Выніковая
Атрыманая адзнака (або колькасць балаў) за выкананыя заданні								

Табліца

Двукроп'е ў бяззлучніковых складаных сказах

1. [1-я частка]: [2-я раскрывае прычыну]

можна ўставіць злучнікі ТАМУ ШТО; БО

2. [1-я частка]:
2-я паясняе
раскрывае
ци ўдакладняе

можна ўставіць А МЕНАВІТА

3. [1-я ч. дзеясл.]: [2-я дапаўняе, развіваючы]

можна ўставіць злучнікі ЯК; ШТО;
І ЎБАЧЫЎ, ШТО; І ПАЧУЎ, ШТО;
І АДЧУЎ ШТО

3.4. Тэхналогія дзелавой гульні

Дзелавітасць — неабходная рыса харектару для кожнай асобы нашага вірлівага часу. Чалавек, які валодае ёю, звычайна арганізаваны і дакладны ў працы, умее пераадольваць цяжкасці і заўсёды дасягае пастаўленай мэты, знаходзіць рацыянальныя спосабы вырашэння праблем. Ён настойлівы, сур'ёзны, разважлівы. Без дзелавітасці, лідэрства сёння вельмі лёгка апынуцца на самай нізкай сацыяльнай ступені грамадства.

Першыя асновы дзелавітасці, як вядома, закладваюцца ў сям'і. Але, зыходзячы з рэаліяў часу, галоўную ролю ў вырашэнні гэтай праблемы, на нашу думку, павінна выконваць сучасная агульнаадукацыйная ўстанова. Як сказаў французскі пісьменнік Анры Барбюс, «школа — гэта майстэрня, дзе фармуецца думка маладога пакалення, трэба моцна трymаць яе ў руках, калі не хочаш выпусciць з рук будучыню». Такім чынам, наспела неабходнасць выхоўваць у вучняў дзелавітасць, якая дасягаецца перш за ўсё шляхам усебаковай сувязі навучання з жыццём.

Найбольш эфектыўны метад, які далучае школьнікаў да прафесійной дзейнасці, спрыяе развіццю творчых здольнасцяў і самастойнасці, — гэта ўвядзенне ў адукатычны працэс сучаснай школы дзелавой гульні. Такі дыдактычны метад актыўizuе асобу вучня: дае магчымасць стаць лідэрам, дапамагае запомніць значны аб'ём інфармацыі, наладзіць міжасобасныя стасункі з аднакласнікамі і настаўнікамі.

Дзелавая гульня — разнавіднасць асобасна-арыентаванай педагогічнай тэхналогіі, якая мае на мэце навучыць асобыных школьнікаў ці іх групы прымаць рашэнне. Яе можна выкарыстоўваць у час выкладання асобыных тэмаў па геаграфіі, хіміі, фізіцы, біялогіі, а таксама ва ўсіх тыпах і відах урокаў беларускай мовы і літаратуры: у час тлумачэння і паўтарэння новага матэрыялу, абагульнення і сістэматызацыі, праверкі і ацэнкі ведаў вучняў.

Прапанаваная педагогічная тэхналогія, як паказвае вопыт, цікавая не толькі для школьнікаў 5—8 класаў. Гэта эфектыўны і карысны від дзейнасці і для старшакласнікаў. Гуляць звычайна хочуць усе вучні, важна толькі ўлічыць іх узроставыя асаблівасці, правільна выбраць форму гульні і арганічна ўключыць яе ў структуру пэўнага ўрока. Падрыхтоўка і правядзенне дзелавой гульні ажыццяўляецца ў чатыры этапы.

На першым этапе настаўнік знаёміць удзельнікаў з тэмай і мэтай гульні, канкрэтывуе, які матэрыял плануецца вывучыць і замацаваць. На другім паведамляюцца агульныя правілы супрацоўніцтва, крытэрыі ацэнкі навучальнай дзейнасці, рэгламент і размяркоўваюцца ролі. На трэцім этапе вызначаюцца склад удзельнікаў каманд і заданні з улікам схільнасцяў і зацікаўленняў вучняў. На чацвёртым этапе падагульнія юцца атрыманыя веды і падводзяцца вынікі. Тут важна тактоўна даць агульную і персанальную ацэнку, зварнуць увагу на ўдалыя і слабыя рашэнні пэўных задач гульні. Пажадана заслу хаць прапановы і самаацэнку вучняў, што дапаможа пазбегнуць недахопаў на іншых занятках.

У педагогічнай літаратуры расійскіх аўтараў гэтай дыдактычнай мадэлі: Г.П. Шчадравіцкага, А.Л. Ліфшица, В.Ф. Камарова і інш. — вызначаюцца розныя тыпы дзелавой гульні: ролевыя, імітацыйныя, арганізацыйна-дзейнасныя.

Звычайна ў вучняў 5—11 класаў найбольшую цікавасць выклікаюць **р о л е в ы я** гульні, дзякуючы якім у школьнікаў фармуюцца некаторыя прафесійныя якасці, лідэрства, развіваеца ўменне кіраваць людзьмі. Поспех залежыць ад здольнасці вучня супрацоўнічаць з аднакласнікамі. Удзельнікі могуць пабываць у ролі настаўніка, экспурсавода, бібліятэкара, карэктара і інш. Такі падыход у выкладані мовы і літаратуры не толькі разнастайць змест урока, але і раскрые выхаванцам некаторыя аспекты пэўных прафесій.

Прапануем некалькі ролевых гульняў, якія можна выкарыстаць на занятках і па мове, і па літаратуре.

«Арфаграфічна эстафета»

Мэты: удасканальваць у вучняў уменне запісваць тэкст у адпаведнасці з арфаграфічнымі і пунктуацыйнымі правіламі; развіваць лагічнае мысленне, памяць і ўменне працаўцаць у групе.

Ход гульні. Некалькі паасобнікаў невялікага вершаванага ці празаічнага тэксту дыктоўкі трэба размясціць на сцяне ці дошцы школьнага кабінета за 3—5 метраў ад вучняў класа. Выкладчык дзеліць клас на групы па 3—4 чалавекі і прапануе ў кожнай вызначыць ролі: 1—2 «кур’еры», 1—2 «пісьменнікі», «карэктар». «Кур’ерам» трэба пабываць ля тэксту вызначаную настаўнікам колькасць разоў і дакладна запомніць як мага больш, нічога не запісваючы. «Пісьменнік» у сыштку павінен правільна запісаць тэкст, прадыкставаны «кур’ерам». За працай сваёй групы сочыць «карэктар». Пасля сігналу настаўніка ён правярае тэкст «пісьменніка», выпраўляе памылкі, пароўноўвае запісанае з арыгіналам і ацэньвае працу згодна з прапанаванымі крытэрыямі.

«Арфаграфічную эстафету» можна выкарыстаць практычна ў кожным класе, асабліва на трэніровачна-карэктыйным ці кантрольна-рэфлексійным этапах сучаснага ўрока мовы.

«Карэктар»

Мэты: фармаваць у школьнікаў пісьменнасць праз пароўнанне слоў і знакаў прыпынку прапанаванага тэксту з эталонам; развіваць уважлівасць у працэсе пошуку памылак; выхоўваць супрацоўніцтва ў час працы ў міні-калектыве і цікавасць да прафесіі карэктара.

Ход гульні. Выкладчык мовы павінен загадзя падабраць і размножыць тэкст з запланаванымі памылкамі. Іх агульная колькасць павінна быць вядомая ўсім удзельнікам гульні.

Вучні падзяляюцца на групы ад 3 да 6 чалавек. Настаўнік знаёміць іх з ходам і правіламі гульні.

1. Кожны вучань-«карэктар» атрымлівае тэкст і самастойна выпраўляе ў ім памылкі алоўкам.

2. Пасля індывідуальнай праверкі ўдзельнікі групы калектыўна абмяркоўваюць выпраўлене. Узгодненая недахопы пажадана пазначыць фіялетавым стрыжнем.

3. «Карэктары» мяняюцца тэкстамі, пароўноўваюць выпраўлене аднакласнікамі з тэкстам-эталонам, ацэньваюць працу паводле прапанаваных крытэрыяў (на гэтым этапе гульні выпраўленні робяцца чырвоным стрыжнем).

У эталоне месцы памылак пажадана пранумараваць.

Гульню можна закончыць агульным каментарам дапушчаных памылак.

«Вучань-настаўнік»

Мэты: паўтарыць і сістэматызаваць веды вучняў па вывучаным матэрыяле; развіваць лідэрскія ўмешні; прывіваць цікавасць да предмета і настаўніцкай прафесіі.

Традыцыйна навучальна-выхаваўчы школьнік працэс ставіць вучня ў пазіцыю аўтара навучання. Звычайна настаўнік дае заданні, кантралюе іх выкананне і выстаўляе адзнакі. Зразумела, што пры такім падыходзе лідэрскія здольнасці ў школьнікаў развіваюцца недастаткова, таму для фармавання ў падлеткаў ініцыятывы прапануем выкарыстаць гульню «Вучань-настаўнік» на працягу ўсяго ўрока мовы, асабліва ў час паўтарэння новага матэрыялу, абагульнення, сістэматызацыі і праверкі набытых ведаў па аўтэнтычнай тэме. За некалькі ўрокаў да запланаванай дзелавой гульні выкладчык паведамляе чатыром-пяці ініцыятыўным вучням, што на наступных занятках яны па чарзе будуць выконваць ролю настаўніка (напрыклад, да дзесяці хвілін па пэўнай тэме). Можна застасцца з гэтымі вучнямі пасля ўрокаў і аблеркаваць ход гульні і змест заданняў. Пасля

сігналу педагога «вучань-настаўнік» павінен выйсці да дошкі і правесці адпаведнае апытванне ці выканань заданне.

Ход гульні. У 10-м класе на заключным уроку мовы па тэме «Марфемная будова слова. Словаўтарэнне» пасля сігналу настаўніка да дошкі выходзіць першы вучань і праводзіць тэарэтычнае пісьмовае апытванне ў форме крыжаванкавай дыктоўкі: чытае азначэнне, правіла, а аднакласнікі пад адпаведны нумар даюць адказ адным словам, другі вучань выклікае да дошкі 2-3 аднакласнікаў і з каментарам праводзіць марфемны і словаўтаральны разбор слоў. Трэці «настаўнік» прапануе слоўнікавую дыктоўку на правапіс прыставак і галосных у складаных словах, на правапіс галосных **i**, **ы**, зычнага **й** пасля прыставак.

Вучні вельмі адказна ставяцца да такіх урокаў, паміж аднакласнікамі развіваецца супрацоўніцтва, у дзесяцікласнікаў фармуецца аб'ектыўны погляд на складанасць і адказнасць настаўніцкай прафесіі.

Гульню «Вучань-настаўнік» можна правесці са старшакласнікамі і па-іншаму, асабліва на ўроках праверкі і ацэнкі ведаў па такіх буйных і значных тэмах, як «Літаратура X—XVIII стагоддзяў», «Літаратура XIX стагоддзя», «Янка Купала», «Якуб Колас» (10 клас), «Іван Мележ», «Уладзімір Караткевіч» і «Беларуская літаратура на сучасным этапе» (11 клас).

На ўступных занятках да адной з названых тэм выкладчык павінен папярэдзіць старшакласнікаў, што па гэтай тэме будзе праведзены тэматычны контроль і ацэнка ведаў. Найбольш актыўныя і старанныя вучні за паставянную і сістэматычную працу аўтаматычна атрымаюць высокую адзнаку (9 ці 10 балаў). Добра, калі такіх аб'ектыўна вызначыць увесы клас. На запланаваны ўрок-гульню спатрэбіцца 5-6 вызваленых старшакласнікаў (на 3-4 вучні — 1 «вучань-настаўнік»). Педагог павінен правесці кансультацыю для ўсяго класа і асобна для вызначаных памочнікаў: што трэба ведаць і зрабіць да контрольнага ўрока. «Вучням—настаўнікам» можна парашыць падрыхтаваць дома тры тэматычныя пакеты пытанняў у выглядзе асобных картак—білетаў. Напрыклад, у 10-м класе па тэме «Літаратура XIX стагоддзя» адзін блок пытанняў можна прысвяціць харектарыстыцы часу і літаратурнага працэсу, другі — біографіям пісьменнікаў, трэці — вывучаным мастацкім творам. Можна карыстацца і пытаннямі падручніка, пададзенымі пад адпаведнымі артыкуламі.

Ход гульні. Пасля паведамлення тэмы і мэты контрольнага ўрока настаўнік дзеліць клас на 5-6 груп (па 3-4 чалавекі ў кожнай) і прызначае па «вучню-настаўніку». Пажадана рассадзіць групы так, каб яны не перашкаджалі адна адной. Адначасова пачынаецца вуснае апытванне адразу ў 5-6 міні-калектывах. Самому педагогу праводзіць контроль не рэкамендуецца, лепш пабыць у ролі назіральніка, памочніка, калі раптам узнікнуть праблемы. У кожнай групе на працягу дзесяці хвілін «вучань-настаўнік» працуе з адным аднакласнікам. Астатнія могуць рыхтавацца або слушаць дыялог сяброў. «Вучань-настаўнік» можа весці апытванне па тэме адначасова і ўсіх удзельнікаў сваёй групы, але на працягу ўсяго ўрока, фіксуючы вынікі іх адказаў у «Ацэначным лісце вучня».

Заканчваецца гульня за пяць хвілін да званка падвядзеннем вынікаў вуснага апытвання. Кожны «вучань-астаўнік» коратка аналізуе адказы сваіх аднакласнікаў і называе адзнаку, педагог ставіць яе ў класны журнал.

Такім чынам, за адзін урок з вуснымі маналогамі адначасова выступяць і будуць ацэнены 20—25 чалавек. Высокі бал можна паставіць за старанную і аб'ектыўную працу і «вучням-астаўнікам».

Не менш цікавы і зймальны тып дзелавой гульні — **імітацыйны, што сцэнарны**, калі ўдзельнікі выступаюць у пэўнай ролі паводле загадзя напісанага сцэнара. Тут няма аб'екта і мадэлі кіравання, як у гульні ролевага тыпу. Звычайна вучань выконвае адну

ролю. Напрыклад, вядучага на літаратурным вечары, эккурсавода ў школьнім музей, бібліятэкара, літаратурнага героя, пісьменніка, вучонага і пад. Як паказвае педагогічны вопыт, дзякуючы ўвядзенню нават элементаў імітацыі ўрок літаратуры становіща запамінальным і незвычайным. У школьнікаў фармуюцца артыстычныя здольнасці і цікавасць да предмета, лепш запамінаецца матэрыйял.

Узоры такіх урокаў былі змешчаныя ў навукова-етадычных часопісах «Роднае слова» ("Беларуская мова і літаратура ў школе") і «Беларуская мова і літаратура». Напрыклад:

Гарошка А. Урок-кскурсія па аповесці Я. Коласа «Дрыгва» // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 4. С. 32.

Кунавіч А. Урок-прэс-канферэнцыя па паэме «Тарас на Парнасе» // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 8. С. 70.

Хурскі Н. Урок-прэм'ера па кнізе С. Алексіевіч «У вайны не жаночы твар... » // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 7. С. 53.

Генюш І. Урок-суд над здраднікамі: Па аповесці В. Быкава «Жураўліны крык» // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1990. № 2. С. 32.

Палякова Т. Творчасць Івана Мележа ў VIII класе // Беларуская мова і літаратура. 2002. № 4. С. 62 і інш.

Элементы вучнёўскага пераймання каго- ці чаго-небудзь, падробкі пад нешта можна выкарыстаць у час правядзення гульняў «Што гэта за слова?» і «Пазнайце фразеалагізм».

Гульня «**Што гэта за слова?**» найбольш прыдатная для школьнікаў пачатковых і сярэдніх класаў, праводзіцца з мэтай аптымізацыі і разрадкі ўрока мовы па лексіцы, па тэме «Словазлучэнне» ў 5—8 класах.

Уся гульня пабудавана на жэстах, міміцы і пластычных рухах школьнікаў. Наставнік выклікае да дошкі вучня, які хоча паўдзельнічаць у гульні. З дапамогай шпількі ці скотчу мацуе на яго спіне загадзя запісаная на асобнай картцы слова або словазлучэнне. Напрыклад, малаток ці стукаць малатком. Змест карткі павінен быць акрэслены: «Сёння мы будзем разглядаць дзеясловы (словы-антонімы; словазлучэнні, звязаныя кіраваннем, і г. д.)». Картку нельга паказваць таму, каму яна мацуецца. Потым выкладчык выклікае іншага вучня і ставіць перад ім задачу прачытаць і як мага хутчэй з дапамогай пантамімы паказаць напісаная на картцы яе гаспадару і ўсяму класу. Калі адказ-«паказ» няўдалы, наставнік выклікае наступнага вучня. Гульня паўтараецца з новым словамі ці словазлучэннем.

Падобны падыход патрабуеца і да гульні **«Пазнайце фразеалагізм»**. Па чарзе кожны вучань выцягвае са стоса невяліку картку з запісаным устойлівым спалучэннем слоў і тлумачыць яго з дапамогай жэсту і мімікі. Пры гэтым можна карыстацца і предметамі на наставніцкім стале.

Наставнік мовы павінен улічыць, што не кожны фразеалагізм можа быць прыдатны для гэтай гульні. Варта выкарыстаць наступныя ўстойлівия спалучэнні: вадзіць за нос, прыкусіць язык, звязаць рукі, брацца за жывот, трэсці кішэнь, закасаўшы рукавы, з нагі на нагу, з кута ў кут, намыліць галаву (шыю), у бубен біць, абвесці вакол пальца, закінуць вуды і інш.

Да імітацыйнага тыпу дзелавой гульні можна аднесці і стварэнне на ўроках літаратуры і дома разнастайных «дыяфільмаў», «сцэнараў кінафільмаў», напісанне рэцэнзій. Школьнікі будуць мець магчымасць даўрануцца да сутнасці прафесіі мастака, рэжысёра, аператара, сцэнарыста.

Так, у 5 класе наставнік можа парашыць вучням загадзя стварыць «дыяфільмы» да заключных заняткаў на аснове вывучаных народных ці літаратурных казак, асобных апавяданняў і аповесцяў. Такую дзіцячую фабрыку можна адкрыць, калі школьнікі ўжо

закончылі вывучаць казку Уладзіміра Дубоўкі «Як сінячок да сонца лятаў», апавяданне Янкі Брыля «Цюцік», аповесць Міхася Лынькова «Пра смелага ваяку Мішку і яго слáўных таварышаў» і інш. Герояў менавіта гэтых мастацкіх твораў лёгка адлюстраваць на паперы. У працэсе падрыхтоўкі настаўнік нагадае пяцікласнікам, што для кадра «дъяфільма» важнае не толькі ўдалае анімацыйнае адлюстраванне літаратурных герояў на паперы, але і тэкст, які змяшчаецца ў любым кутку «кадра». Пажадана размеркаваць эпізоды твора паміж школьнікамі і прапанаваць выбраць для кадра самае галоўнае, яскравае, што дапамагае раскрыць харектары персанажаў.

Трэба скazaць, што ў гэтай гульні ўсё скіравана на тое, каб асэнсаваць твор. А вынікам індывидуальнай працы зможа стаць наглядны калектыўны альбом-«дъяфільм» (злучаныя скотчам па парадку ўсе вучнёўскія працы).

Арганізацыйна-дзейнасны тып дзелавой гульні больш прымальны для ўрокаў літаратуры ў старэйшых класах. Падчас такой гульні для вырашэння пэўнай проблемы ці задачы патрабуюцца веды і ўменні розных спецыялістаў. Настаўнік павінен узяць на сябе ролю каардынатора калектыўной дзейнасці ўсіх удзельнікаў, улічыць іх асабістых магчымасці і інтэрэсы. Вучнёўскія веды на такіх занятках часта ацэньваюцца ў балах, больш карысна для школьнікаў пачуць добрае слова педагога.

Як прыклад выкарыстання арганізацыйна-дзейнаснага тыпу дзелавой гульні ў навучальна-выхаваўчым працэсе школы пропануем урок — **вусны часопіс па тэмэ «Біяграфія і творчасць Адама Міцкевіча» ў 10-м класе.**

Прыкладна за тыдзень да яго настаўнік арганізоўвае ў класе міні-калектывы пад умоўнымі назвамі — «мастакі-афармляльнікі», «фатографы», «бібліятэкарэ», «бібліёграфы», «артысты», «літаратуразнаўцы», «гісторыкі», «краязнаўцы» — і дае вучням канкрэтныя спісы літаратуры і заданні, неабходныя для рэалізацыі запланаванай тэммы заняткаў. Такім чынам, ход урока рыхтуеца сіламі саміх дзесяцікласнікаў. Педагогу патрабуеца толькі прадуманаць і ўмела звязаць усе сітуацыі навучальний гульні.

Вучням — «мастакам-афармляльнікам» і «бібліятэкам» варта прымацаваць у кабінечце і прыгожа аздобіць партрэт Адама Міцкевіча; пажадана падрыхтаваць кніжную выставу перакладных твораў пісьменніка і літаразнаўчых прац; на дошцы або на аркушы паперы можна напісаць па-польску і ў перакладзе наступныя слова, што паслужаць эпіграфам да ўрока:

Літва! Бацькоўскі край, ты як здароўе тое:

Не цэнім, маючи, а страцім залатое —

Шкада, як і красы твае, мой родны краю.

Тугою па табе тут вобраз твой ствараю.

Пан Тадэвуш.

Пераклад Я. Семяжона.

Ці:

О, мне дажыць бы да гэткай уцехі,

Каб мае трапілі кнігі пад стрэхі,

...Каб і мае ўзялі кнігі сялянкі,

Простыя кнігі, як іх калыханкі.

Пан Тадэвуш.

Пераклад М. Танка.

Дарэчы будзе выкарыстаць і схематычную карту «Па мясцінах вандроўніка-пілігрыма Адама Міцкевіча», а таксама вялікі самаробны часопіс, на лістах якога можна напісаць назвы старонак і змясціць патрэбны ілюстрацыйны матэрыял.

Ва ўступным слове настаўнік згадвае, што сёння — ужо другая сустрэча з асобай і творчасцю Адама Міцкевіча на ўроках беларускай літаратуры: у сёмым класе ішла гаворка пра радзіму класіка, вывучалася яго балада «Свіцязянка», а таксама верш «Бульба». Таму ў мэтах актывізацыі апорных ведаў заняткі варта пачаць з невялікай гутаркі па пытаннях 1—4, змешчаных у падручніку «Беларуская літаратура» (пад рэд.. В. Ляшук; 2000) на с. 102.

Распачаць часопіс настаўнік можа з праслушоўвання славутага паланэза «Развітанне з Радзімай» Міхала Клеафаса Агінскага або аднаго з паланэзаў Фрыдэрыка Шапэна — блізкага сябра і суайчынніка Адама Міцкевіча. Такая музычная застаўка створыць адпаведны настрой і эмацыйна ўвядзе ў гістарычную эпоху канца XVIII — пачатку XIX ст. Выкладчык паказвае партрэт Адама Міцкевіча і адгортвае першую старонку часопіса: «Такім бачылі Міцкевіча яго сучаснікі». Добрым дадаткам да вуснага апісання знешняга выгляду творцы будзе зачытванне ўспамінаў яго сучаснікаў.

Вось як апісваў першую сустрэчу з паэтам-выгнаннікам у Швейцарыі польскі пісьменнік Зыгмунт Красінскі: «11 жніўня 1830 года Міцкевіч вельмі ветліва мяне прыняў. Ён вельмі бледны і слабы, невысокага росту, з худым тваром, але з цудоўнымі спакойнымі меланхалічнымі рысамі... Халодны, пануры, выглядае вельмі разважлівым чалавекам...» Значна пазней, у Францыі, у 1849 г., рускі крытык Аляксандар Герцэн запомніў Адама Міцкевіча такім: «Шмат думак і пакутаў баразнілі яго хутчэй літоўскае, чым польскае ablічча. Яго фігура, галава з пышнымі сівымі валасамі і стомленым поглядам выяўлялі перажытае няшчасце, унутраны боль...»

Акцэнтуючы ўвагу вучняў на партрэце Адама Міцкевіча, настаўнік адзначае, што такім задумлівым і меланхалічным паэта зрабіла туга па Радзіме. Трыщаць адзін год, аж да самай смерці, А. Міцкевіч так і не здолеў вярнуцца з выгнання ў сваю Літву — Бацькаўшчыну.

Тут будзе дарэчы працытаваць радкі з уступу да паэмы «Пан Тадэвуш», якім выкладчык «адгорне» другую старонку часопіса — «Зямля навагрудская, краю мой родны...».

Вучань-«краязнаўца» працягвае далей, што Наваградчына — надзвычай маляўнічы куток Беларусі. Заезджаму госцю адразу кідаецца ў очы прыгажосць яе прыроды: зялёныя палі, лясы, высокія ўзгоркі, зубчасты край Налібоцкай пушчы, непаўторнасць краявідаў ракі Нёман і возера Свіцязь, авеяных легендамі і паданнямі.

Праз эпідыяскоп можна паказаць паштоўку з выявамі славутага возера і прapanаваць паслушаць адну з легендаў. Змест народных легендаў пра Свіцязь ёсць у кнізе «Лісце забытых алеяў» Каастуся Цвіркі (с. 20) і ў зборніку твораў беларускага фальклору «Свяці, свяці, сонейка» (с. 96—98).

Пасля даецца слова вучням-«бібліографам». Трэцяя стяронка — «З радаводнага дрэва Міцкевічаў».

Радавод Міцкевічаў бярэ пачатак з XVIII ст., калі прадзед пісьменніка са сваёй сям'ёй пакінуў Лідскі павет і асеў на Наваградчыне, дзе купіў невялікі фальварак. З прычыны шматлікіх падзелаў гаспадарка меншала, і паступова род страціў усялякія доказы сваёй прыналежнасці да шляхты.

Бацька Адама, Мікалай Міцкевіч, спачатку працаваў каморнікам (чыноўнікам па зямельных справах), а пазней — адвакатам. Дзякуючы гэтай пасадзе ён дамогся звання шляхціца. Маці, Барbara Маеўская, таксама была шляхцянкай. Гадаваць дзяцей бацькам дапамагалі нянька Гансеўская і стары слуга Блажэй.

Сям'я Міцкевічаў ганарылася і сваім радавым гербом пад назвой «Порай» — яркім сведчаннем шляхетнасці. Аднак сама па сабе прыналежнасць да знатнага роду не давала сродкаў на існаванне, таму чацвёра сыноў Мікалая Міцкевіча здабывалі свой

жыццёвы хлеб уласнай працай, інтэлектам: Францішак службы падпаручнікам, Адам быў настаўнікам, Аляксандр — юрыстам, Ежы — медыкам, пяты памёр яшчэ немаўлём.

Чацвёртая старонка — «Дзяціства край, ты з намі да сканання, чысты, светлы, як першае кахранне...»

Нарадзіўся Адам Міцкевіч 24 снежня 1798 г., на Күщю, напярэдадні каталіцкіх Калядаў, у фальварку Завоссе (цяпер Баранавіцкі раён), паводле іншых версій — у вёсцы Літоўка ці фальварку Асавец.

Дом Міцкевіча амаль нічым не адрозніваўся ад сялянскіх хат: «Высокая саламяная страха, ганачак на драўляных слупах, пад вокнамі ў агародчыку кветкі. Недалёка ад хаты свіронак, крыху збоку — прасторны хлявец. Побач высока ў неба нацэліўся калодзежны журавель. На прыгуменні бярозы, а за імі гумно. Палявая сцяжынка за гумном уздымаецца на ўзгорак, а адтуль накіроўваецца на навагрудскі гасцінец». Так апісаў фальварак у сваім нарысе беларускі літаратуразнаўца Сцяпан Александровіч.

(У час чытання можна паказаць на экране літаграфію «Фальварак Завоссе» паводле малюнка Напалеона Орды альбо іншую выяву дома, у якім нарадзіўся паэт.)

Па рэлігійным веравызнанні Міцкевічы былі католікамі. Свайго сына Адама бацькі хрысцілі 22 лютага 1799 г. у Наваградскім фарным касцёле, што быў заснаваны яшчэ ў XIV ст. вялікім князем літоўскім Вітаўтам. Пабудова захавалася да нашага часу і знаходзіцца каля Замкавай гары.

Вера ў Бога яшчэ больш умацавалася ў сямейнікаў Адама Міцкевіча пасля аднаго здарэння, якое расказаў свайму сябру Антону Эдварду Адынцу сам паэт. Аднойчы, калі Адам быў яшчэ зусім маленікі, ён незнарок выпаў з акна і страціў прытомнасць. Маці, напалоханая няшчасцем, з напаўжывым сынам на руках пабегла да цудадзеяния абрата Прасвятой Панны Замкавай у Наваградку. Пасля матчынай малітвы хлопчык ажыў. Вось як сам Адам Міцкевіч распавёў пра гэта ў пачатку паэмы «Пан Тадэвуш»:

Паненка... што горад замковы
бароніш Навагрудскі з верным
ягоным жа людам!
Вось так, як мяне да здароўя
вярнула ты цудам
(тады, як ад плакаўшай маці табе пад апеку
я ахвяраваны, падняў амярцвелу павеку
і зараз жа мог да святыняў тваіх ад парогу
йсці пешкі, за вернута жыцце падзякаваць Богу),
так нас ты цудоўна павернеш пад родны блакіты...

Пераклад Б. Тарашикевіча.

У 1804 г. бацька будучага паэта пераехаў з Завосся ў Наваградак, дзе купіў маленікі дамок. Праз тры гады Адам паступіў вучыцца ў Наваградскую дамініканскую школу. Тут пачалося сяброўства Адама Міцкевіча з будучым пачынальнікам новай беларускай літаратуры, фальклорыстам Янам Чачотам. Сваю дружбу яны пранеслі праз усё жыццё. Не заўсёды хлапчуку быў ідэальны ў паводзінах: таксама лёталі па школьніх калідорах, лупівалі, бывала, па прычыне і без яе сваіх равеснікаў, карысталіся шыфраванай мовай у час адказу настаўніку, але дапамагалі адзін аднаму, стаялі адзін за аднаго гарой.

Пазней, калі сябры былі студэнтамі, на дзень нараджэння Яна Чачота Адам склаў прывітальны верш, у якім з замілаваннем успомніў сумесныя гады вучобы і дружбы.

[Настаўнік чытае верш А. Міцкевіча «Ямбы на імяніны Яна Чачота» (1819) у перакладзе К. Цвіркі.]

У гады вучобы ў Наваградскай школе ў падлетка і зарадзілася цікавасць і любоў да літаратуры, творчасці. Выконваючы заданні па рыторыцы і паэтыцы, хлопчык шмат чытаў, пісаў байкі і эпіграмы. Свой першы верш Адам стварыў пад уражаннем вялікага пажару, які аднойчы здарыўся ў Наваградку.

Пятая старонка — «Дзіячыя і юнацкія захапленні Адама Міцкевіча».

З дзяцінства Адам захапляўся гісторычным мінульым свайго краю. Па-першае, сведкам жывой гісторыі быў бацька хлопчыка — удзельнік паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам славутага генерала Тадэвуша Касцюшкі. Безумоўна, Мікалай Міцкевіч мог шмат цікавага расказаць свайму сыну і яго сябру Яну Чачоту. Пазней, вывучыўшы гісторычныя падзеі і факты, вялікі паэт напрыканцы свайго жыцця напісаў славутую паэму ў гонар Касцюшкі і герайчных паўстанцаў — «Пан Тадэвуш».

Другой прычынай, відаць, быў гісторычны адметнасці роднага Наваградка. Нямала яскравых падзеяў звязана з яго старажытнай Замкавай гарой, на якой прыкладна ў XII ст. быў узведзены замак. У 1250 г. у горадзе князь Міндоўг прыняў хрысціянства, і да канца XIII ст. Наваградак зрабіўся сталіцай Вялікага княства Літоўскага. Прайды, пасля шматлікіх войнаў ад замка засталіся толькі разбураныя сцены. Яны пазней і натхнілі паэта напісаць паэму «Гражына», якая стала сапраўдным гімнам Наваградку:

Ля Навагрудка, на ўздыбленых горах, —
Замак у месяца срэбным зіхценні;
Вал здзірванелы схаваўшы, су вора
Волатаў-вежаў ламаныя цені
Падалі ў роў, дзе між вечнай цясніны
Дыхалі воды, затканыя цінай.

Пераклад С. Дзяргая.

Трэцяе, што абуджала ў Адама Міцкевіча захапленне гісторыяй, — гэта чытанне старажытных летапісаў і кніг у адной з найбагацейшых беларускіх бібліятэк Беларусі — шчорсаўскай бібліятэцы графа Храптовіча. Тут, у Шчорсах, у паэта ўзнікла задума паэм «Гражына» і «Конрад Валенрод».

Шостая старонка — «Беларуская народная песня і мова ў жыцці паэта».

Паэтычная натура Адама Міцкевіча фармавалася і на беларускіх народных казках, песнях, паданнях і легендах. З вуснай народнай творчасцю паэт пазнаёміўся значна раней, чым з польскай кніжнай літаратурай.

Таварыш Адама і Яна па Віленскім універсітэце Ігнат Дамейка ўспамінаў пра іх зацікаўленні: «Два нашы студэнты Навагрудскай школы з гадоў маленства добра ведалі наш літоўскі (г. зн. беларускі. — *M. Ж.*) люд, палюблі яго песні, прасякнуліся яго духам і паэзіяй, да чаго, вядома ж, прычынілася і тое, што малое мястэчка Навагрудак не шмат чым адрознівалася ад нашых вёсак і засценкаў. Школьнае жыццё было, хутчэй, сельскае. Сябры хадзілі на кірмашы, на царкоўныя ўрачыстасці, бывалі на сялянскіх вяселлях, дажынках і хаўтурах. У тыя школьнія часы ўбогая страха і народная песня распалілі ў абодвух першы паэтычны агонь. Адам хутка ўзнёсся да высокай сферы сваіх цудоўных твораў, Ян жа да смерці застаўся верны народнай паэзіі...»

Пад уплывам беларускіх паданняў Адам Міцкевіч стварыў балады «Свіцязь», «Свіцязянка», «Рыбка», «Курганок Марылі» і інш.

Пісьменнік шырока ўводзіў у творы і беларускія слова: *зажынкі, дасеўкі, вечарынка, покуць, рунь, бульба, пацеркі, глячок* і інш. Паэт не толькі добра ведаў беларускую мову, мог вольна весці на ёй гутарку, але і высока цаніў яе: «...3 усіх славянскіх народаў русіны, гэта значыць сяляне Пінскай, частковая Мінскай і Гродзенскай

губерняў, захавалі найбольшую колькасць агульнаславянскіх рыс. У іх казках і песнях ёсць усё. Пісьмовых помнікаў у іх мала, толькі Літоўскі Статут напісаны іх мовай, самай гарманічнай і з усіх славянскіх моў найменші змененай». І яшчэ: «..На беларускай мове, якую называюць русінскай або літоўска-руسінскай... гаворыць каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і самая чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і чудоўна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай пераніскі».

Потым настаўнік працавае класу паразважаць над пытаннем: «Чаму Адам Міцкевіч, узгадаваны на глебе беларускасці, пачаў пісаць па-польску?».

Прычынай паслужыла, мажліва, тое, што ў сям'і Міцкевічаў практична ўсе размаўлялі па-польску — гэта было адметнай рысаю шляхецтва. Акрамя таго, у сувязі з трэцім (і апошнім) падзелам Рэчы Паспалітай (1795) Беларусь была канчатковая далучана да Рэспублікі Польшча. З гэтага часу афіцыйная мовай на Беларусі стала руская. Улічваючы палітычнае становішча канца XVIII — пачатку XIX ст., мастак слова, калі хацеў набыць вядомасць, мусіў пісаць альбо па-руску, альбо па-польску. У адваротным выпадку яго магла напаткаць доля іншых беларускіх паэтаў XIX ст., якія так і не здолелі разгарнуць свой талент.

Увагу школьнікаў варта звярнуць на той факт, што апрача беларускай, польскай і рускай моў Адам Міцкевіч валодаў нямецкай, французскай, італьянскай, англійскай, лацінскай і грэцкай.

З паведамленнем па сёмай старонцы часопіса «Рэч Паспалітая ў канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя» выступае вучань-«гісторык».

У другой палове XVIII ст. Рэч Паспалітая ўсту піла ў эпоху Асветніцтва, што значна паўплывала на развіццё навукі і разняволенне грамадскай думкі. Усё гэта выклікала патрэбу сацыяльных, эканамічных і палітычных рэформаў. Такія дэмакратычныя пераўтварэнні ў Рэчы Паспалітай не падабаліся суседнім манархічным дзяржавам, успрымаліся імі варожа. Манархі Рэспублікі Польшча, Пруссіі і Аўстрыйскай задумалі падзяліць паміж сабою Рэч Паспалітую — радзіму Адама Міцкевіча. Гэтыя падзелы адбыліся ў 1772, 1793 і 1795 гг. Палітыка гвалтоўнага захопу земляў выклікала нацыянальна-патрыятычны рух за незалежнасць і адзінства, які выпліўся ў вызваленчае паўстанне 1794 г. Яно было задушана: многія са змагароў загінулі, трапілі ў ссылку, эмігравалі. Але бунтарскі дух у народа застаўся. Мікалай Міцкевіч стараўся выхоўваць у сыноў пачуццё патрыятызму. У 1812 г., незадоўга да смерці, бацька вітаў уваходжанне ў Польшчу войскаў Напалеона, бо спадзяваўся на хуткае вызваленне сваёй родзімы. Вядома, што падлетак Адам і яго браты цікавіліся лёсам вялікага французскага войска і на ўсё жыццё запомнілі бацькавы ілюзіі пра вызваленчую місію Напалеона.

Змест восьмай старонкі «Філаматы і філарэты» таксама раскрываеца вучнем-«гісторыкам».

У 1815 г. Адам Міцкевіч паступіў у Віленскі юніверсітэт на фізіка-матэматычны факультэт, але праз год перайшоў на гісторыка-філалагічны, які закончыў у 1819 г. Ва юніверсітэце будучы паэт атрымаў ґрунтоўную філалагічную адукцыю і захапіўся творамі сусветных філософіяў і пісьменнікаў. З цікавасцю чытаў Вальтера, Жан-Жака Русо, Ўільяма Шэкспіра, Ёгана Вольфганга Гётэ, Джордана Байрана.

Віленскі юніверсітэт быў тады самай прэстыжнай на Беларусі і ў Літве навучальнай установай, у якой лекцыі студэнтам чыталі вядомыя вучоныя і грамадскія дзеячы. Некаторыя з іх пазней сталі актыўнымі ўдзельнікамі паўстання 1830—1831 гг.

У гады вучобы ва юніверсітэце Адам Міцкевіч, Тамаш Зан, Ян Чачот, Ігнат Дамейка і іншыя студэнты — нараджэнцы Наваградчыны — уваходзілі ў тайнае Таварыства філаматаў (сяброву навукі), ад якога пазней адгалінавалася Таварыства філарэтаў (сяброву дабрачыннасці). Як вядома, усе тайныя арганізацыі строга забараняліся царскімі ўладамі,

таму філаматы і філарэты былі вельмі асцярожнымі ў падборы новых членаў. Прымаліся самыя надзеіныя і здатныя да навукі і творчасці студэнты. Таму таварыства было нешматлікае: спачатку ў яго ўваходзіла 19 чалавек, пазней — 26.

Першапачатковую мэту сваёй арганізацыі філаматы бачылі ў маральным выхаванні асобы і аказанні ўзаемнай дапамогі ў набыцці адукцыі:

Не возьмем мы хцівасць ва ўжытак —

Преч, сквапнасці, пыхі насенне!

Наш самы высокі набытак —

Айчына, навука, сумленне!

Песня Адама.

Пераклад К. Цвіркі

У 1818 г., згодна з новым статутам, задачы таварыстваў пашырыліся — усебакова займацца краязнаўствам і весці культурна—асветніцкую працу сярод насельніцтва, агітаваць моладзь у тайныя патрыятычныя згуртаванні з мэтай будзіць у народа імкненні змагацца з расейскім царызмам.

На жаль, дзейнасць членаў таварыстваў была выяўлена царскімі ўладамі. У 1823 г. пачалося следства. Адам Міцкевіч, Ян Чачот і іншыя члены былі арыштаваны і зняволены. Дваццаць удзельнікаў асуджаны і высланы ўглыб Расейскай імперыі. Такі лёс напаткаў і А. Міцкевіча, які ў 1824 г. вымушаны быў назаўсёды пакінуць сваю Наваградчыну, родную Літву — Бацькаўшчыну.

Закончыць старонку можна падрыхтаваным загадзя выразным чытаннем на памяць твораў «Песня Філарэтаў», «Песня Адама», «Ода да маладосці», дзе аўтар выказаў веру ў светлу ю будучыню свайго народа.

Па дзевятай старонцы «Ніколі, нідзе не магу я расстацца з табою!..» выступае вучань-«бібліограф».

Ніколі, нідзе не магу я расстацца з табою!

Ідзеш ты па моры, па сушы ў дарогу са мною,

Сляды твае бачу па схілах, высокіх і слізкіх,

І чую твой голас у шуме каскадаў альпійскіх;

Наўкол азірнуся, і страх валасы падымае:

Баюся сустрэцца з табой, але прагна жадаю...

Пераклад М. Калачынскага

Гэтыя пранікнёныя радкі паэта прысвечаны Марыі Верашчагы, дачцэ шляхціцаў з Туганавічаў. Сюды ўпершыню Адам Міцкевіч прыехаў са сваім сябрам і калегам па Віленскім універсітэце Тамашом Занам, які быў знаёмы з Міхалам і Юзафам Верашчакамі — братамі Марыі. Юнакі прыехалі ў Туганавічы якраз у дзень Марыіных імянінаў — у жніўні 1820 г. Для каталіцкай дзяўчыны гэта быў дзень, калі яна ўшаноўвала свайго анёла-ахоўніка, хоць нарадзілася Марыя, як і Адам, 24 снежня, толькі ў 1799 г. (ці не знак гэта лёсу?).

Марыля (так называў яе паэт) была адукаванай і вельмі шматграннай асобай: яна шмат чытала (па-французску — у арыгінале), ведала яшчэ нямецкую і італьянскую мовы, пісала вершы і п'есы, іграла на фартэпіяна. Захапленне дзяўчыны беларускімі народнымі песнямі перадалося і закаханаму ў яе Адаму, які любоў да роднага фальклору захаваў на ўсё жыццё.

Але закаханыя не змаглі злучыць свае лёсы: гэтamu перашкаджала недастатковая матэрыйальная забяспечанасць маладога паэта. Бацькі выдалі дзяўчыну замуж за багатага графа Путкамера.

Вобраз Марылі Верашчакі адлюстраваны ў вершах А. Міцкевіча «Да М...» («Прэч з воч маіх...»), «Няўпэўненасць», «Сон», «Курганок Марылі», «Сябрам», «Люблю я», «Да ***» («На Альпах у Сплюгене») і інш.

Тутварт прапанаваць вучням прачытаць два-тры вершы з інтymнай лірыкі паэта.

Зразумеўшы, што каханне страчана, у каstryчніку 1822 г. паэт напісаў замужнай Марыі ліст: «...Каханая Марыя, я цябе шаную і абагаўляю, як бағіню. Каханне маё такое ж бязвінае і нябеснае, як і сам яго прадмет... Ты мой анёл-захавальнік, усюды прысутны... Але я не магу ўтрымацца ад страшнага хвалявання, калі ўспамінаю, што я страціў цябе назаўсёды, што я буду толькі сведкам чужога ічасця, што ты забудзеши мяне; часта ў адну і тую ж хвіліну я малю Бога, каб ты была ічаслівая, хаця б і забылася пра мяне, і адначасна гатоў закрычаць, каб ты памерла... разам са мной!... Дарагая, адзіная моя! Ты не бачыши прорвы, над якой мы стаім!..»

Толькі на трыццаць шостым годзе жыцця, калі паэт знаходзіўся ў эміграцыі ў Парыжы, ён ажаніўся з Цэлінай Шыманоўскай, дачкой славутай польскай піяністкі Марыі Шыманоўскай. У іх сям'і нарадзілася шасцёра дзяцей. Першую дачку Адам Міцкевіч назваў Марыяй.

Дзесятая старонка «Калі ж дозволіш, Божа, мне ў той край вярнуцца з выгнання горкага, каб дома апынуцца...» таксама агу чаеца вучнем-«бібліёрафам».

Настаўнік Ковенскай павятовай школы і паэт Адам Міцкевіч быў высланы з Літвы ва «ўнутраныя» губерні Рasei. У 1824 г. ён назаўсёды пакінуў сваю Наваградчыну і зрабіўся эмігрантам. Спачатку паэт па этапе прыехаў у Пецярбург. Тут ён пазнаёміўся і збліўся з паэтамі-дзекабрыстамі Кандратам Рылеевым і Аляксандрам Бястужавым. За пяць гадоў вандравання па Rasei пісьменнік наведаў яшчэ Крым, Адэсу і Москву.

Восенню 1826 г. у Москве Адам Міцкевіч пазнаёміўся з Аляксандрам Пушкіным, які толькі што вярнуўся з Міхайлаўскага, куды быў высланы пасля задушэння дзекабрысцкага паўстання. «Два паэты сустрэліся, быццам два браты. Паэзія і вялікая ўзаемная сімпатыя зблізілі іх. Асабліва захаплялі Пушкіна дзіўсныя імправізацыі Міцкевіча... Падчас адной з такіх імправізацый у Москве Пушкін, у гонар якога была наладжана вечарына, раптам саскочыў з месца і, кудлічы валасы, амаль бегаючы па зямлі, ускрыкнуў: «Які геній! Які свяшчэнны агонь! Што я побач з ім!» І, кінуўшыся Адаму на шию, абняў яго і пачаў цалаваць, быццам брата...» — пісаў у кнізе «Все волновало нежный ум» Арнольд Гесэн.

У 1829 г. Адам Міцкевіч пакінуў Расею і спешна скіраваўся ў Заходнюю Еўропу, где правёў астатнія 26 гадоў свайго жыцця. Нейкі час пісьменнік жыў у Германіі, Францыі, Швейцарыі, Італіі, Турцыі.

За мяжою сродкі на існаванне для сябе і сваёй сям'і паэт здабываў пераважна выкладчыцкай дзейнасцю: чытаў курс лекций па лацінскай літаратуре ў Лазане (1839), выкладаў славянскія літаратурныя ў Калеж дэ Франс у Парыжы (1840—1844), рэдагаваў газету «Трыбуна народадаў» (1849).

У 1848 г. А. Міцкевіч паехаў у Італію, каб дапамагаць эмігранцкай моладзі ў арганізацыі легіёнаў для барацьбы з Аўстрыйскай імперыяй. Паэт разам з патрыётамі-эмігрантамі спрыяў вызваленню не толькі італьянцаў, але і іншых народаў, найперш славянскіх. Легіён, у якім служыў А.Міцкевіч, абараняў ад французскай арміі і вольны Рым.

Падчас Крымскай вайны (1853—1856) пісьменнік выехаў у Канстанцінопаль для фармавання легіёнаў для барацьбы з Расеяй на баку Турцыі. Але тут ён захварэў на халеру і 26 лістапада 1855 г. памёр. У 1856 г. прах А. Міцкевіча быў перавезены ў Парыж, а ў 1890 г. — у Вавельскі замак у Кракаве.

Закончыць урок можна літаратурнай віктарынай «Што ты запомніў з жыцця і творчасці Адама Міцкевіча?» ці загадзя падрыхтаваным выразным чытаннем на памяць вершаў пра вялікага земляка: «Над Свіцяззю» Петруся Броўкі, «На Навагрудскай гары»

Максіма Танка, «Адаму Міцкевічу» Рыгора Барадуліна, «Адам Міцкевіч у Туганавічах» Вольгі Іпатавай.

Для хатняга задання дзесяцікласнікам прапануеца самастойна прачытаць па падручніку артыкул «Біяграфія» і падрыхтаваць вуснае паведамленне на тэме ўрока.

3.5. Тэхналогія праектнага навучання. Абарона любімай кнігі ў 6—8 класах. Урок пазакласнага чытання.

Побач з прафесійнай кампетэнтнасцю грамадзяніна любой сучаснай краіны найбольш значнымі з'яўляюцца і такія якасці, як творчасць і здольнасць яго да пастаяннага развіцця і самаадукацыі. Гэта, як вядома, сёння патрабуе ад настаўніцтва пошукаў усё новых метадаў і прыёмаў выкладання. Сучасная дыдактыка з мэтай укаранення развіццёвага навучання ў агульнаадукацыйных установах краіны прапануе педагогам выкарыстоўваць у сваёй працы і праектную тэхналогію.

Мэта праектнага навучання заключаецца ў прадстаўленні вучням магчымасці самастойна набыць веды з розных крыніц, навучыцца карыстацца імі для вырашэння новых пазнавальных і практычных задач, развіваць даследчыя ўменні і аналітычнае мысленне.

Праектнае навучанне ў першую чаргу звязана з метадам праектаў, які вядомы педагогічнай грамадскасці яшчэ і як метад проблем. Узнік ён у 20-ыя гады ХХ-га стагоддзя ў ЗША. Амерыканскі філософ, педагог Дж. Дзюю, а пазней і яго вучань В.Х. Кілпатрык распрацавалі гэты метад як гуманістычны накірунак у філасофіі і адукцыі. Дж. Дзюю пропанаваў усё навучанне будаваць на актыўнасці і практычнай дзейнасці саміх дзяцей, пры гэтым патрэбна ўлічваць іхнія асабістая інтэрэсы і жаданні ў такім пазнанні. Для таго, каб матываваць падлеткаў на іх асабістую зацікаўленасць і неабходнасць у ведах, вучоны зазначыў, што спачатку патрэбна паказаць ім вельмі важную і значную жыццёвую проблему, а каб вырашыць яе і атрымаць рэальны вынік, давядзецаў выкарыстаць неабходны багаж новых ведаў, якія трэба будзе яшчэ набыць па пэўнай дысцыпліне.

Адначасова з распрацоўкамі амерыканскіх педагогаў ідэі праектнага навучання ўзімкілі і ў Расіі. Выдатны рускі філософ М.Ф. Фёдараў распрацаваў прынцып адзінства тэарэтычных ведаў і практычнага дзеяння. У 1905 годзе рускі педагог С.Ц. Шацкі таксама арганізаваў невялікую групу супрацоўнікаў, якія імкнуліся актыўна выкарыстаць праектныя метады ў практыцы выкладання. На жаль, у 1931 годзе метад праектаў у СССР быў асуджаны пастановай ЦК ВКП(б) з-за недастатковай прадуманасці і павольнага ўкаранення ў школы.

Калі ў навучальных установах Беларусі і былых савецкіх краінах да нашага часу праектнае навучанне практычна не развівалася, то ў ЗША, Велікабрытаніі, Бельгіі, Італіі гэты метад актыўна і даволі паспяхова распаўсюджваўся і набыў папулярнасць з-за рацыянальнага спалучэння тэарэтычных ведаў і практычнага іх прыменення ў час вырашэння канкрэтных вучэбных проблем.

З часам ідэя метада праектаў перанесла пэўную эвалюцыю. Але сутнасць яго, як зазначалася вышэй, застаецца нязменнай — стымулюваць жаданне вучняў да вырашэння пэўных узункішых проблем.

Сёння ў аснову метада праектаў пакладзена спалучэнне двух паняццяў — праекта і яго выніку, якія сарыентаваны на самастойную дзейнасць школьнікаў — інды-відуальную, парную і груповую.

Праект — гэта не даклад, не реферат і нават не навуковае даследванне. У педагогіцы праектам прынята лічыць тэхналогію вырашэння пэўнай практычнай праблемы і стварэнне пэўнага прадукта. Праектам у агульнаадукацыйнай установе можа быць стварэнне настаўнікам беларускай мовы і літаратуры школьнага тэатра, фальклорнага калектыва, літаратурнага музея, літаратурна-музычнай кампазіцыі, школьнай рэдакцыі настенай газеты ці часопіса, мастацкай студыі, літаратурнага клуба, камп'ютэрнага сайта і г.д.

Тэматыка вучнёўскіх праектаў можа быць звязана з адной прадметнай галіною — монапраект. Ён выконваецца на матэрыяле аднаго канкрэтнага школьнага прадмета (беларускай мовы, літаратуры, гісторыі Беларусі, сусветнай мастацкай культуры) ці несці міждысцыплінныя характар — міжпрадметны. Тут інтэгруецца разнастайная тэматыка некалькіх прадметаў (напрыклад, беларуская літаратура і гісторыя Беларусі; беларуская літаратура і сусветная мастацкая культура; беларускі фальклор, літаратура, жывапіс і музыка Беларусі). Але, як зазначалася вышэй, пры падборы тэмы праекта настаўнік павінен арыентавацца на асабістыя інтарэсы, магчымасці школьнікаў і на практычную значнасць абранага праекта для адпаведнага вучнёўскага калектыва. Прапануем магчымыя тэмы праектаў, якія можна рэалізаваць у 8—11 класах:

1. Асаблівасці мовы нашай вёскі.
2. У кожнай мове свае «самацветы».
3. Музей бабуліных слоў.
4. «Багата, родная ты мова...»
5. Народныя звычаі і традыцыі нашага сяла.
6. Гісторыка-літаратурныя мясціны нашага краю.
7. Знакамітая людзі нашага раёна (вобласці).
8. Нябесная заступніца Беларусі Ефрасіння Полацкая.
9. Падзеі і факты беларускай гісторыі ў «Слове пра паход Ігаравы».
10. Францыск Скарына — выдатны прадстаўнік беларускай культуры эпохі Адраджэння.
11. Беларуска-польская пісьменнікі XIX стагоддзя.
12. Адам Міцкевіч на Беларусі.
13. Жыццёвымі путьвінамі Янкі Купалы (Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Васіля Быковіча, Уладзіміра Каараткевіча).
14. Путьвінамі палясоўшчыка Міхала, героя паэмы Якуба Коласа «Новая зямля».
15. Слядамі Андрэя Лабановіча, героя трывогі Якуба Коласа «На ростанях».
16. «Колькі талентаў звялося» (Я.Колас). Лёс і творчасць беларускіх пісьменнікаў канца 20-х — 30-х гадоў.
17. Паэзія беларускай эміграцыі.
18. «Я таксама з вогненнай вёскі...» (да юбілею з Дня Перамогі над нямецка-фашистскімі захопнікамі).
19. Памяць вечная аб тых, хто загінуў (да юбілею з Дня Перамогі над нямецка-фашистскімі захопнікамі).
20. Прырода і мы.
21. Зорка Палын. (Творы беларускіх пісьменнікаў пра Чарнобыль).
22. Кніга ў маім жыцці.
23. «Рыцар сумлення і свабоды» (У. Каараткевіч). Да юбілею з дня нараджэння Васіля Быковіча.

24. «Быў. Ёсць. Буду». Да юбілею Уладзіміра Караткевіча.
25. Па літаратурнай Брэстчыне і інш.

Выкананы падлеткамі праект можа быць прадстаўлены самымі разнастайнымі формамі: у выглядзе заметкі, артыкула, рэкамендацыі, альбома, калажу, карты, інсцэніроўкі, рэпартажу, фільма і г.д.

Прэзентаваць створаны праект падлеткі могуць на ўроку мовы ці літаратуры, канферэнцыі, у час конкурсу, свята.

Па тыпалах вучэбных праектах бываюць даследчымі, пошукавымі, практика-арыентаванымі, творчымі, ролевымі. Разнастайныя яны і па часу выканання. Вызначаюцца трывады вучэбных праектаў: міні-праект (за некалькі гадзін, ад 2 да 6); сярэдній працяглосці (за некалькі месяцаў) і доўгатэрміновыя (патрабуюць значны час, два гады, для пошуку патрэбнага матэрыялу і яго аналізу).

Работа па стварэнні вучэбнага праекта звычайна выходит з рамкі вучэбнай дзейнасці школьнікаў і ажыццяўляецца ў некалькі асноўных этапаў:

- 1) *вучні самастойна ці разам з настаўнікам павінны выявіць актуальную тэму ці праблему праекта, вызначыць яго мэту, тып і колькасць удзельнікаў;*
- 2) *размеркаваць задачы па групах, абмеркаваць магчымыя метады даследвання, пошуку інфармацыі, творчых рашэнняў;*
- 3) *самастойная работа вучняў па сваіх індывідуальных ці групавых задачах; абмеркаванне ідэй у міні-калекцыях і афармленне сумеснага выніка;*
- 4) *абарона праекта;*
- 5) *калектыўнае абмеркаванне і ацэнка выкананага праекта.*

Прапануем методыку ўрока пазакласнага чытання і лепшыя ўзоры вучнёўскіх міні-праектаў абароны любімай кнігі ў 6—8 класах з выкарыстаннем тэхналогіі праектнага навучання.

Менавіта ўрок-абарона любімай кнігі дае настаўніку магчымасць фармаваць у вучняў уменне сцісла перадаваць змест самастойна прачытанай кнігі, дзяліцца ўражаннямі аб падзеях і героях твора, даваць ацэначную харектарыстыку прачытанага. І, нарэшце, выхоўваць высокі і патрабавальны літаратурны густ, эстэтычную граматнасць школьнікаў. Такі ўрок звычайна праводзіцца ў бібліятэцы. На яго запрашаюцца бацькі, вучні іншых класаў, настаўнікі. Афармленне бібліятэкі павінна мець адметнасць. Тут дарэчы выстаўкі кніг «Райм прачытаць летам», вучнёўскіх ілюстрацый да любімых твораў, плакаты з выказваннямі вядомых пісьменнікаў пра кнігі. Напрыклад:

Для мяне кніга заўсёды была цудам. Яна была для мяне, можна сказаць, — настаўнікам жыцця.

I. Мележ

Заўсёды з любай кніжкай быў,
І бышчам аж мільёны жыццяў
Я за адно сваё пражыў.

P. Броўка

У залежнасці ад вучнёўскай аўдыторыі будуеца змест уступнага слова. Гэта могуць быць гутаркі: «Чаму чалавек павінен многа чытаць?», «Мая бібліятэка», «Што такое дынамічнае чытанне і як ім авалодаць?» і інш. Затым ставіцца перад школьнікамі задача: на працягу 3—7 хвілін проста і цікава расказаць пра сваю любімую кнігу. Гэта можа быць інсцэніроўка цікавага ўрыўка з твора, інсцэніраванае інтэрв'ю,

ілюстрацыйны аповед, аповед-адкрышчё, аповед-рэклама, аповед-споведзь, аповед-дыслпут...

Асобныя з іх прапануем вашай увазе.

Праект «Інсцэніроўка»

Перад вучнямі — самаробны шчыт у выглядзе вокладкі кнігі. На ім — назва кнігі і малюнкі, якія ілюструюць зборнік. Пасярэдзіне шчыта — прамавугольная адтуліна ў выглядзе акенца з аканіцамі, у ім паказваецца выкананіца ў ролі казачніка. Збоку ад шчыта стаіць бутафорская фурманка. На ёй сядзяць два вучні (выконваюць ролі пана і фурмана).

Казачнік (адчыняе аканіцы). Добры дзень, сябры! Раскажу я вам сёння адну казку са зборніка «Людзей слухай, а свой розум май» (Мн., 1988).

Беларускі народ смяеца ў казках з гультаёў і карае людзей зайдросных, сквапных. А вышэй за ўсё ён шануе розум, дабро і справядлівасць. Ну, дык слухайце і глядзіце беларускую народную казку «Разышоўся, як заеца сала».

Адзін пан вельмі любіў хваліцца. Не было таго дня, каб ён не зманіў. Аднойчы паехаў ён да свайго далёкага сябра. На станцыі наняў фурманку. Едзе пан, маўчиць. Раптам бачыць (пан углядаеца): дарогу перабег заяц.

Пан. А што, ёсьць на гэтым зайцы сала?

Фурман. А дкуль, пан, у яго тое сала!

Пан. Дрэнныя ж у вас зайцы. Вось у маім маёнтку зайцы водзяцца, дык сала на іх на цэлы корх (далонь) будзе.

Фурман. Ой, пане (круціць галаваю), дзе ты бачыў такіх зайцоў? Ці не склусіў ты?

Пан (упэйнена). Не.

Фурман. Тут, пане, па дарозе хутка брод будзе. Дык у нас, хто хлусіць, то ўсе ў тым бродзе топяцца.

Пан (спалохаўшыся). Праўда?

Фурман. Калі кажу, дык праўда.

Пан. А далёка да таго броду?

Фурман. Не, ужо недалёка.

Пан (мякка). Ну, то я, можа, крыху і прыхлусіў. Не на корх, а на тры пальцы.

Фурман. А можа, на адзін?

Пан. А далёка брод?

Фурман. Да хутка...

Пан. Ну, то няхай будзе на адзін.

Фурман. А можа, пане, і на адзін мнагавата?

Пан. А брод далёка?

Фурман. Да от-от перад намі.

Пан. Э, чорт з ім з тым салам. Можа, і на адзін не будзе.

Казачнік. Праехалі яшчэ з паўварствы.

Пан. Ну, дзе ж твой брод?

Фурман. Няма.

Пан. А дзе ж ён падзеўся?

Фурман. Разышоўся, як сала на панскіх зайцах.

Казачнік. Ну, ці спадабалася вам казка? У гэтым зборніку змешчана шмат такіх цікавых народных твораў. Спяшайцеся, сябры, хутчэй прачытаць іх. (Зачыняе аканіцы.)

Праект «Інсцэніраванае інтэрв'ю»

За часопісны столік сядзяцца два вучні — адзін у ролі журналіста, другі (дзяўчына) выконвае ролю пісьменніцы.

(У аснову інсцэніраванага інтэрв'ю пакладзены артыкул Валерыя Добкіна «Не кажыце, што вы не былі на вайне...» / Работніца і сялянка. 1990. № 2.)

Журналіст. Сёння ў нас у гасцях беларуская пісьменніца, аўтар кніг «У вайны не жаночае аблічча», «Апошняя сведкі», «Цынкавыя хлопчыкі» Святлана Алексіевіч.

Святлана Аляксандраўна, яшчэ ў 1991 годзе была надрукавана чарговая Ваша кніга-споведзь, кніга-документ, кніга памяці «Цынкавыя хлопчыкі». Што натхніла Вас на яе напісанне?

Пісьменніца. Я ехала да бацькоў. Яны жывуць непадалёку ад Мазыра. На аўтастанцыі ў Мазыры аднойчы я ўбачыла прапаршчыка і хлопца ў цывільным. Штосьці ў паводзінах хлопца падалося дзіўным, ды і не толькі мне адной. А ведаецце, як на аўтастанцыі ў невялікім горадзе, дзе і пасажыры, бадай, адны і тыя самыя: усё пра ўсіх ведаюць. Я дазвалася, што пропаршчык суправаджае хлопца, ціхага вар'ята. Яны ехалі з Афганістана. А на аўтастанцыі былі тыя, чые дзецы таксама ваявалі там. І тут страшна закрычала нейкая жанчына. Не ведаю, што са мною ў гэты момант адбылося, але я зразумела, што павінна пра гэта расказаць, расказаць усю праўду пра гэтую неаб'яўленую вайну. Назва прыйшла ўжо калі працавала над кнігай.

Журналіст. Вы назвалі яе «Цынкавыя хлопчыкі». Нават ад гэтай назвы — мароз па скуры. Невыпадкова Вы напісалі ў прадмове: «Гісторыя гэтай вайны яшчэ не напісана. Мы ведаем аб ёй роўна столькі, колькі нам можна ведаць, каб не ўбачыць сябе такімі, якія мы ёсць... Не кажыце, што вы не былі на той вайне. Няпраўда! Мы ўсе вярнуліся адтуль...». Але, на жаль, многія — у цынкавых трунах...

Пісьменніца. Гэтыя хлопцы і іх камандзіры, людзі старэйшыя, але, па сутнасці, таксама маладыя, з пасляваеннага пакалення, нябачна прысутнічаюць у аповедах аднапалчан, якія засталіся жывымі, у горкіх расказах удоў і мацярок. Першая з іх была Марыя Цярэнцеўна Бабкова, з якою я пазнаёмілася на могілках. А прывялі мяне туды хлопцы-«афганцы». У гэтай жанчыны былі два сыны, і абодва загінулі. Адзін — у час памятных канфліктаў на савецка-кітайскай граніцы, а другі — у Афганістане. Чым змераць трагедыю маці, як перадаць яе боль, чым сучешышыць?! Але я на знайшла ў сабе сілы распавесці аб сваіх дзецих... І, слухаючы яе, я «пачула» кнігу...

Журналіст. Напэўна, Вам зноў, як і пры работе над першай кнігай, давялося пабываць у розных гарадах краіны, сустрэцца з сотнямі людзей, слухаць і запісваць у блакнот і на магнітафонную стужку іх аповеды, поўныя кранальных і страшных падрабязнасцей...

Пісьменніца. І яшчэ — двойчы пабываць у Афганістане. Бо ледзь не кожны, з кім давялося гутарыць, пытаўся: «А вы там былі?» І я разумела, як гэта важна для іх. Ды і для мяне, каб адчуць хоць бы тысячную долю іх пакут, іх суму па Радзіме, іх страху і адчаю. Гэта не была прыемная турыстычная паездка. Напружанне не адпускала, бадай, з таго моманту, калі пры пералёце граніцы ў салоне самалёта

завыла сірэна..., і я з баявой машины глядзела на афганскіх дзяцей, якія ваяўніча размахвалі рукамі і штосьці крычалі ў наш адрес... Затое цяпер я мела маральнае права пісаць.

Журналіст. Што Вам асабліва запомнілася ў той паездцы?

Пісьменніца. Сустрэча ў турме. З душманамі, якія асуджаны на смерць. Я спыталася ў аднаго з іх: «Хіба не страшна забіваць?» Ён адказаў, бліснуўшы блякамі сіня-чорных вачэй: «Гэта вельмі проста».

І вось пазней, пры сустрэчы з хлопцамі, якія пабывалі там, я раптам зразумела, што і яны так лічаць: гэта вайна забівала і калечыла не толькі целы, але і душы. Вайна ў Афганістане была амаральная па сваёй сутнасці, і таму, думаю, цяжка было ў ходзе яе чакаць высокамаральных учынкаў. Хоць гераізм, вядома ж, быў.

Журналіст. Якія водгукі Вы атрымалі аб кнізе?

Пісьменніца. Калі ў друку з'явілася моя кніга, мне пазваніў бацька афішэра, які загінуў у Афганістане, і сказаў, што я напісала шкодную кнігу, што ён заўсёды быў актыўным прапагандыстам маіх кніг, а цяпер не скажа аб новай ніводнага добра слова, наадварот, будзе яе праціўнікам. Што тут сказаць? Я не чакаю нічёй удзячнасці. Я проста павінна дапамагчы выказаць праўду, якая б горкая яна ні была.

Журналіст. Шчыра дзякую, Святлану Аляксандраўну, за гутарку! Шчаслівага лёсу Вам і Вашым кнігам!

Праект «Ілюстрацыйны аповед»

Вучань, які выбраў абарону любімай кнігі ў форме ілюстрацыйнага аповеду, малюе і падпісвае адпаведным аўтарскім тэкстам 10—15 ілюстрацый да цікавых эпізодаў твора. Атрыманыя старонкі наклейвае ў альбом. На вокладцы — назва работы. Напрыклад, «Ілюстрацыі да аповесці I. Сяркова «Мы з Санькам у тыле ворага».

У час абароны прамоўца выходзіць да дошкі, гаворыць, які твор і якога пісьменніка абараняе, гартае свой альбом і зачытвае подпісы.

Праект «Аповед-адкрыццё»

«...Трыццаць першы год. На сходзе пісьменнікаў слова бярэ Бэндэ. Падымаецца на трыбуну. Скрыпіць хромавыя боты. Паўваенныя сталінскі фрэнч, з правага боку кабура з пісталетам. «Калі Купала і Колас будуць пісаць такія творы, як «Курган», «Бандароўна», «Новая зямля», то мы з імі будзем размаўляць на іншай мове...»

Цішыня... Выступаць пасля Бэндэ ніхто не хоча, і тады падымаецца з месца Янка Купала. Сагнуўшыся, нетаропка ідзе да трыбуны. Чытае сваю знакамітую «Песню будаўніцтва»:

Прыйдзе новы — а мудры — гісторык,
А ён прыйдзе — ужо ён ідзе —
І сказ дзіўны, праўдзівы ад зорак
І да зорак аў нашых прасторах,
Аб падзеях, людзях павядзе.

Гром аплодысментаў. Усе зразумелі: новы гісторык — не Бэндэ, у такіх няма будучыні».

Чытаем кнігу нарысаў Васіля Шырко «Дарагія мае землякі» (Мн., 1991) і нельга адарацца — разам з аўтарам чытач робіць цікавае падарожжа па сцежках,

якія звязаны з жыццём і творчым лёсам беларускіх пісьменнікаў — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага, Кандрата Крапівы, Паўлюка Труса, Пятра Глебкі, Алеся Якімовіча і інш.

Кожная кніга — гэта новае адкрыццё для чалавека. Прачытаўшы кнігу «Дараўгія мае землякі», вы даведаецца, напрыклад, як Янка Купала трапіў на вучобу ў Бяларучы і як пачаў даваць тут першыя самастойныя ўрокі паэзіі сваім аднакласнікам.

Разам з Васілём Шырко вы наведаеце музей Якуба Коласа, пабываеце на яго радзіме. Гэта невялічкая экспертыза дапаможа глыбей зразумець творчасць народнага паэта.

Пра спагаду і чалавечнасць Коласа апавядвае беларускі паэт, былы вязень сталінскіх лагераў Павел Пруднікаў.

Кніга В. Шырко раскажа нам пра паэта, празаіка, публіцыста, аўтара першага беларускага рамана Цішку Гартнага, імя якога доўгі час замоўчала.

Пра сваю легендарную маладосць, вучобу, службу «за веру, цара і айчыну» распавядае сам Кандрат Крапіва.

Чытач даведаецца ў гэтай кнізе пра цікавыя і незвычайнія лёсы многіх наших пісьменнікаў.

Проект «Аповед-споведзь»

Вось і зноў прачытаны паэтычны зборнік «Паміж усмешкай і слязой «маёй любімай паэтэсі, лаўрэата Літаратурнай прэміі імя Аркадзя Куляшова Ніны Язэпаўны Мацяш. Любімая, напэўна, таму, што яе вершы і паэмы хвалююць мяне, яны прасякнуты шчырасцю і таямнічасцю, радасцю і болем, лірызмам і патрыятызмам, светлым пачуццём любові і спагады да людзей, да жыцця.

У зборніку змешчаны лепшыя творы з шасці кніг паэтэсі, якія выйшлі раней.

Мне, як і кожнаму маладому чалавеку ў пятнаццаць гадоў, вельмі блізкая тэма кахання. Ніна Мацяш знаёміць нас з героем, які даверліва расказвае пра сваё каханне. Яно то шчаслівае, то горкае. Паслухайце, калі ласка, некаторыя вершы на гэтую вечную тэму са зборніка «Паміж усмешкай і слязой».

Вучаніца (вучань) чытае на памяць два-тры вершы на выбар.

Проект «Аповед-дыслпут»

Амаль ва ўсіх сваіх творах Васіль Быкаў расказвае пра вайну. Але пісьменніка цікавіць не столькі сама вайна, колькі маральны свет чалавека, магчымасці яго ду ху. Васіль Быкаў заўсёды ставіць сваіх герояў у экстремальныя сітуацыі, калі чалавек знаходзіцца перад выбарам: жыццё ці смерць. Пісьменніка цікавяць прычыны гераізму і зрады.

У цяжкіх умовах дзейнічае і сельскі настаўнік Алесь Іванавіч Мароз з аповесці «Абеліск». У канцы 1939 г. У заходнебеларускай вёсцы Сяльцо пачала дзейнічаць першая савецкая школа, у якой працаваў Алесь Іванавіч. «...Не толькі школа нікі з Сяльца, але і сяляне з усяе акругі сталі глядзець на Мароза, як на якога заступніка. Што ў каго было цяжкага ці незразумелага — усе да яго цягнуліся ў школу».

Калі пачалася вайна, настаўнік не мог па стане здароўя са зброяй у руках змагацца з ворагам. Ён працягваў працаваць у школе.

Пасля няўдалай дыверсіі на паліцая хлопцы трапляюць у фашистыкі палон. Настаўнік добраахвотна здаецца ў рукі ворагаў, каб выратаваць сваіх выхаванцаў, але і сам гіне разам з імі.

Учынак настаўніка выклікае сярод чытачоў супярэчлівый меркаванні. Пасля выхаду аповесці «Абеліск» на старонках газет і часопісаў вялася дыскусія. Погляды чытачоў падзяліліся: адны сцварджалі, што Мароз добраахвотна ідзе да ворага, каб падзяліць са сваімі вучнямі адказнасць за іх учынкі. Іншыя меркавалі, што В.Быкаў прымусіў Мароза ахвяраваць сабой, каб не даць яму магчымасці выкананць больш цяжкай задачы: мужнай барацьбой адпомсціць за расстраляных хлопцаў.

Давайце ўважліва прачытаем аповесць Васіля Быкава «Абеліск» і выкажам свае думкі.

Заключная частка ўрока

Бібліятэкар знаёміць вучняў з выстаўкай кніг «Райм прачытаць летам».

Можна правесці паэтычную пяцініутку па тэме «Гімн кнізе». Тут гучаць такія паэтычныя творы:

«Летапісец», «Перапісчык», «Кніга», «...Вы, хто любіце патрапіць» Максіма Багдановіча;
«Летапісец» Змітрака Бядулі;
«Апошняя кніга» Аркадзя Куляшова;
«Скарына пакідае Радзіму» Уладзіміра Карагаевіча;
«Кніга» Петруся Броўкі;
«Роздум перад кніжнай паліцай» Ніла Гілевіча;
«Азбука зямлі» Рыгора Барадуліна і інш.

З цікавасцю ўспрымаюцца вучнямі літаратурныя віктарыны. Напрыклад, на тэме «Ці добра ты ведаеш жыццё і творчасць пісьменнікаў-землякоў» і інш.

Падвядзенне вынікаў

Члены журы (звычайна гэта бацькі, настаўнікі, лепшыя вучні) падводзяць вынікі абароны любімай кнігі. Калі ёсць магчымасць, узнагароджваюць пераможцаў.

Думаецца, што такі ўрок-абарона любімай кнігі можа вырасці ў агульнашкольнае мерапрыемства — ранішнік ці вечарыну «Любімая кніга, любімая пісьменнікі». На ім без вялікай папярэдняй падрыхтоўкі могуць выступіць пераможцы з усіх класаў.

Калі ў практицы работы вучняў яшчэ не было праектнай дзейнасці, то рэкамендуем настаўніку-фіолагу адзін ці некалькі праектаў зрабіць сумесна з дзецьмі, безумоўна, прааналізаваўшы і рэалізаваўшы кожны з вышэй названых этапаў па іх стварэнні.

Такім чынам, ствараючы праекты, школьнікі асвойваюць алгарытм праектнай дзейнасці, вучацца самастойна шукаць і аналізуваць інфармацыю, інтэграваць і прымяняць атрыманыя раней веды па беларускай мове і літаратуры. У выніку развіваюцца ў вучняў творчыя і інтэлектуальныя здольнасці, самастойнасць, адказнасць, фарміруецца ўмение планаваць і прыманць рашэнні. Вучэбныя праекты стануть правобразамі праектаў ў будучым самастойным жыцці падлеткаў. Выконваючы іх, вучні набываюць вопыт вырашэння рэальных проблем.

Раздел 4.

ІНФАРМАЦЫЙНА-КАМП'ЮТЭРНЫЯ ТЭХНАЛОГІ

4.1. Дыстанцыйнае навучанне. Біяграфія Васіля Быкава з выкарыстаннем Інтэрнэту

Апошнім часам у педагогічным друку ўсё часцей сустракаюцца публікацыі пра дыстанцыйнае навучанне, электронны падручнік ці Інтэрнэт-урок, якія, як сцвярджаюць навукоўцы, у XXI ст. стануць самай эфектыўнай формай навучання і падрыхтоўкі спецыялістаў. Заняткі аб'ядноўвае тое, што арганізуюцца яны на базе камп'ютэрных тэхналогій, такіх, як Інтэрнэт, электронная пошта, тэлебачанне і інш.

Дзякуючы доступу да Інтэрнэту сучасныя школьнікі і студэнты могуць засвоіць праграму, атрымаць неабходны навучальны матэрыял практычна па любой дысцыпліне ў электронным ці друкаваным выглядзе і — самае важнае — авалодаць ім самастойна, без выкладчыка. Роля настаўніка тут мяняецца на ролю кансультанта, партнёра па творчым пошуку. На яго ўскладаюцца функцыі каардынацыі працэсу і карэкцыі выкладанага курса.

З дапамогай Інтэрнэту навучэнец на значнай адлегласці і не выходзячы з дому можа ўжо сёння адкрыць сайты электронных бібліятэк і за лічаныя секунды знайсці патрабныя раздзел кнігі, параграф, цытату, кінафільм, табліцу ці мастацкі твор. Камп'ютэрная сістэма таксама дае вучню мажлівасць на адлегласці праверыць веды па вывучанай тэме, выявіць дапушчаныя памылкі і атрымаць адпаведныя рэкамендацыі.

Характэрнай асаблівасцю дыстанцыйнага навучання з'яўляецца тое, што вучні могуць не наведваць заняткі ў навучальнай установе, а выбіраць для працы зручныя для сябе час, месца і тэмп. У аснову такога навучання пакладзены модульны прынцып: прымяненне інструкцый для самастойнай ці групавой працы з інфармацыйнімі крыніцамі сеткі.

Такім чынам, дыстанцыйнае навучанне — гэта атрыманне навучэнцамі ведаў па пэўнай галіне навукі на любой адлегласці і ў любы час з дапамогай камп'ютэрных тэхналогій без наведвання навучальнай установы.

Інтэрнэт відавочна пранікае ў адукцыйную галіну. Прагрэсіўныя педагогі нашай краіны для таго, каб надаць эфектыўнасць і прывіць цікавасць да свайго прадмета, сёння выкарыстоўваюць у навучальна-выхаваўчым працэсе камп'ютэрныя тэхналогіі. Такі падыход дазваляе сучаснаму выкладчыку вырашаць наступныя метадычныя задачы:

- 1) фармаваць у школьнікаў устойлівую матывацыйную вучыцца,
- 2) развіваць уменні самастойнай працы з навучальным матэрыялам,
- 3) выпрацоўваць крытычнае мысленне ва ўмовах карыстання вялікім аб'ёмам інфармацыі,
- 4) паспяхова развіваць здольнасці індывидуальнай працы і ў камандзе,
- 5) удасканальваць навыкі самаадукацыі і самакантролю.

Настаўнік беларускай літаратуры ўжо цяпер можа выкарыстаць Інтэрнэт як дапаможны сродак на занятках ці арганізуваць асобны Інтэрнэт-урок.

На сёння ёсьць тры рэсурсы, прысвячаныя класікам беларускай літаратуры: Максіму Багдановічу (<http://bogdanovich149.narod.ru>), Уладзіміру Карапкевічу

(<http://uladzimir-karatkevich.iatp.by>) і Васілю Быкаўу (www.bykau.by.ru). Гэтыя сайты нельга пакінуць па-за ўвагай сучасных школьнікаў, асабліва на ўроках літаратуры ў 10—11-ых класах агульнаадукацыйных школ, гімназій і ліцэяў.

З улікам магчымых збояў у сеціве і з мэтай эканоміі фінансавых сродкаў настаўніку беларускай мовы і літаратуры варта за некалькі дзён да планаванага ўрока зайсці на сайт «Васіль Быкаў» і скапіяваць патрэбны матэрыял у папку камп'ютэра «Мае дакументы» ці на дыскету. Перад заняткамі гэты матэрыял можна вельмі хутка перанесці на персанальныя камп'ютэры.

Мэты ўрока: паўтарыць і сістэматызаваць веды школьнікаў па раней вывучаных творах пісьменніка; пры дапамозе новых камп'ютэрных тэхналогій пазнаёміць адзінаццаці класнікаў з асноўнымі этапамі жыцця і творчасці класіка, з грамадзянскай пазіцыяй Васіля Быкава; зацікаўіць старшакласнікаў неардынарнай асобай празаіка і яго кнігамі; выхоўваць пачуццё нацыянальнай самасвядомасці.

Каб на ўроку стварыць адпаведны настрой вучняў і творчую атмасферу, на школьнай дошцы пасля тэмы можна змясціць на фоне ручніка партрэт Васіля Быкава. Пад ім — паставіць у гарлачыку сівалічны букет з жытнёвых каласкоў і васількоў. Побач з партрэтам празаіка варта змясціць на плакаце ці запісаць крэйдай на дошцы эпіграфы да заняткаў:

«Васіль Быкаў, як той васілёк у жыце Беларушчыны, робіць зямлю нашую бліжэйшай да неба, а неба слова беларускага — вышэйшым».

Рыгор Барадулін;

ці

Будуць часам ідалы раструшчаны.
Свет разумны стоміца ад крыкаў.
Васільком у жыце Беларушчыны
Назаўсёды застанецца Быкаў!

Рыгор Барадулін;

ці:

«Лёс збярог нам Васіля Быкава, каб ён жыў і пісаў ад імя цэлага пакалення, ад імя тых, што юнакамі спазналі вайну і ўзмужнелі духам са зброяй у руках, для якіх дзень жыцця быў роўны веку жыцця».

Чынгіз Айтматаў

Добра, каб належнае месца ля партрэта заняла і выставка быкаўскіх кніг, фотаздымкаў, а таксама афіш да кінафільмаў, балета і оперы, што зняты і пастаўлены паводле твораў пісьменніка.

Інтэрнэт-урок па біографіі Васіля Быкава можна пачаць традыцыйна з асэнсавання згаданых эпіграфаў і невялікага ўступнага слова настаўніка, у якім можна сказаць, што, паводле звестак ЮНЕСКА, напрыканцы 70-х гг. XX ст. Васіль Быкаў быў адным з самых вядомых пісьменнікаў у свеце. Ды і сёння не зменышлася яго папулярнасць: быкаўскія творы перакладзеныя больш чым на пяцьдзесят моваў свету, у тым ліку на англійскую, іспанскую, італьянскую, нямецкую, французскую, японскую. Кнігі В. Быкава выходзілі ў Варшаве, Берліне, Празе, Будапешце, Сафіі, Мілане, Парыжы, Лондане, Каіры. Пра яго і сёння пішуць у папулярных газетах Рәсей, Францыі, Германіі, Італіі, Польшчы, Швецыі, Фінляндыі...

Васіль Быкаў узнагароджаны Залатай Зоркай Героя Сацыялістычнай працы, ордэнам Айчыннай вайны I ступені, яму нададзена ганаровае званне «Народны пісьменнік Беларусі», ён уганараўаны Ленінскай прэміяй за аповесць «Знак бяды» і Дзяржаўнай прэміяй Беларусі імя Якуба Коласа за аповесці «Воўчая зграя», «Яго батальён», прэстыжнай расейскай прэміяй «Трыумф».

Для актывізацыі апорных ведаў па матэрыяле, вывучаным у 6—8-ых класах, настаўнік можа правесці з вучнямі франтальную гутарку па пытаннях:

— Што вы ведаеце пра жыццё і творчасць Васіля Быкава, яго ўдзел у грамадскім жыцці Беларусі?

З якімі творамі празаіка вы пазнаёмліся?

Чым яны запомніліся?

— Якія героі асабліва ўсіхвалі, уразлі і чаму?

Настаўніцкі вопыт паказвае, што веды па біяграфіі ў адзінаццацікласнікаў практична адсутнічаюць. Больш упэўнена адчуваюць сябе вучні ў час абмеркавання апавяданняў «Свяякі», «Адна ночь», «На Чорных лядах» і аповесцяў «Абеліск» і «Жураўліны крык».

Пасля пастаноўкі мэты і задач урока настаўнік прапануе старшакласнікам з дапамогай рэсурсаў Інтэрнэту звязнуцца да зместу электроннага сайта www.bykau.by.ru.

Каб праца школьнікаў была больш эфектыўнай і мэтанакіраванай, настаўнік павінен сцісла пазнаёміць іх з асноўнымі раздзеламі сайта — «Біяграфія», «Артыкулы», «Фота», «Творы», «Бібліографія» і пропанаваць модульную праграму для самастойнай ці парнай работы:

1. **Прачытайце на сайце сціслую біяграфію Васіля Быкава і запішыце ў сыштках па літаратуре яе план, які стане асноўным матэрыялам для вуснага паведамлення (рыхтуеца дома).**
2. **Адкрыйце файл пад назвай «План біяграфіі В. Быкава» ў папцы камп'ютэра «Мае дакументы» і парашуйце свой план з настаўніцкім, зрабіце карэктывы ў сваім сыштку.**

(Змест файла «План біяграфіі В. Быкава»: 1. Некалькі радкоў пра радзіму, навучанне і франтавы шлях пісьменніка. 2. Час апублікавання і тэматыка ранніх быкаўскіх твораў. 3. Узнагароды за творчасць. 4. Экранізацыя. 5. Жыццё і праца ў Гродне. 6. Проблемы ў сярэдзіне 1990-х гг. Жыццё за мяжой. 7. Адкрыццё памятнага знака ў райцэнтры Старая Дарога. 8. Смерць Васіля Быкава.)

3. **Самастойна пазнаёмцеся ў рубрыцы «Бібліографія» з пералікам твораў Васіля Быкава і іх перакладаў. Выпішыце найбольш перакладаныя, а значыць вядомыя.**
4. **Давайце зверымся і зробім карэктывы. Для парашуннання адкрыйце папку камп'ютэра «Мае дакumentы» і ў ёй файл «Папулярныя быкаўскія творы».**

(Адказ: «Трэцяя ракета», «Абеліск», «Сотнікаў», «Альпійская балада» перакладзены на англійскую, нямецкую, рускую, чэшскую і іншыя мовы.)

5. **У рубрыцы «Фота» паглядзіце фотаздымкі пісьменніка і яго сяброў. Занатуйце ў сыштак па літаратуре прозвішчы найбольш слынных людзей, з якімі Васіль Быкаў меў цесныя стасункі.**
6. **Давайце зноў зверымся і зробім карэктывы. Адкрыйце для парашуннання файл «Сябры пісьменніка» ў папцы «Мае дакumentы».**

(Адказ: Алесь Адамовіч, Уладзімір Караткевіч, Пімен Панчанка, Рыгор Барадулін і інш.)

7. **У рубрыцы «Творы, прысвечаныя Васілю Быкаву» пазнаёмцеся з вершамі Рыгора Барадуліна і Уладзіміра Караткевіча. Выпішыце найбольш трапныя выразныя мастацкія сродкі, якімі паэты харектарызувалі класіка.**
8. **Давайце зверымся і зробім карэктывы. Адкрыйце для адказу файл «Тропы».**

(Васіль Быкаў — «анёл, Гаспадар Беларусі» (Р. Барадулін), «рыцар сумлення і свабоды» (У. Каракевіч).

9. Самастойна прачытайце артыкул Валянціна Акудовіча «Чаму Васілю Быкаву не далі Нобелеўскай прэміі?» і пісьмова дайце сціслы адказ на пастваўлене пытанне. Ці згодны вы з думкай публіцыста? Чаму?

10. У файле «Нобелеўская прэмія» знайдзіце цытаты-адказы на гэтае заданне.

(«...толькі фармальна «Нобелем» узнагароджваюць некага персанальна, а насамрэч гэта прэмія кантыненту, рэгіёну, краіне..»; «З гэтага вынікае, што праблему «Быкаў — Нобель» будзе лагічна перафармуляваць на праблему «Беларусь — Нобель»...»; «...не далі таму, што некаму гэтага вельмі моцна не хацелася... даць Нобелеўскую прэмію Васілю Быкаву — азначала легалізаваць Беларусь у якасці эстэтычнага, інтэлектуальнага і... этычнага суб'екта сусветнай супольнасці»; «Скасаваць краіну, якая мае свайго Нобелеўскага лаўрэата, значна складаней, чым скасаваць краіну, якая яго не мае».)

Звычайна дыстанцыйны ўрок заканчваецца кантрольна-рэфлексійным этапам: праводзіцца невялікі зrez ведаў, атрыманых з дапамогай рэсурсаў Інтэрнэту. Але на такім нетрадыцыйным уроку літаратуры мэтазгодна правесці гутарку для выяўлення вучнёўскіх уражанняў і думак, каб настаўнік мог удасканальваць методыку такіх заняткаў.

Кантрольныя пытанні пажадана даць на другім уроку ў час праверкі дамашняга задання ў форме тэстаў, што знаходзяцца на с. 103—107 кнігі «Беларуская літаратура. Тэсты. XI клас: Дапаможнік для навучэнцаў агульнаадукацыйных школ, гімназій, ліцэяў» / Аўтары-скл. Гарадко Г. і інш., — Мінск, 2001.

Дамашніе заданне: на аснове запісу канспекта і артыкулаў (с. 324—337) навучальнага дапаможніка для 11 класа агульнаадукацыйнай школы (Ішчанка Г. і інш. / Пад рэд. В. Ляшук. Мінск, 2002) падрыхтаваць вуснае паведамленне па тэме ўрока.

Такі ўрок можна праводзіць і з захварэлымі вучнямі, якія маюць дома доступ да Інтэрнэту і гэты канспект-модуль.

Школьны ўрок, такім чынам, перастае ўспрымацца як адзіны шлях атрымання ведаў, ён — толькі адна з яго формаў. Выкарыстанне нават элементаў дыстанцыйнага навучання ў звычайнім навучальна-выхаваўчым працэсе дазваляе зрабіць яго жывым, цікавым і творчым.

4.2. Дыдактычныя мадэлі правядзення заняткаў з прымененнем мультымедыя сродкаў. Прэзентацыя тэмы «Тыпы аднасаставых сказаў» у 8-м класе

Англійская прыстаўка *multi* (мульты) асацыруеца ў чытача са словамі «мультфільм», «мультыплікатар», «мультымільяннер» і інш. У сувязі з развіццём і ўдасканаленнем камп'ютэрнай тэхнікі з 90-ых гадоў мінулага стагоддзя стаў шырокі вядомы і яшчэ адзін тэрмін — мультымедыя.

Што датычыцца лексічнага значэння гэтага слова, то яно складаецца з дзвюх частак: *multi*, што ў перакладзе абазначае «многа, шмат», і *media* — «асяроддзе». У слоўніку тэрмінаў (гл. вучэбны дапаможнік для сярэдняй школы «Агульная інфарматыка. — Масква, 2003) аўтары С. Сімановіч, Г. Яўсееў і А. Аляксееў даюць наступнае азначэнне: «Мультымедыя — гэта аб'яднанне ў адным дакуменце гукавой, музычнай і відэаінфармацыі з мэтай імітацыі ўздзеяння рэальнага свету на органы пачуццяў».

Сапраўды, дзякуючы выкарыстанню такай камп’ютэрнай тэхналогіі на сучасным уроку школьнік мае мажлівасць усپрымаць неабходную інфармацыю адначасова некалькім органамі пачуццяў, а не паслядоўна, як гэта звычайна бывае пры традыцыйным выкладанні. На сёння мультымедыйная сістэма ўжо замяніла і выдатна спалучыла ў адно цэлае добра знаёмыя настаўніку графапраектар, ці кадаскоп, дыяпраектар (фільмаскоп), эпіпраектар, прайгравальнік і магнітафон.

Перавага мультымедыйнай праграмы яшчэ і ў тым, што вучань падчас самастойнай дзейнасці як на ўроку, так і дома можа выбіраць уласны тэмп працы, пасільны аб’ём інфармацыі і ступень яе цяжкасці. Такі прыём выкладання і навучання дае настаўніку мажлівасць з поспехам рэалізоўваць дыферэнцыяваны падыход у навучанні. Дзеци больш грунтоўна запамінаюць новы матэрыял, павышаеца іх матываваны да пазнання школьных предметаў, значна эканоміцца час на выкананне трэніровачна-карэктыйных заданняў, развіваеца наглядна-вобразнае мысленне, фарміруеца ўменне работы з інфармацыяй: яе пошук, адбор і перапрацоўка.

З дапамогай камп’ютэрнай графічнай праграмы *PowerPoint* настаўнік пры жаданні можа сам стварыць і паказаць вучням на экране набор слайдаў з разнастайнымі схемамі, табліцамі, малюнкамі, фотаздымкамі, неабходным тэкстам. Таксама ёсьць магчымасць дэманстраваць анімацыйныя фільмы, відэакліпы, слухаць мелодыі як на ўроках мовы, так і літаратуры. Прафесійна падрыхтаваная дэманстрацыя пэўнай інфармацыі ў навуцы, адукцыі, бізнесе, медыцыне, прамысловасці і іншых галінах чалавечай дзейнасці называеца яшчэ і прэзентацыяй.

Раней урок, на якім выкарыстоўвалася камп’ютэрная тэхніка і праграмныя сродкі навучання, у дыдактыцы называўся «ўрокам з камп’ютэрнай падтрымкай». Затым шырокое выкарыстанне настаўніцтвам сродкаў мультымедыя нарадзіла новую назову — «мультымедыя-ўрок». Для больш зручнага вымаўлення з цягам часу і гэтае слова скарацілася, і цяпер у педагогічнай літаратуре найчасцей ужываецца «медыя-ўрок».

Першым уводзіць новыя мультымедыйныя сродкі навучання ў вучэбна-выхаваўчы працэс, настаўнік павінен усвядоміць педагогічную мэтазгоднасць прымянення камп’ютэрнай тэхнікі на ўроку: што ў выніку гэта дасць вучням і самому педагогу-карэстальніку.

Зразумела, што камп’ютэр ніколі не заменіць настаўніка, а толькі дапаможа зрабіць яго працу больш эфектыўнай. Па-першае, педагог на медыя-ўроку часцей за ўсё выступае ў якасці кансультанта, а гэта значыць, ён зможа адвесці на індывідуальную работу з вучнямі больш часу. Па-другое, ёсьць унікальная магчымасць зрабіць урокі роднай мовы і літаратуры больш цікавымі, нагляднымі і дынамічнымі. Па-трэцяе, школьнікі за даволі кароткі тэрмін нашмат лепш запамінаюць неабходны матэрыял, больш глыбока ўсведамляюць яго сутнасць.

Мультымедыя-ўрок — гэта таксама тып урока фарміравання новых ведаў, як і ўрок-лекцыя, урок-семінар, урок-экскурсія, урок-даследаванне. Праводзіць яго можна ў звычайнім класе, які абсталяваны камплектам апаратных сродкаў. Для дэманстрацыі неабходны камп’ютэр, спецыяльны праектар, экран, гукавыя калонкі і наяўнасць прыстасаванняў для дыскет і кампакт-дыскаў.

На сёння беларускамоўныя электронныя падручнікі і энцыклапедыі па мове і літаратуры адсутнічаюць. Пропануем некаторыя рэсурсы беларуска-рускамоўных сайту, якія можна часткова ці поўнасцю выкарыстаць для стварэння ўласнай прэзентацыі новай тэмы :

- <http://natlib.org.by> (Нацыянальны бібліятэкі),
- www.kniha.by.ru (творы мастацкай літаратуры),
- <http://literatura.at.tut.by> (партал беларускай літаратуры),
- www.lim.by (газета «Літаратура і мастацтва»),
- www.dziejaslou.by (часопіс «Дзеяслоў»)

<http://starbel.narod.ru> (гісторыя Беларусі IX-XVIII стст.),
www.znyata.com (беларускі фотапартал),
www.apx-by.info (архітэктура Беларусі),
<http://globus.tut.by> (помнікі архітэктуры Беларусі),
www.krayavid.znyata.com (маладзёжнае фота),
www.arthistory.ru (гісторыя сусветнага мастацтва),
www.kupala-theatre.by (Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я.Купалы),
<http://rtbd.of.by> (Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі),
<http://museum.bsu.by> (Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь),
www.wallpapers.km.ru (разнастайныя тэматычныя фотаздымкі),
<http://pogudo.bas-net.by> (Літаратурныя музеі М.Багдановіча, Я.Купалы, Я.Коласа),
www.bvkau.by.ru (Васіль Быкаў),
www.pesniary.com (ансамбль «Песняры»),
www.palac.org (гурт «Палац»),
www.troitsa.net (гурт «Троіца»),
<http://bogdanovich149.narod.ru> (Максім Багдановіч),
<http://uladzimir-karatkevich.iatp.by> (Уладзімір Караткевіч),
www.brest.by (Брэсцкая крэпасць-герой) і інші.

З гэтых сайтаў педагог мае можлівасць узяць для мультымедыя-ўрока неабходныя тэксты, фотаздымкі і мелодыі. Самастойна створаныя настаўнікам інфармацыйныя і інфармацыйныя распрацоўкі могуць выкарыстоўвацца для франтальнага, груповога і індывідуальнага навучання ў адукатыўнай установе, а таксама для самастойнай працы вучняў дома.

Распрацаваць першы камплект вучэбна-метадычных матэрыялаў настаўніку-філолагу будзе складана. Добра, калі гэта зробіць выкладчык інфарматыкі ці аматар-знаўца медыя-тэхнологіі. Але, бяспрэчна, што без папярэдне прадуманай паслядоўнасці слайдаў презентацыя атрымаецца няўдалай. Тому настаўніку патрэбна скрупулёзна спланаваць сваё бачанне выкладу новай тэмы.

У час праектавання мультымедыя-ўрока рэкамендуецца ўлічваць і захоўваць некаторыя саіттарна-гігіенічныя правілы і патрабаванні. Для школьнікаў шостых-сёмых класаў можна адвесці да дваццаці хвілін часу на бесперапынную працу за камп'ютэрам, для восьмых-дзесятых класаў — да дваццаці пяці хвілін, для старшакласнікаў — да трыццаці. З мэтай зніжэння стамяльнасці вучняў прапануем працу за камп'ютэрам чаргаваць з працай за дадатковым сталом: спалучаць прагляд презентацынага матэрыялу на маніторы ці экране з выкананнем разнастайных трэніровачна-карэктыйных практикаванняў і заданняў.

Якім жа чынам дастасаваць мультымедыйную тэхнолагію да ўрока беларускай мовы? Пасправаум праілюстраваць гэта на асноўных яго этапах і фрагментах, напрыклад, па тэме **«Тыпы аднасастаўных сказаў» ў 8-м класе (ўводны ўрок)**.

Як паказвае педагогічны вопыт, гэты матэрыял засвойваецца вучнямі з цяжкасцю, таму мы прапануем вывучаць яго з дапамогай мультымедыйных сродкаў, выкарыстоўваючы прыём блокавай падачы паняццяў адразу ўсіх пяці тыпаў аднасастаўных сказаў: пэўна-асабовыя, няпэўна-асабовыя, безасабовыя, абагульнена-асабовыя і назыўныя. Усе названыя віды сказаў з адным галоўным членам засвойваюцца школьнікамі больш эфектыўна, калі парашуноўваюцца між сабой. І хоць праграмай па мове на вывучэнне тыпаў (відаў) аднасастаўных сказаў адводзіцца да шасці гадзін, прапануем ужо на ўводным уроку прэзентаваць усе іх віды.

Першым пачаць прэзентацыю, на матывацыйным этапе ў ходзе франтальнай гутаркі неабходна ўзнавіць веды вучняў пра безасабовыя дзеясловы, іх ужыванне і ролю ў тэксле.

Каб увесці восьмікласнікаў у новую тэму, можа выкарыстаць загадзя запісанае на дошцы тэставае заданне, якое звычайна прапануецца выпускнікам на абавязковым цэнтралізаваным тэсціраванні па беларускай мове з варыянта В:

Вызначце тып аднасастаўнага сказа:

Кінь саромецца мовы сваёй,
Зваць сябе беларусам пачні,
Папрацуй над сялібай сваёй,
А пасля з ціхатой адпачні!..

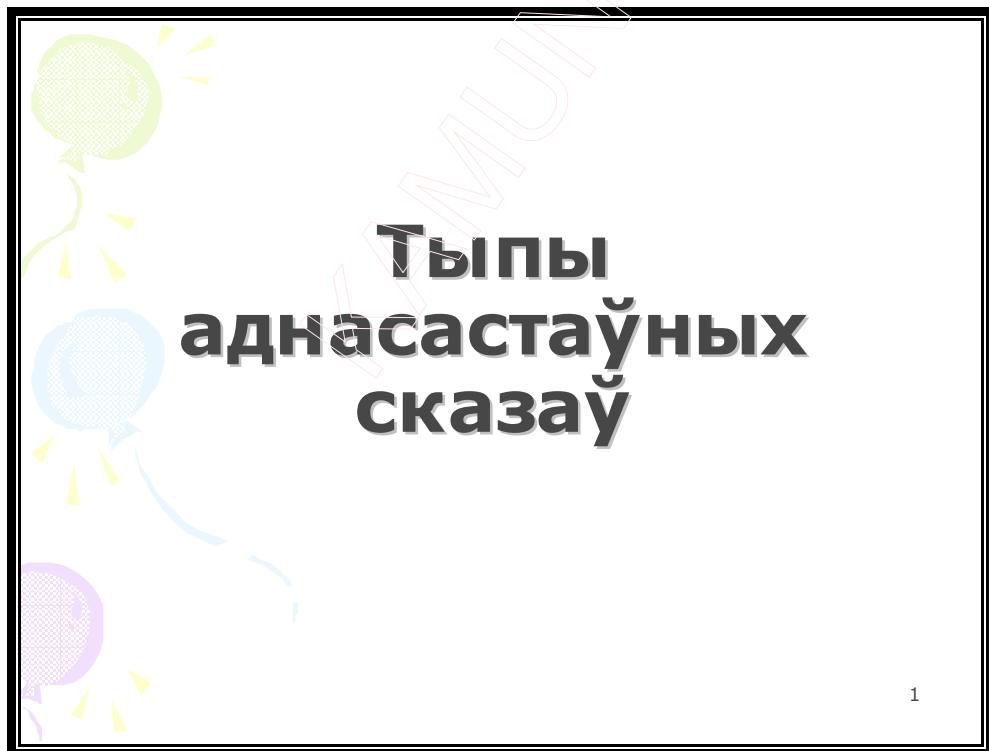
M. Чарот

- 1) безасабовы
- 2) пэўна-асабовы
- 3) няпэўна-асабовы
- 4) абагульнена-асабовы
- 5) назыўны

Такі падыход, безумоўна, павышае цікавасць вучняў да новага матэрыялу, практична ніхто з іх не можа даць правільны адказ — узнякла проблемная сітуацыя.

3. На інфармацыйным і трэніровачна-карэктыйным этапах ўрока, пасля пастаноўкі вучнямі яго мэты і задач, настаўнік прапануе класу ўважліва паслушаць лекцыю і актыўна ўключыцца ў калектывную працу па засваенні тэмы «Тыпы аднасастаўных сказаў».

Звычайна любая презентацыя пачынаецца тытульным слайдам, на якім аб'яўлена яе тэма :

На другім пажадана адлюстраваць мэту і задачы заняткаў:

Мэта:

- пазнаёміцца з будовай і разнавіднасцямі сказаў з адным галоўным членам;

Задачы:

- развіваць уменне знаходзіць аднасастаўныя сказы ў тэкстах, вызначаць іх разнавіднасці;
- навучыцца выкарыстоўваць іх у вусным і пісьмовым маўленні як сінонімы двухсастаўных.

2

Выхаваўчай мэтай урока стане рэалізацыя педагогам актуальнай ідэі фарміравання ў школьнікаў нацыянальной самасвядомасці, грамадзянскай пазіцыі і ўсведамлення неабходнасці беражлівых адносін і павагі да беларускай мовы.

Для чытача, які пакуль не мае ўяўлення пра мультымедыйную презентацыю, патлумачым, што практычна на кожным слайдзе неабходныя аб'екты да тэмы з'яўляюцца на экране не ў гатовым выглядзе, як паказана ў дадзеных кадрах, а іх прадстаўленне адбываецца паступова, пасля чарговага шчаяўчка «мышкаю». Напрыклад, у час тлумачэння новага матэрыялу з выкарыстаннем ніжэй змешчанага слайда запланаваныя рознакаляровыя аб'екты будуць з'яўляцца па чарзе, па загадзя прадуманаму сцэнарию. Вось як гэты парадак будзе выглядаць у лічбавым эквіваленце — ад (1) да (12):

На наступных пяці слайдах неабходны тэарэтычны матэрыял пабудаваны і выкладаецца на аснове агульнага прынцыпу: спачатку на экране з'яўляецца азначэнне пэўнага тыпу аднасастаўнага сказа, затым узімае апорная схема, а напрыканцы веды падмацоўваюцца адпаведным сказам.

Шчаўчком камп'ютэрнай «мышкі» адкрываецца блок «Назыўны сказ» для азнямлення і аналізу:

Назыўны-гэта аднасастаўны сказ з галоўным членам дзеянікам, які выражаны назоўнікам у назоўным склоне.

наз. у Н.с.

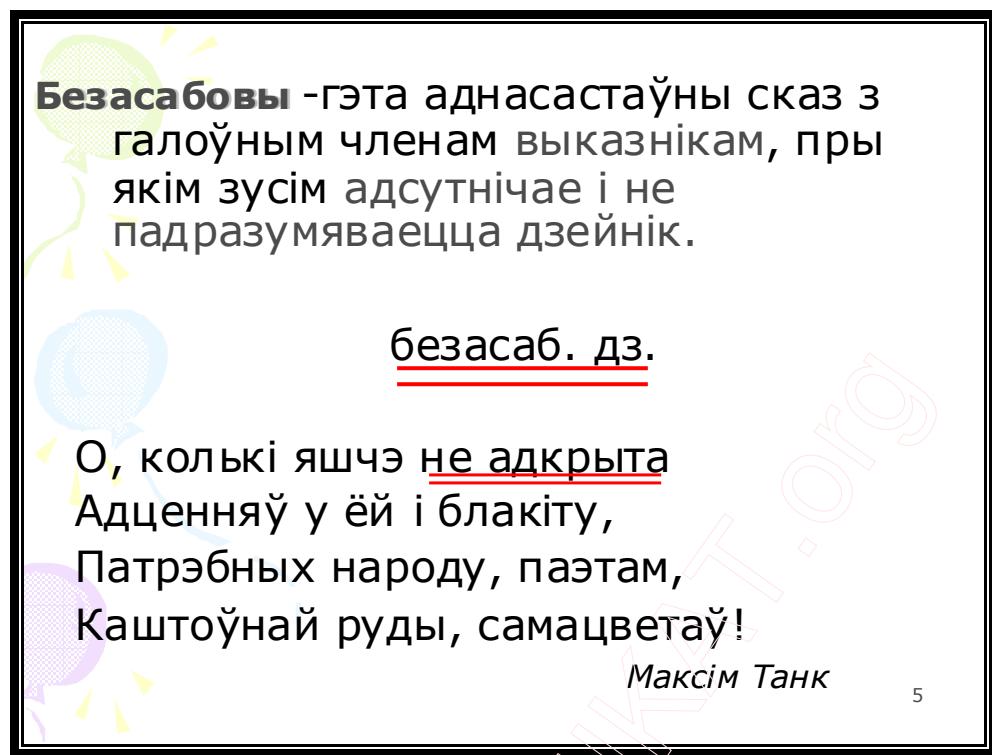
Адценне слоў – не глупства,
Ты ім не пагарджай.
Скарынка. Скіба. Луста.
Акраец. Каравай.

П.Панчанка

Настаўнік прапануе класу вусна з каментарыем выкананьня практикаванне 207 на старонках 101—102 падручніка Л.А. Антанюк, З.І. Бадзевіч і інш. «Беларуская мова:

Сінтаксіс і пунктуацыя...» (2000), дзе вучням патрэбна вызначыць назыўныя сказы ў вершаваным тэксле.

Далей пажадана павесці гаворку пра тыпы аднасастаўных сказаў з галоўным членам выказнікам, прадэманстраваўшы яшчэ раз слайд № 3, і адкрыць новы аб'ект презентацыі — блок «Безасабовы сказ»:

Безасабовы -гэта аднасастаўны сказ з галоўным членам выказнікам, пры якім зусім адсутнічае і не падразумываецца дзейнік.

безасаб. дз.

О, колькі яшчэ не адкрыта
Адценняў у ёй і блакіту,
Патрэбных народу, паэтам,
Каштоўнай руды, самацветаў!

Максім Танк

5

Як зазначалася вышэй, да гэтага блока тэмы вучні былі падрыхтаваны ўжо на матывацыйным этапе, калі вялася размова пра безасабовыя дзеясловы. Для трэніроўкі і карэкцыі ведаў настаўнік рэкамендуе класу самастойна прыдумаць і запісаць два-тры безасабовыя сказы пра беларускую мову і вызначыць, чым у іх выражаны выказнікі.

Адкрыўшы паўторна слайд № 3, а пасля — № 6, настаўнік акцэнтуе ўвагу на пэўна-асабовых сказах:

Пэўна-асабовы - гэта аднасастаўны сказ з выказнікам, які выражаны дзеясловам у форме 1-ай ці 2-ой асобы цяперашняга і будучага часу, а таксама дзеясловам загаднага ладу.

дз. 1-й ці 2-й асобы (я-мы, ты-вы)
цяп. і буд. ч. ці загад. л.

У сабе мову дзіўную, матчыну,
Як таемнасць, нашу.
Абуджаю Купалавай спадчынай
За душою душу.

Я. Мальчэўская

6

Для замацавання ведаў школьнікаў можна выканаць практиканне 180 (с.91), дзе прапануецца вызначыць асобу дзеясловаў-выказнікаў ў пэўна-асабовых сказах.

Падобнае тлумачэнне пра няпэўна-асабовыя і абагульнена-асабовыя сказы настаўнік правядзе па слайдах № 7 і № 8:

Няпэўна-асабовы - аднасастаўны сказ з выказнікам, які выражаны дзеясловам у форме 3-ая асобы множнага ліку цяперашняга, будучага і прошлага часу.

дз. 3-ая асобы (яны)
мн. л. цяп., буд. і прош.ч.

Катавалі Цябе,
То на пляцах палілі,
То пісалі законы,
То рэзалі крылле,
То цкавалі, як волата-звера на ловах,-
Мова сэрца майго, Беларуская Мова.

С.Сокалаў- Воюш

7

Абагульнена-асабовы - аднасастайны сказ, у якім выказнік абазначае дзеянне, што адноўка адносіцца да любой асобы, да кожнага.

прыказка , афарызм

Сказанага слова да губы не вернеш.

Прымаўка

Беражы і ахоўвай

Залатыя правы

Нашай роднае мовы.

M. Лужканін

8

Напрыканцы выкладу тэмы настаўнік прапануе класу выніковы слайд у выглядзе апорнай табліцы, якую пажадана раздрукаваць для кожнага вучня.

Тыпы аднасастайных сказаў

Назыўны

наз. у Н.с.
Скарынка.
Скіба.
Луста.
Акраец.
Караўай.

Безасаб.

безасаб. дз.
О, колькі яшчэ
ні адкрыта
Адценняў у
ёй і блакіту...

Гэўна-
асабовы

дз. 1 ці 2 асобы
(я-мы, ты-вы)
цип. і буд. ч.
ци загад. л.

У сабе мову
дзіўную, матчыну,
Як таемнасць,
нашу.

Няпэўна-
асабовы

дз. 3-ий асобы
(яны)
мн. л. цип.,
буд. і прош.ч.

Катавалі цябе,
То на пляцах
палілі.

Абагульнена-
асабовы

прыказка ,
афарызм
Беражы і
ахоўвай
Залатыя правы
Нашай роднае
мовы.

9

На контрольна-рэфлексійным этапе ўрока прапануем васьмікласнікам у пары з суседам вызначыць тыпы аднасастайных сказаў у вершы Генадзя Бураўкіна:

Слова наша роднае, хапала
На стагоддзі доўгія цябе.

Багдановіч, Колас і Купала
Прыпадалі да цябе ў журбе,
Адкідалі кпіны і абразу,
З дзён былых цягнулі ў заўтра ніць
І, хаця не ўсіх і не адразу, —
Навучылі ўсё ж цябе цаніць.
Вымытае ў гулкіх навальніцах,
Нам як запавет перадалі,
Каб пілі і не маглі напіцца
І ўзнялі наўздуху сёй зямлі.

Матчына навыцвілае слова,
Даўжнікі мы вечныя твае...
Так нам не хапае Кулішова.
Мележа так горка не стае.
Нам цяпер цябе на раздарожжах
Берагчы за іх і за сябе,
Даражыць пявучым гукам кожным,
Як зярняткам чыстым на сяўбе,
Каб не адляцела, як салоўка,
Не аглухла ў гуле бальшакоў...
Строга з нас вачэй не зводзіць Броўка.
Стоена ўзіраецца Лынкоў...
Мова продкаў нашых і нашчадкаў —
Шэпт дубровы і пчаліны звон, —
Нам цябе ласкова і ашчадна
Спазнаваць ажно да скону дзён.
Па чужых краях не пабірацца,
Не аддаць цябе на забыццё,
Наша невычэрпнае багацце,
Наша несмяротнае жыццё.

Пасля франтальнай праверкі адказаў настаўнік арганізуе калектывны аналіз прыведзенага на самым пачатку ўрока тэста з варыянта В.

Час, які, магчыма, застанецца пасля мультымедыйнай презентацыі, можна прысвяціць абмеркаванию праблемы функцыяновання беларускай мовы ў нашым грамадстве ці на выяўленне вучнёўскіх ўражанняў, рэфлексіі.

У якасці дамашняга задання настаўнік пропануе выкананье практикаванне 216 на с. 105, па ўмове якога неабходна вызначыць тыпы (віды) аднастайных сказаў і зрабіць іх сінтаксічны разбор.

На наступных уроках па тэме адбываецца канкрэтныя і замацаванне вывучанага матэрыялу, выпрацоўваюцца адпаведныя ўменні і навыкі.

4.3. Праграмаваны контроль на ўроках літаратуры.

4.3.1. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы ў 10-м класе з прымяненнем камп'ютэра

Здаецца, зусім нядаўна з'явіўся першы персанальны камп'ютэр, а ўжо сёння ён уваходзіць у наша паўсядзённае жыццё, як некалі каляровы тэлевізор ці відэамагнітафон. Камп'ютэр стаў не толькі неад'емным прадметам вывучэння на ўроках інфарматыкі ў сучаснай агульнаадукацыйнай школе, але, як паказвае вопыт, ён можа стаць добрым, надзейным і аб'ектыўным памочнікам настаўніка — фізіка, географа, гісторыка, біёлага, а таксама і філолага.

Прапануем незвычайную форму кантроля за ведамі вучняў на ўроках беларускай літаратуры з дапамогай персанальнай электронна-вылічальнай машыны (ПЭВМ). Прыдатнымі для такой працы могуць паслужыць розныя яе мадэлі: тыпу «Карвет», «Няміга», «Ямаха», ДВК, IBM-сумяшчальны і многія іншыя, якія даволі распаўсюджаны ў навучальных установах нашай рэспублікі.

Метод выкарыстання камп'ютэра на падагульняльных занятках па літаратуре дастаткова эфектыўны: за адзін урок настаўнік мае мажлівасць без значных намаганняў праверыць веды школьнікаў 5—11-ых класаў па пэўнай вывучанай тэме, раздзеле, аб'ёмным мастацкім творы; аб'ектыўна ацаніць працу 20—30 вучняў пры наяўнасці ў кабінеке 10—17 персанальных электронна-вылічальных машын. Акрамя гэтага, заняткі на камп'ютэры выпрацоўваюць навыкі індывідуальнай працы і — самае галоўнае на сённяшні дзень — павышаць цікавасць да вывучэння літаратуры як прадмета.

Ніжэй змешчаная праграма зрэзаў ведаў у форме тэстаў не патрабуе ад вучня якіх-небудзь значных навыкаў і ўменняў па пытаннях праграмавання на ПЭВМ. У час эксперыменту выявілася, што неабходны прынцып работы на камп'ютэры можна вывучыць за 2—3 хвіліны. Перад такім урокам пажадана правесці з класам невялікія ўводныя заняткі з мэтай псіхалагічнай адаптацыі да кабінета інфарматыкі, выучання элементарным прыёмам работы на машыне. Не лішнім момантам будзе невялікая гутарка па правілах тэхнікі бяспекі, дысцыпліны і гігіёны.

Добра, калі на ўводныя заняткі настаўнік падрыхтуе пробны мікроматэрыял, праграму, набліжаную да тэмы будучага заліку.

Праграма-тэст даволі простая. Праўда, закласці яе ў «памяць» машыны па сіле толькі спецыялісту — настаўніку інфарматыкі ці добра падрыхтаваному вучню-аматару. Філолагу не варта дужа хвалявацца за калегу, які згадзіўся запісаць праграму-тэст у ПЭВМ, нават калі ў наяўнасці ёсць звыш 10 камп'ютэраў. Канечне, праца над закладкай заданняў патрабуе значнага часу, адказнасці, размернай увагі ды і фізічных сілаў. Але, дзякуючы носьбіту інфармацыі — магнітнаму дыску, дыскесце, — спецыяліст можа перанесці записаны тэст з аднаго камп'ютэра на другі за некалькі хвілінаў. Ёсць спосаб перадаць тэст і па сетцы паміж камп'ютэрамі.

Каб праілюстраваць адметнасць афармлення заданняў, спецыфіку іх выканання, прывядзем найбольш **тыповыя патрабаванні** да запісу праграмы-тэста.

Пажадана ўсю структуру зрабіць у форме зменнага кадра, які лёгка пераключыць націскам клавішы «Enter» — «Увод».

На першым кадры-застаўцы патрэбна запісаць тэму заняткаў. На другім — мэту, але падаць яе варта з улікам узроставых асаблівасцяў школьнікаў. Добра, калі будуць агавораны і крытэрыі адзнак. Цэнтральным блокам праграмы з'яўляецца блок 20—30 пытанняў. Можна да пытанняў падаць варыятыўныя адказы, што дае мажлівасць вучню націскаць клавішу толькі з адпаведным, на яго думку, нумарам адказу. Пажадана, каб на экране манітора адразу высвечвалася, як адказаў вучань: «правільна» ці «памылкова». Калі памыліўся, то які варыянт правільны.

Аформіць кадр прапануем наступным чынам:

1. Пад пэўным нумарам запісаць змест пытання.
2. Праз інтэрвал падаць магчымыя варыянты адказу.
3. Затым змясціць інфармацыю аб правільнасці ці памылковасці адказу.

4. Калі вучань памыліўся, то варта ўвесці інфармацыю з правільным нумарам адказу.

5. У правым верхнім куце змясціць табло падліку.

Гэта можа выглядаць на экране так:

Пытанне 7	
Хто з беларускіх паэтаў XIX ст. быў яшчэ і кавалём ?	
Так Не	
5	2
<p>1. Францішак Багушэвіч. 2. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. 3. Ян Чачот. 4. Паўлюк Багрым. 5. Адам Міцкевіч. 6. Ян Баршчэўскі.</p>	
<p>Ваш адказ: 4</p>	
<p>Вы адказалі: правільна</p>	
<p>Націсніце клавішу Enter</p>	

Дапусцім варыянт памылковага адказу. Тады інфармацыя будзе выглядаць наступным чынам:

Пытанне 23

Назавіце вядомы верш М.Багдановіча, які можна лічыць беларускім варыянтам біблейскай легенды пра патоп?

Так	Не
20	3

1. “Пагоня”.
2. “Вераніка”.
3. “У вёсцы”.
4. “Страцім- лебедзь”.
5. “Максім і Магдалена”.
6. “Санет”(Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі”).

Ваш адказ:

Вы адказали:

Націсніце клавішу Enter

Каб надаць жывасць «дыялогу» вучня з камп'ютэрам, прапануем увесці гукавое афармленне: на станоўчи адказ можна запісаць прывітальныя сігналы, на памылковыя — сумныя, працяжныя. Такое гукавое суправаджэнне ўласціва амаль кожнай мадэлі камп'ютэра.

На апошнім кадры праграмы пажадана змясціць падагульняльную табліцу. Напрыклад:

Паважаны дзесяцікласнік!
На гэтым залік закончыўся.

Вы адказалі **правільна**
на 27 пытанняў

памылкова
на 3 пытанні

За свае веды атрымліваеце адзнаку 7

Бывайце здаровы! Да новых сустрэч!

Камп'ютэр Pentium IV

Запісаную праграму-тэст добра захоўваць на магнітным дыску, які без асаблівых проблем можна выкарыстаць і ў наступным навучальным годзе. Такім чынам філагагу можна паступова папаўняць свой уласны банк праграм па літаратуре.

Каб забяспечыць доўгі тэрмін работы дыскеты, неабходна ведаць і прытрымлівацца наступных правілаў:

У час работы з дыскетай нельга загінаць яе засцерагальны канверт або чапаць рукамі адкрытыя ўчасткі магнітнага пакрыцця.

Захоўваць дыскету патрэбна як мага далей ад тэлевізара, відэамагнітрафона, тэлефона і іншых электрапрыбораў.

Устаўляць і вымаць яе неабходна асцярожна, каб не пашкодзіць дыскавод.

Як выявілася з эксперыментальнага даследавання, праводзіць урок-залік з прымяненнем камп'ютэра пажадана апошнім па раскладзе пэўнага класа.

Што ж рабіць настаўніку літаратуры, калі ёсьць магчымасць зрэз ведаў правесці на другім-чацвёртым уроках? Тады прапануем на такія заняткі падрыхтаваць кніжную выставу з буклетаў, фотаальбомаў, твораў, літаратуразнаўчых працаў па творчасці пэўнага пісьменніка, каб вучань пасля заліку мог з карысцю правесці астатні час урока: адвольна пагартаць старонкі незнаёмай кнігі.

Калі ўлічваць усё яшчэ пасрэднае становішча многіх агульнаадукацыйных школ рэспублікі па камп'ютэрыйзацыі, то літаратару не так часта давядзецца праводзіць падобныя заняткі ў кабінеце інфарматыкі, але адзін-два ўрокі на навучальны год, думаецца, будуть рэальнымі святам для вучняў 5—11-ых класаў.

Безумоўна, настаўніку літаратуры патрабуеца шмат часу на складанне зместу тэстаў. Таму пропануем матэрыял да **урока-заліку па жыццёвым і творчым шляху Янкі Купалы** для вучняў 10-га класа.

Гэтая тэсты можна выкарыстаць і без прымянення камп'ютэра. Дастаткова размножыць іх на ксераксе ці на друкавальнай машынцы. Адціснуты тэкст можна змясціць у цэлафанавы празрысты мяшчак, пад плёнку, а затым вучню ў час зрэзу пропануеца фламастэрам адзначыць правільныя нумары адказаў. Пасля праверкі вельмі лёгка сцерці напісаное на цэлафане, каб потым зноў выкарыстаць у будучым навучальнym годзе.

Пропануем прыкладныя нормы адзнак, якія можна загадзя закласці ў праграму-тэст камп'ютэра:

- Каб атрымаць «10», патрэбна адказаць на ўсе 30 пытанняў;
- «9» — на 28 — 29 пытанняў;
- «8» — на 26 — 27 пытанняў;
- «7» — на 24 — 25 пытанняў і г.д.

1

Назавіце месца і час нараджэння Янкі Купалы.

- 1. Мінск. 1891 г.
- 2. Засценак Акіньчыцы (недалёка ад сяла Мікалаеўшчына). 1882 г.
- +3. Фальварак Вязынка Вілейскага павета. 1882 г.
- 4. Вёска Пяшчаны Лідскага павета. 1876 г.
- 5. Фальварак Завоссе Навагрудскага павета. 1798 г.

2

Якое сапраўднае прозвішча паэта?

- 1. Іван Люція навіч Неслу хоўскі.
- 2. Антон Іванавіч Лявіцкі.
- 3. Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч.
- 4. Іван Антонавіч Брыль.
- +5. Іван Дамінікавіч Луцэвіч.

3

Легенда пра якую расліну натхніла маладога Івана Луцэвіча выбраць сабе псеўданім Купала?

- 1. Васілёк.
- +2. Папараць.
- 3. Гваздзікі.
- 4. Вярба.
- 5. Верас.

4

Назавіце асноўны занятак яго бацькоў.

- 1. Настаўнікі.
- +2. Арандтары.
- 3. Леснікі.
- 4. Адвакаты.
- 5. Чыгуначнікі.

5

Аб якім месцы сваёй працы Янка Купала пазней скажа ў аўтабіографіі: «Зазнаў там такога пекла, якога яшчэ дагэтуль не меў»?

- 1. Аб хатній гаспадарцы.
- 2. Аб працы хатніга настаўніка.
- 3. Пісара.
- 4. Прыказчыка.
- +5. Памочніка вінакура на броварах.
- 6. Бібліятэкара.
- 7. Адказнага рэдактара газеты «Наша ніва».

6

На старонках якой газеты і калі быў надрукававы першы верш паэта?

1. «Наша ніва», 1907 г.
2. «Наша доля», 1906 г.
- +3. «Северо-Западный край», 1905 г.
4. «Мужыцкая праўда», 1863 г.

7

Калі і дзе ўпершыню сустрэліся Янка Купала і Якуб Колас?

- +1. У 1912 г. на хутары Смольня.
2. У 1908 г. у Вільні.
3. У 1913 г. у Пецярбургу.
4. У 1921 г. у Мінску.

8

1908 год асабліва памятны ў жыцці Янкі Купалы. У гэтым годзе выйшла першая кніга яго пэзіі. Адразу ж яна была забаронена і двойчы канфіскоўвалася царскімі ўладамі. Пра які зборнік ідзе гаворка?

- +1. «Жалейка».
2. «Гусляр».
3. «Шляхам жыцця».
4. «Спадчына».
5. «Без назоўнае».

9

Вядома, што Янка Купала зрабіў празаічны і веरшаваны пераклады агульнага літаратурнага помніка трох усходнеславянскіх народаў — беларускага, рускага і ўкраінскага. Назавіце гэты твор.

1. «Аповесць мінулых гадоў».
- +2. «Слова аб палку Ігравым».
3. «Жыціе Барыса і Глеба».
4. «Жыціе Еўфрасінні Полацкай».

10

Які верш Янкі Купалы пе ракладзены на 82 мовы свету?

1. «Мужык».
- +2. «А хто там ідзе?»
3. «Хлопчык і лётчык».
4. «Выйдзі».
5. «Маладая Беларусь».
6. «З кутка жаданняў».

11

Хто высока ацаніў і назваў верш «А хто там ідзе?» суровай і красамоўнай песняй, гімнам беларускага варода?

1. Якуб Колас.
- +2. Максім Горкі.
3. Максім Багдановіч.

4. Аляксандр Твардоўскі.

5. Цётка.

12

Купалаўскі афарыстычны выраз «Людзьмі звацца!» застаецца як ніколі надзённым і ў наш час. З якога твора гэты выраз?

1. «Выйдзі...».
2. «Свайму народу».
3. «...О так! Я — пралетар!...».
4. «Перад вісельняй».
5. «Маладая Беларусь».
- +6. «А хто там ідзе?».

13

Афарыстычнымі сталі і купалаўскія радкі «Мне сняцца сны аб Беларусі!». З якога твора яны?

- +1. «...О так! Я — пралетар!...».
2. «Спадчына».
3. «Прарок».
4. «Я ад вас далёка, бацькоўскія гоні...».
5. «Паязджане».
6. «Свайму народу».

14

З якога верша наступныя радкі:

*Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі!.. ?*

1. «Выйдзі».
2. «Спадчына».
3. «Моладзі».
- +4. «Маладая Беларусь».
5. «Ворагам Беларушчыны».

15

Які верш паэта натхніў Юрый Гагарына стаць у будучым касманаўтам?

- +1. «Хлопчык і лётчык».
2. «Млечны шлях».
3. «Алеся».
4. «Арляннатам».
5. «Сыны».

16

Які твор у гады Айчыннай вайны распаўсюджваўся як лістоўка?

1. «Зноў будзем шчасце мець і волю».
- +2. «Беларускім партызанам».
3. «Грабежнік».

4. «Паўстаў народ».

17

У змесце якой паэмы апавядыаецца легенда пра заснаванне горада Магілёва?

- +1. «Магіла льва».
- 2. «Курган».
- 3. «Над ракою Арэсай».
- 4. «Безназоўнае».
- 5. «Ад вечная песня».

18

Пазнайце партрэт героя і назыву твора:

*Невыдумная світка — убор на плячах,
Барада, як снег белы — такая,
Незвычайны агонь, у задумных вачах,
На каленях ляглі гуслі-бай*

- 1. Машэка. «Магіла льва».
- 2. Князь. «Курган».
- +3. Гусляр. «Курган».
- 4. Пан Патоцкі. «Бандароўна».

19

У якой паэме Беларусь увасоблена ў вобразе шчаслівой нявесты-вясельніцы?

- 1. «Бандароўна».
- 2. «Ад вечная песня».
- 3. «Яна і я».
- +4. «Безназоўнае».
- 5. «Над ракою Арэсай».
- 6. «Ні кому».

20

Вызначце ідэйны змест драмы «Раскіданае гняздо».

- +1. Пошукі героямі шляхой да волі і справядлівасці.
- 2. Проблема прыстасавальніцтва, манкурцтва, рэнегацтва.
- 3. Выкрыццё шляхетнай фанабэрыйстасці, саслоўных забабонаў.
- 4. Аптымістычнае ўспрыманне паэтам гістарычных перамен у лёсі беларускага народа.

21

Хто з герояў драмы «Раскіданае гняздо» сказаў гэтыя

словы: «Сярпы мае сталёвыя дабро цэламу свету жнучь, а палотны мае шаўковыя цэлы свет адзяваюць, а яны ў торбы мяне хочуць прыбраць!»?

- 1. Лявон Зяблік.
- 2. Марыля.
- 3. Сымон.
- +4. Зоська.
- 5. Данілка.

22

На якім вобразе драмы «Раскіданае гняздо» аўтар імкнуўся паказаць таленавітасць беларускага народа, яго любоў да мастацтва?

1. Лявон Зяблік.
2. Марыля.
3. Сымон.
4. Зоська.
- +5. Данілка.
6. Старац.
7. Незнаёмы.

23

У якім творы галоўнымі героямі з'яўляюцца Адольф Быкоўскі, Сцяпан Крыніцкі, Якім Сарока і інш.?

1. «Раскіданае гняздо».
- +2. «Паўлінка».
3. «Прымакі».
4. «Тутэйшыя».
5. «Сон на кургане».

24

Назавіце п'есу Янкі Купалы, якая з 1926 г. не перадрукоўвалася больш 60 гадоў.

1. «Раскіданае гняздо».
2. «Паўлінка».
3. «Прымакі».
- +4. «Тутэйшыя».

25

У якім творы Купала-драматург адлюстраў праблему чужой волі і самасвядомасці беларусаў, праблему прыстасавальніцтва, манкурцтва, рэнегацтва?

1. «Адвечная песня».
2. «Сон на кургане».
3. «На папасе».
4. «Раскіданае гняздо».
5. «Паўлінка».
- +6. «Тутэйшыя».
7. «Прымакі».

26

Хто з герояў Янкі Купалы жыву па прынцыпе: «Можна мець светапогляд адзін, думаць другое, гаварыць трэцяе, а рабіць чацвёртае...»?

1. Янка Здольнік. «Тутэйшыя».
2. Пан Патоцкі. «Бандароўна».
3. Сымон. «Раскіданае гняздо».
4. Адольф Быкоўскі. «Паўлінка».
- +5. Мікіта Зносак. «Тутэйшыя».

27

**Назавіце аўтара вядомай карціны «Віленскія сустрэчы»,
сюжэт якой звязаны з жыццём Янкі Купалы.**

1. П. Сергіевіч.
2. А. Волкаў.
3. Азгур.
4. Я. Раманоўскі.
- +5. М. Савіцкі.
6. М. Купава.

28

**Хто з беларускіх кампазітараў напісаў музыку на тэкст
верша «Спадчына»?**

1. М. Чуркін.
2. М. Аладаў.
- +3. І. Лучанок.
4. А. Багатыроў.
5. Э. Ханок.

29

**Імя Янкі Купалы даўно ўжо вядома за межамі нашай
Беларусі. Сімвалічна тое, што помнік беларускаму паэту
ўстаноўлены побач з помнікамі А. Пушкіну, Т. Шаўчэнку і
У. Уітмену. Калі і дзе гэта адбылося?**

1. У 1980 г. на Краснай плошчы ў Маскве.
- +2. У 1973 г. у Араў-парку ў Нью-Ерку.
3. У 1982 г. у Аўстраліі.
4. У 1992 г. у Германіі.

30

**Хто сказаў пра народнага песняра наступныя слова:
«Паэзія Янкі Купалы — гэта квітнеючы і чароўны сад, дзе
сабраны водар беларускай зямлі» ?**

1. Максім Горкі.
2. Максім Багдановіч.
- +3. Якуб Колас.
4. Цётка.
5. Валеры Брусаў.

**4.3.2. Рэкамендацыі да правядзення ўрока-заліку па трывогіі Якуба Коласа
«На ростанях» у 10-м класе (з паглыбленым вывучэннем літаратуры) з
выкарыстаннем камп'ютэра**

Не адно пакаленне школьнай моладзі захапляеца гэтым класічным творам. Пачынаючы з пяцідзесятых гадоў трывогія «На ростанях» Якуба Коласа трывала ўвайшла ў праграму па беларускай літаратуре. Праўда, цяпер агульная колькасць гадзін на вывучэнне твора скарацілася прыкладна да сямі ўрокаў, таму папулярны раней сярод настаўніцтва аналіз «следам за аўтарам» выкарыстоўваць стала немэтаэзгодна. Больш рациональнымі ў гэтай сітуацыі становяцца праблемны або кампазіцыйны падыходы, якія пропанавала Верна Ляшук у метадычным дапаможніку «Вывучэнне ў школе трывогіі Якуба Коласа «На ростанях» (2001). Безумоўна, кампазіцыйны і праблемны

аналізы мастацкага твора маюць значную перавагу і высока ацэнъваюцца ў сучаснай методыцы як навукоўцамі, так і настаўнікамі, але, як вядома з вопыту, у сувязі з недахопам часу па-за ўвагай вучняў застаюцца асобныя моманты сюжэта, некаторыя вобразы і дэталі твора.

Такім чынам, улічваючы, што трывогія «На ростанях» — выдатная з'ява ў гісторыі беларускай літаратуры, прапануем дадаць яшчэ адзін урок на правядзенне тэстаў з дапамогай камп'ютэра толькі па адным гэтым творы, а не па ўсёй манаграфічнай тэме «Якуб Колас».

Загадзя запланаваны і своечасова абвешчаны ўрок-залік па кнізе скіруе вучняў на яе ўважліве прачытанне і вывучэнне, а настаўніка пазбавіць праблемы выстаўлення адзнакі пры аналізе твораў буйной формы.

Падчас складання зместу і структуры праграмаў-тэстаў паводле трывогі Якуба Коласа «На ростанях» улічваліся ўзроставыя асаблівасці дзесяцікласнікаў, вопыт іх працы на камп'ютэры. У тэстах сістэматызуецца, падагульняюцца і правяраюцца веды вучняў: ці знаёмыя яны з гісторыяй напісання трывогі, з эпохай, адлюстраванай у ёй, ці валодаюць зместам прачытанага, ці ўмеець вызначаць праблемы, узнітыхі ў творы, яго ідэйны змест, своеасаблівасці сюжэта, ці маюць уяўленне пра кампазіцыю, сістэму вобразаў, ролю пазасюжэтных элементаў.

Каб правільна адказаць на змешчаныя ніжэй тэсты, трэба ўважліва іх прачытаць: любы неабдуманы ход можа стаць памылковым. Фармулёўка і структура пытанняў на гэты раз не шаблонная, як гэта было на папярэднім заліку па біяграфіі і творчасці Янкі Купалы.

На ўроку-заліку ва ўступным слове выкладчыку варта папярэдзіць вучняў пра магчымыя механічныя памылкі ў час індывидуальнага адказу на камп'ютэры. У больш слабым класе папярэдне можна правесці пробную міні-праграму з ідэнтычнымі па складанасці зместамі і структурай пытанняў і адказаў.

Прапануем наступныя нормы ацэнкі, якія трэба закласці ў праграму-тэст камп'ютэра:

адзнака «10» ставіцца, калі набраны 62 балы; «9» — 60-61 бал; «8» — 58-59 балаў; «7» — 56-57 балаў і г.д.

1

Над трывогіяй «На ростанях» Якуб Колас працаваў амаль ўсё сваё творчае жыццё, таму гэты твор быў асабліва дарагі для яго. Цікавая і творчая гісторыя трывогі. Па змешчанай ніжэй кароткай характарыстыцы вызначце час стварэння аповесці.

а) Над гэтай аповесцю Якуб Колас працаваў на працягу 1921—1922 гг., калі месца інтэлігенцыі ў жыцці маладой рэспублікі набывала выключна важнае значэнне. Беларускі народ атрымаў дзяржаваўнасць, пачаўся працэс беларусізацыі. Урад запрашаў вярнуцца ў рэспубліку беларускіх інтэлігентаў з-за мяжы, каб дапамагчы свайму народу набыць нацыянальнае аблічча, адрадзіць яго культуру. Такое запрашэнне атрымаў і Якуб Колас.

б) Гэтая частка трывогі пісалася з 1948 да 1954 т. пасля доўгага перапынку. На Беларусі ўсё яшчэ ішло вынішчэнне нацыянальнай інтэлігенцыі, спыненае толькі на час Вялікай Айчыннай вайны. Пад пагрозай не адзін раз было і жыццё самога аўтара: на яго сыпаліся розныя палітычныя абвінавачванні. Якуб Колас перайначыў далейшы лёс Андрэя Лабановіча. Рэпрэсаваны мі аказаліся і некаторыя прататыпы герояў трывогі.

а) «У палескай глушы»; б) «На ростанях».

2

Аўтар не называе у трылогі канкрэтных датаў падзеяў, але вядома, што сюжэтна твор ахоплівае няпоўныя дзесяць гадоў» пачатку XX ст. Назавіце гэты час.

1. 3 1895 да 1904 г.

2. 3 1904 да 1913 г.

3. 3 1907 да 1917 г.

+4. 3 1902 да 1911 г.

5. 3 1900 да 1909 г.

3

Якія дзве рэальныя гістарычныя падзеі ўскосна закранаюцца і адлюстроўваюцца аўтарам у трылогі?

1. I з'езд Расійской сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (1898 г.).

+2. Руска-японская вайна 1904 г.

+3. Рэвалюцыя 1905—1907 гг.

4. Першая сусветная вайна.

5. Грамадзянская вайна.

4

Трылогія «На ростанях» складаецца з трох аповесцяў. Асобныя з іх дзеляцца на часткі. З прапанаваных загалоўкаў згрупуйце змест усяго твора.

3-я кн. «Верхань».

2-я кн. «На бацькаўшчыне».

3-я кн. «На крыжовых дарогах».

2-я кн. «На новым месцы».

1-я кн. «У палескай глушы».

5

У сюжэт трылогі «На ростанях» аўтарам уведзены лісты, якія выступаюць сродкам харектарыстыкі герояў. Хто і каму з персанажаў напісаў наступныя радкі:

г) «*Вельмі цяжска пацуваць, што цябе пачынае зацягваць балота, і ты ведаеш, што ў гэтым балоце твая грамадзянская смерць. І калі б мяне стытаў хто, што мне найболыш кінулася ў зочки і зрабіла мацнейшае ўражанне за першы год настаўніцтва, я вызначыў бы гэта так: павольнае ўміранне душы і зацягванне цябе балотам.*

б) «*Цяпер жса, пішучы вам, я толькі хачу прынесці вам падзяку за тое, што вы аздобілі маё жыццё тут, што вы былі тою яснаю, чыстаю зоркаю, якая свяціла мене ў гэтым цемры жыцця, радавала мяне і ўхіляла ад рознага бруду, і калі ў мяне захавалася жывая іскра, то толькі дзякуючы вам.*

а) «Мілы... дурань»;

+а) Ядвісі — Лабановічу;

+б) Лабановіч — Ядвісі;

в) Лабановіч — Марыне;

+г) Лабановіч — Тукалу;

д) Лабановіч — Турсевічу;

е) Турсевіч — Лабановічу.

6

У якой кнізе трылогіі апавяддаецца пра...

б) жыщё панямонскай «інтэлігэнцыі», пра планы і намеры, якія імкнуўся ажыццяўіць Лабановіч у вёсцы Мікуцічы, пра сустрэчу настаўніка з Аксёнам Калем і Вольгай Андросавай, пра знаёмства з нелегальнай літаратурай;

в) адносіны паміж Лабановічам і Турсевічам, пра настаўніцкі сход, пра працу ў беларускай газете, пра суд і турэмнае зняволенне, пра гутарку Лабановіча з Галубовічам.

а) «У палескай глушы»; б) «У глыбі Палесся».

7

Адно з значных пытанняў, якое хвалявала Андрэя Лабановіча на пачатку настаўніцкай дзейнасці, — для чаго чалавек жыве на зямлі? Хто з герояў адказаў на яго наступным чынам:

б) «Чалавек жыве дзеля добра, для служэння праўдзе, каб ствараць нейкія вартасці жыцця і каб быць карысным для іншых»;

г) «Жыве чалавек для таго, каб у жыцці як можна болей вывудзіць карыснага і прыемнага для сябе»;

а) «Жывём, покі жывецца, бо жывы ў зямлю не палезеш, а прыйдзе смерць, тады пахаваюць»;

а) Старожка бабка Мар'я; б) Настаўнік Турсевіч; в) Старожка бабка Параска;
г) Лабановіч; д) Саханюк; е) Вольга Андросава.

8

Андрэй Лабановіч прыехаў у палескую глуш з цвёрдым намерам глыбей спазнаць жыщё і зрабіць усё магчымае, каб палепшыць становішча сялян. Якая з ніжэй пададзеных формаў дапамогі свайму народу не адпавядае зместу твора?

1. Ставіць перад сабой мэту даць глыбокія і грунтоўныя веды сваім вучням, выхаваць актыўных уздельнікаў грамадскага жыцця..

2. Наведвае сялянскія хаты цельшынцаў з мэтай вывучэння асноўных прычын народных проблем, а потым праводзіць асветніцкую працу, імкнецца абудзіць крытычныя думкі ў сялян.

3. Пропануе сялянам Мікуціч угнаіць неўрадлівую зямлю балотным глеем.

4. Імкнецца арганізаваць будаўніцтва грэблі ў вёсцы Мікуцічы.

+ 5. Агітуе народ супраць веры ў добраага цара.

6. Падымае на тоўстоногіх сялянаў на паўстанне супраць пана Скірмунта.

9

Якія дзве рысы харектару з пералічаных ніжэй не адпавядаюць вобразу Андрэя Лабановіча?

1. Яму харектэрны дух вандроўніцтва.

2. Выразна ўсведамляе сваю нацыянальную прыналежнасць.

3. Вызначаеца шырынёй і разнастайнасцю інтарэсаў.

+ 4. Валодае выключнай фізічнай сілаю.

5. З адказнасцю ставіцца да прафесійных абавязкаў.

6. Усведамляе свае памылкі, самакрытычны.

7. Вызначаеца добрым літаратурным густам.

8. Любіць прыроду, чуйны да яе харастра.

9. Любуетца харастром жанчыны, здольны кахаць.

10. Грамадскі дзеяч ірэвалюцыянер.
+11. Фантазёр, адарваны ад рэчаіснасці.

10

Жыццёвыя дарогі зводзілі Андрэя Лабановіча з многімі дзяўчатамі. Найбольшую цікавасць у юнака выклікалі тры палескія прыгажуні — Людміла, Марына і Ядвіся. Пазнайце іх партрэты.

- б) «Лабановіч знайшоў, што такой сладкай дзяўчыны ён яшчэ ні разу не бачыў. Цёмныя чистыя очы, крыху як бы чымся засмучоныя, пазіралі так панадна і з такою дабратою, што ад іх погляду рабілася лёгка на сэрцы! На высокі белы лоб навіслі чорныя-чорныя валасы і дадавалі яе твару яшчэ больш хараства. Тонкія замкнёныя вусны рабілі твар дзяўчыны разам з тым і крыху строгім і суп’ёзным».
- в) «Габрыня зараз жа выйшла і хутка вярнулася з сястрой, стройнаю чарніваю дзяўчынаю, гадоў шаснаццаці, з тонкімі прыгожа абрываванымі бровамі. Выраз яе цёмных акруглых вачэй часта змяняўся: то ў іх іскрыўся вясёлы смех і нахіл да жартлівасці, то адбівалася нейкае засмучэнне і тая сталасць, што рабіла ўражанне, быццам дзяўчына многа перадумала і перажыла».
- а) «На высокім сядзенні, па-запраўску тримаючы туго нацягнутыя раменныя лейцы, сядзела маладая паненка. На ёй было лёгкае футра; зімняя шапачка, надзетая крыху набок, вельмі ішла да яе твару. Здаровы холад зімы авеяў і разрумяніў яе щокі. Ад стройнае фігуркі так і патыхала здароўем і жыццём... Яна шпарчэй пагнала каня... Але ён паспей разгледзець і запамятаў твар гэтае паненкі: тонкія бровы, бойкія сіняватыя очы, пухлыя, прыгожа абрываваныя губы. Дзяўчына была досыць прыгожая, як здалося Лабановічу».
- а) Людміла; б) Марына; в) Ядвіся.

11

Хто з герояў трэлогіі...

- б) «не дае задрамаць сялянам у іх заціснутым жыцці. Катурхае, будзіць іх грамадскую думку, кідае новыя мыслі, падымае на змаганне з няпраўдай»;
- г) «сваё галоўнае назначэнне як настаўніка... вызначаў так: абудзіць у вучняў і выклікаць да дзеяння крытычны розум, каб да кожнай з’явы і факта яны падыходзілі з пытаннямі — як выніклі? у чым іх прычыны? І, наогул, каб да ўсяго падыходзілі свядома»;
- в) пазнаёміў Андрэя Лабановіча з арганізацыяй пінскіх рэвалюдыянероў;
- д) любіў гаварыць афарызмамі;
- а) кінуў у пакой Лабановіча праз фортку кветкі;
- е) быў рэдактарам газеты «Панямонскія ведамасці».
- а) Ядвіся; б) Аксён Каль; в) Вольга Андросава; г) Андрэй Лабановіч; д) Янка Тукала; е) Бухберг.

12

Хто з герояў твора меў наступны жыццёвы ідэал, мэту:

- б) пасада пісара, выпіўкі, карты, поспех у жанчын;
- в) матэрыяльны дабрабыт, жонка-пригажуна, такая, як Людміла;
- а) на словах — жыць для добра, для служэння праўдзе, каб быць карысным іншым, а на самай справе клопат пра сябе;
- г) унутраная патрэба пошуку, страх перад духоўнай смерцю;
- д) «знайсці ў жыцці нешта такое, што дадавала б сэнс гэтаму жыццю. Трэба перш за ўсё пашыраць свой кругагляд, выблутацца з павучіння, што засланяе разумнае жыццё»?

- а) Турсевіч; б) памочнік пісара Дубейка; в) Саханюк; г) Лабановіч; д) Садовіч.

13

У трылогіі Якуб Колас даў харкторыстыку беларускаму народу, стварыў вобразы простых людзей. Якія своеасаблівия рысы харктару ў васобіў аўтар у вобразах палешукоў? Супастаўце іх.

Рысы харктару і якасці

- д) фізічная моц, сіла і вынослівасць;
г) дабрыня і чуласць сялянскай душы, сардэчнасць і цяпло;
а) багацце мовы;
б) прыродны розум, реальныя погляды на жыццё;
в) вера ў праўду, у справядлівасць, разуменне неабходнасці барацьбы за яе;

Вобразы:

- а) дзед Мікодым;
б) дзед Мікіта;
в) Цімох Жыга і Аксён Каль
г) бабка Мар’я і, бабка Параска;
д) стары Грыгоры і дзед Мікіта.

14

На працягу ўсёй кнігі Якуб Колас прадстаўляе галерэю вобразаў святароў — духоўных пастыраў народа, якіх аўтар, паводле сваіх атэістычных поглядаў, малюе негатыўна. Хто з іх...

- д) у час царкоўнай службы выкарстаў замест Евангелля том Пушкіна;
б) «быў вельмі заўзяты п’яніца і лаяльнік, сушыў жыта за царскімі дзвярамі, а ў святую нядзельку перад набажэнствам зазывчай хадзіў на балота трасці бучы з рыбаю сваіх парафіян»;
в) у час набажэнства таргаваў карову;
г) узяў на сябе абавязкі шпіёна і даносчыка. Падслушоўваў размовы Лабановіча з Аксёнам Калем і Вольгай Віктараўнай, падглядаў у вокны і лічыў сваім абавязкам час ад часу наведваць кватэру настаўніка?
- а) Айцец Кірыл з Хатовіч; б) айцец Мадэст з Малевіч; в) айцец Мікалай з Выганаў; г) дзяк Бацяноўскі з Выганаў; д) айцец Уладзімір з Верхані.

15

Якія парапінанні найбольш падыходзяць да прапанаваных ніжэй групаў герояў і асобных вобразаў?

- в) настаўнікі Турсевіч, Садовіч, Тукала, Вольга Андросава;
б) настаўнікі Шырокі, Саханюк, Анцыпік, памочнік пісара Дубейка, сядзелец Скаромні, фельчар Найдус, валасны старшыня Брыль;
а) выганаўскія чыноўнікі: валасны старшыня Захар Лемеш, пісар Мацей Дулеба, ляснічы Іван Бяляўскі;
е) Ядвіся;
д) Лабановіч;
г) настаўнік Шырокі.

Параўнанні:

- а) абаронцы царскага самаўладства, мяшчане;
б) балота, «героі зялёнага поля»;
в) «крынічны струмень»;

- г) «свяцільнік Бабруйшчыны», «златаву ст панямонскі»;
 д) «праасвяцель цёмнага Палесся, вялікі пу стэльнік»;
 е) «легшая, прыгажэйшая кветка Палесся».

16

Шмат агульначалавечых праблем вырашае Якуб Колас у трывогії. Якая з іх з'яўляецца цэнтральнай?

1. Чалавек і прырода.
2. Сяброўства і каханне.
3. Выхаванне нацыянальнай самасвядомасці.
- + 4. Інтэлігенцыя.
5. Пошукі сэнсу жыцця.
6. Пошукі шляхоў служэння народу.
7. Чалавек і космас.
8. Патрыятызм.

17

Асобныя радкі трывогі «На ростанях» сталі афарыстычнымі. Згадайце, каму з герояў належашь прыведзеныя ніжэй выслоўі:

- б) «жыццё, ужо само па сабе, ёсьць радасць, вялікае шчасце, бясцэнны дар».
 г) «Прырода — найцікавейшая кніга, якая разгорнута прад вачамі кожнага з нас. Чытаць гэту кнігу, умець адгадаць яе мнагалучныя напісы — хіба ж гэта не ёсьць шчасце?».
 д) «Дарога, вандроўка — самае лепшае лякарства ад усякіх напасцей».
 в) «Вот люблю свайго брата настаўніка! Гэта — соль зямлі!».
 а) старожка бабка Мар’я; б) Андрэй Лабановіч; в) настаўнік Тарас Шырокі; г) Максім Турсевіч;
 д) Ядвіса.

18

Назавіце трох найбольш аўтарытэтных літаратурных даследчыкаў трывогій.

- +1. Алесь Адамовіч.
2. Уладзімір Гніламёдаў.
3. Віктар Каваленка.
- +4. Іван Навуменка.
- +5. Юльян Пшыркоў.
6. Уладзімір Калеснік.

19

**Хто з даследчыкаў сказаў пра кнігу наступныя слова:
 «Трывогія «На ростанях» — гэта натхнёны гімн чалавеку,
 шукальніку і змагару, чалавеку, які ніколі не спыняеца ў
 сваім руху наперад, да ісціны, да шчасця для ўсіх»?**

1. Янка Купала.
- +2. Алесь Адамовіч.
3. Іван Навуменка.
4. Юльян Пшыркоў.
5. Віктар Каваленка.
6. Уладзімір Калеснік.

Літаратура

1. **Быкаўца I.** Слоўнікавыя дыктоўкі на ЭВМ. // Роднае слова. 2002. № 5
2. **Беспалько В.П.** Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.: Изд-во института професионального образования МО РФ, 1985. 512 с.
3. **Буцэнка А.** Функцыянальная стылістыка: Блочная тэхналогія навучання. 11 клас.// Роднае слова. 2003. № 3
4. **Вазіна К.Я.** Коллективная мыследеятельность — модель саморазвития человека. Н. Новгород, 1990.
5. **Віктаровіч Т.А.** Адаптыўная сістэма навучання. Неабходнасць пераходу да новых тэхналогій. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
6. **Віктаровіч Т.** Адаптыўная сістэма навучання: На прыкладзе ўрока «Разрады лічэбнікаў». 6 клас. // Роднае слова. 2003. № 8
7. **Гін А.А.** Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность. Пособие для учителей. Мн.: НМЦ «Учебная книга и средства обучения»; Гомель ИПП «Сож», 1999. 88 с.
8. **Грышкевіч С.** Выкарыстанне асобасна-арыентаванай тэхналогіі Дальтан у выкладанні роднай мовы. // Роднае слова. 2002. № 11
9. **Жаўнерчык А.** Перабудова складаных сказаў: Урок-практыкум з элементамі тэхналогіі Дальтан. 11 клас. // Роднае слова. 2005. №2
10. **Запрудскі М.І.** Сучасныя тэхналогіі навучальна-выхаваўчага працэсу // Народная асвета. 2000. № 5
11. **Запрудский Н.И.** Технология педагогических мастерских. Мн.: АПО; Мозырь: ООО ИД «Белый ветер», 2002. 96 с.
12. **Запрудский Н.И.** Современные школьные технологии. Мн.: «Сэр-Вит», 2004. 288 с.
13. **Кашлев С.С.** Современные технологии педагогического процесса. Мн.: Университетское, 2000. 95 с.
14. **Кендыш Н.** У краіне кветак: Урок развіцця мовы па тэхналогіі «французскія педагогічныя майстэрні». 5 клас.// Роднае слова. 2004. № 5
15. **Кныш М.** Класіфікацыя адукцыйных тэхналогій навучання.// Роднае слова.2005. № 2
16. **Кныш М.** Мадэляванне асабістай сістэмы навучання.// Роднае слова. 2005. № 4
17. **Круглова О.С.** Технология проектного обучения // Завуч. 1999. № 6. С.90—94
18. **Крысюк Л.С.** План-кансьпект урока па творчасці М.Багдановіча ў 8 класе (тэхналогія поўнага засваен’ня ведаў). // Беларуская мова і літаратура. 2005. № 6
19. **Левитес Д.Г.** Современные образовательные технологии. Новосибирск. 1999. 288 с.
20. **Личностно-ориентированная педагогика Дальтон:** история, принципы и организация работы / Под ред. Ю.Л. Загуменнова. Мн.: НИО, 1998. 196 с.
21. **Маркова А.К.** и др. Формирование мотивации учения. М., 1990. 190 с.
22. **Мацвеева Я.** Развітанне з краінай Прыметнія: Урок-падарожжа. 5 клас.// Роднае слова. 2005. № 11
23. **Мацвеева Я.** Развітанне з марфалогіяй: Урок-залік па тэхналогіі адаптыўнай школы. 7 клас. // Роднае слова. 2003. № 3
24. **Мачэль А.** Выпрабаванне вайнай: Урок-канферэнцыя па аповесці «Жураўліны крык» Васіля Быкава. 7 клас. // Роднае слова. 2004. № 1
25. **Мачэль А.** Дальтан-заданне як сродак павышэння якасці навучання. // Роднае слова. 2002. №11.
26. **Махмутов М.И.** Организация проблемного обучения в школе. М.: Просвещение, 1977. 240 с.
27. **Методыка выкладання беларускай літаратуры:** Вучэб. дапам. / Л.В.Асташонак, Г.С.Гарадко, Г.М.Ішчанка і інш.; Пад рэд. В.Я.Ляшук. Мн.: ТАА «Асар». 2002. 416 с.

28. **Міхайлоўская А.** Апавяданне «Дзяльба кабанчыка» Віктара Карамазава: Урок з выкарыстаннем тэхналогіі «дэбаты». // Роднае слова. 2004. № 6
29. **Мяжэвіч В.А.** Урок — педагогічная майстэрня па творчасці Аркадзя Куляшова ў 9 класе. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
30. **Новикова Т.А.** Проектные технологии на уроках и во внеурочной деятельности // Школьные технологии. 2002. № 2
31. **Руцкая А.В.** Выкарыстанне новых тэхналогій пры вывучэнні літаратуры. // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 5
32. **Рымша Т. Маці:** Урок беларускай мовы па тэхналогіі французскіх педагогічных майстэрняў. 6 клас // Роднае слова. 2005. № 6
33. **Сасімовіч Алена.** Складаназалежныя сказы з акалічнаснымі даданымі: Урок з выкарыстаннем камп’ютэра. 9 клас.// Роднае слова. 2005. № 11
34. **Селевко Г.К.** Современные образовательные технологии. М., 1998. 256 с.
35. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (на прыкладзе метаду «Анкета 5 з 25»). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 1.
36. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метад «Бура прапаноў»). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 2.
37. **Тарасава С.М.** Навучанне літаратуры з выкарыстаннем інтэрактыўных тэхналогій (метад «Тэхніка намінальных груп»). // Беларуская мова і літаратура. 2004. № 3
38. **Томашава С.** Перапіс насельніцтва: Урок-абагульненне ў форме лінгвістычнай казкі па раздзеле «Лексіка». 5 клас. // Роднае слова. 2005. № 2
39. **Чечель И.** Метод проектов: субъективная и объективная оценка результатов // Директор школы. 1998. № 4.
40. **Якавец В.** Прыметнік: Урок-залік па тэхналогіі рознаўзроўневага навучання. 6 клас. // Роднае слова. 2002. № 12
41. **Якавец В.** Прыслоўе: Урок-залік у 8 класе. // Роднае слова. 2005. № 10
42. **Якиманская И.С.** Личностно-ориентированное обучение в современной школе. М.: Сентябрь, 1996. 480 с.